

VIKTOR ROTH

AZ EUROPÁI KLASSZIKUS POLGÁRI TÁRSADALOM KIALAKULÁSÁNAK
TÜKRÖZÖDÉSE HONORE DE BALZAC VILÁGÁBAN

T A R T A L O M

A PONYVÁTOL AZ IGAZI IRODALOMIG (1821-1834) Az útkeresés viszontagságai	1
A TÁRSADALMI FRESKÓKÉP (1834-1848) A "Comédie humaine" kialakulása	9
A HITELVILÁG DESTRUKTIV JELLEGE A FRANCIA POLGÁRI TÁRSADALOM HAJNALÁN Balzac világanak pénzforrásai	25
A NAGY POLGÁRI KARRIEREK KORA (1815-1848) Tallozás Balzac erkölcsrajzaiban	47
A felbukkanó balzaci alakok névjegyzéke	122
Bibliografia	124

Az anyagi jólet elérhető közelsége infámis erőket hoz mozgásba a társadalom minden szintjén s az alantos ösztönök túlekedő dinamikája a gyors érvenyesülés és vagyonszerzés pénzközpontú világa felé sodorja az egyént. Ezt a kort általában a történelem a feltörekvő polgárság korának nevezi. Az 1820-as évek közepén már erősen megfigyelhető a társadalmi fejlődés egy olyan stádiuma, amikor is a kispolgárság egy része a nagypolgári társadalom életmódját ölti magára, amíg a nagypolgárság elérkezettnek látja az időt az elavosodott arisztokrácia szerepkörének és patináns életmódjának átvételére. A pénz és a hatalom jegyében történő őrsekváltás ez.

Eddig ismeretlen szerkezetű nagyvállalkozások jönnek létre, pénzügyi csoportosulások hallatlan tökebefektetéssel és elképesztő méretű telekspekulációval fognak hozzá Parizs kiöregedett negyedeinek szanálásához, mindent finacirozó, minden vállalkozást támogató bankházak nyílnak. Az arisztokrácia címeres hintói mellett megjelennek a beérkezett nagypolgárság címernélküli, ujjonon fényezett hintói. E pénzközpontú társadalomban a fogyasztás és az élvezetek utáni rohanas egyre nagyobb méreteket ölt. S mint a mai társadalmakban keleten és nyugaton egyaránt az autó, úgy lesz Balzac korának társadalmában az évi lótartási és mosodai számla a státuszsztimbolum.

Balzac harminchateves, amikor csödbejutott ipari vállalkozásai után, rengeteg adossággal s dühös hitelezőivel a hata mögött egy roppant szerény lakásban húzódik meg s hozzáfog a világirodalom legnagyobb vállalkozásához. Egyetlen óriási regény- és elbeszélés-szisztémában akarja megörökíteni kora Franciaországának egész társadalmát, minden rétegével, vidéki sajátosságaival, jellegzetes képviselőivel, s nem utolsó sorban a kor erkölcsével. S amíg más korabeli regényíró, mint például Walter Scott az élet egy-egy jellegzetes részletét ragadja ki művészi ábrázolás céljából, Balzac a totalitásra épít, kitűnő szociológiai ismeretei alapján egész csoportokat tud megmozgatni, közöttük élesen látva és követve az egyén szerepét. Felismeri, hogy kora társadalmában a szenvedély az a rugó, mely a tetteket sarkallja. A nagy meggazdagodások és a nagy anyagi megsemmisülések kora ez. Az egyént az élvezetek iránti vágya s az érvenyesülés lehetősége hajtja, a kielégülés felé törekvés drámai szituációk nem min-

dennapi változatait dobják felszínre.

Mindenki elől elzárkózva, hallatlan munkabíró lendülettel kezd hozza az Emberi Szinjátek megalkotásához. Napi tíz-tizenkét órán át ír, alig jár le az utcára. Spirituszfőzőjén állandóan fortyog a kávé, melyből szellemi frisességének állandó fenntartására hatalmas mennyiségeket fogyaszt. Lázás alkotása közben az étkezést is elhanyagolja, esténként egy utcai árus visz fel számára egy-egy nyárson sült szeletet és pár zsemlyét. Ilyen felfokozott alkotási láz közepette tolla alól kibontakozik a francia irodalom legátfogobb, legmerészebb alkotása, a Comedie humaine, mely tökéletes műveszi képet nyújt a restauráció utáni Franciaországról, felölelve az 1848-ig terjedő periodust.

Az Emberi Szinjátek kronologiai, sorrendbeli első művét a Goriot apó-t a korabeli kritika megvonakodik a francia irodalom értékei közé sorolni. Nem csoda, mert Balzac regényírói pályájának első periodusában mintegy 45 regényt és elbeszélést írt, nagyrészt rendezésre a kor különböző lapjai számára. Afféle folytatásos regények voltak, melyeknek irodalmi értéke nem volt méltó Balzac későbbi alkotásaihoz s melyekért a harmincas évek sikerei közepette nem egyszer restellte magát. Afféle filléres fércmunkák voltak ezek, értéktelen ponyvaregények, melyeket mindig ott találni minden korban az ujságárusok bódéjában.

*Itt nem is min-
den korban!*

1834-ben lát nyomdafestéket "Père Goriot" (Goriot apó) című regényének második kiadása. Sainte-Beuve, a kor rosszmájú, élesszemű kritikus figyelt fel rá először. A műbírálo kételyei ellenére ezután egy új Balzac jelentkezik. Az irodalom szakértői ezután egymás után fedezik fel Balzac egyedülálló realista életábrázoló módszerét és azt a kivételt, tehetséget, ami kizárólag a nagy alkotóknak adatott meg a világirodalomban. Balzac leíró művészete mely lélekábrázoló képessége, a mű szerkezeti felépítése lenyűgözi kora kritikussait. Victor Hugo, a romantika ünnepezt költőfejedelme, örömmel üdvözli Balzac megjelenését az igazi irodalom szinpadán, s elbűvölve ír Balzac elbeszélő művészetéről, annak ellenállhatatlan sodróderejéről. *hol?*

1. 1822-ben Lord R'hoone álnév alatt adja ki első regényeit. A változatosság kedvéért sűrűn használta a Horace de Saint-Aubin álnévet is.

v. ö. 5. l.

Mindezek ellenére Balzac anyagi helyzete nem rozsás. Az évet huszezer frank adossággal zárja. Ujabb és újabb hiteleket vesz fel, régi adósságai törlesztésére. Fizetési határidőket hosszabbítat meg meg-alázo tárgyalásokat folytat uzsorásaival és a kor pénzintézeteivel. Kiadásai meghaladják bevételeit s kénytelen éjjel-nappal "termelni". Közben állandóan tanulmányozza Parizs társadalmi életet, a hitelvi-lágot, a hitelezők jellemét és mindennapi tevékenységét. Balzac eb-ben a korban valóban pénzért ír. Pontosan kiszámítja, hogy mit ér egy kéziratoldal s mit kap egy nyomtatott oldalért. Jellemző a kor kiadoi és üzleti világára, hogy az "Europe Littéraire" hatvan frankkal honorálja Balzac minden kéziratoldalát, míg a "Revue de Paris" egy hasonló terjedelmű kéziratért csak ötven frankot fizet! S holott a kritika hangja már az elismerés felé hajlik, Balzac irodalmi rang-ja 1835-ben még, ahogy azt Madelaine Fargeaud állítja meglehetősen bizonytalan. Orszagszerte ismert író már. Sőt a nők szemében a leg-divatosabb regényíró. Tömegesen kapja a leveleket szerkesztősegein át. A feladók majdnem kivétel nélkül a rajongo női olvasokból te-vődnek ki. A feltűzelt női fantáziák megismerkedésre és találkákra hívó levelek formájában ostromolják a szerzőt. A levelek között egy alkalommal felfedezi az idegen asszonyt, Hanska lengyel grófnő ho-dolattal ^{es kritikával} teli levelet. E kapcsolatból később barátság, mélyenszántó tartalmu levelezés, majd egy életre szóló szerelem alakul ki.

Balzac ebben a korban emberfelettit alkot. Folyóiratok és újságok a kor legtermékenyebb írójának nevezik, míg egyes bulvárlapok pénz-éhes regénygyárosnak titulálják. Kiadóitól előlegeket vesz fel, kéz-iratainak gyakori késése miatt heves szócátákat folytat kiadóival, de népszerűsége erősen növekszik. Goriot apó hihetetlen példányszám-ban kerül a könyvpiacra s tüneményes gyorsasággal fogy el. Az után-nyomas díjainak felemelésével Balzac ugyancsak megkeseríti a könyv-kiadók életét. E sikerétől számítva csak jóval megemelt szerzői díj ellenében "szállít" s az utánnyomásokért is szép összegeket vág zsebre kiadoinak nem kis bosszuságára. Annyi sikertelen üzleti vál-lalkozás után kezd ügyesen manőverezni az irodalmi élet piacán, ahol

1. Szalay Matyas: Balzac műveszi fejlődése. Kolozsvár, Transsylvania, 1927. 112-121

2. A Pere Goriot első kiadását a Cassini utca közeleben, levő Jules Bataille tulajdonában levő nyomdában készítették.

kalmárlelkű kiadók, nyomda és papirgyárt tulajdonosok hajtják be tiszteletlenül többletjövedelmüket. Szívós küzdelem árán eléri, hogy kiadói részéről nagyobb elismerésben részesüljön s megfelelő anyagi ellenszolgáltatást nyerjen.

1836-ra eléri, hogy adosságainak mintegy felét törleszteni tudja s lassan a polgari jólét igényei szerint rendezni be életét. Most már két lakást tart fenn, egyet a polgari jólét jegyében rendeztet be, ahol a szőnyegek és a gyertyatartók mindennel jobban beszélnek, viszont megtartja igénytelen lakását, mely a zseni maganyosságra való igényét és az alkotáshoz szükséges zavartalanságot elégíti ki. Sűrűn menekül ide a hangyabolyszerű nyüzsgő világ elől. A ház, amelyben Balzac 1829 és 1838 között alkotott, a Rue St-Jaques utca párhuzamos szomszédságában nem messze az Observatoire-tól a Rue Cassini-n állt. A kapubejaratot fonott vaspántok őrizték. Átellenben apácázarda állt, melynek jelenléte alighanem csiklandozta az író fantáziáját s nem kizárt, hogy a "Pajzán históriák" fejezetei éppen a zarda jelenlétének kontrasztjaként született. Mert Balzac-nak ilyen történeteket is kellett írnia, a kor kiadóinak üzleti igénye s Boccaccio Decameronja egyaránt kötelezték a szerzőt. A "Pajzán históriák" kéziratait elkaptokdtak a kiadók, a sikamlós történeteknek nagy keletje volt országszerte. Berthold Brecht a következőképpen elemzi Balzac írói tevékenységének ezt a szakaszt: "Balzac üzletember volt, meghozza eladósodott üzletember, aki egy monstruozus kor költőjeként jelentkezik az irodalomban. Alakjainak széles spektruma, ragyogásuk és arnyoldalaik mélysége a természetes fejlődésének dialektikáját igazolják a nyomor örökös fenyegetésének arnyékában".

Balzac az irodalmi élet börzsjén keresztül kéziratának felszofolt árával jut el odáig, hogy adosságait kifizethesse, azokat az adosságokat, melyek vállalkozásainak csődbejutása után halmozódtak fel.

Írói pályájára hosszas és alapos tanulmányokkal készül fel. Drámaírói kudarcai után különféle hangzatos alnéven írt rem és kalandregényeinek gyártása csak csekély jövedelmet biztosított számára. A Lord R'hone és Saint Aubin alnevek alatt kiadott ferccmunkák az az ötvenre tehető ponyvaregeny, melyek a Goriot apo előtti periodusban

V. 5. 3. l.

napvilágot lattak, semmi esetre sem enyhítették hitelezőitől való függetlenségét. Ipari és kereskedelmi tervei néha nagyszerűek, néha megvalósíthatatlanok. Fantasztikus gazdasági tervei közt ott szerepelt a régi római ezüstművek újbóli feltárása, vagy ananász-ültetvények létrehozása. A francia vasutak talpfaanyagát Ukrajnából akarja beszerezni busás haszon fejében és gazdasági tervei közt az is felöltik, hogy parafát termeltet Lengyelországban. Irrealis tervei az adosságok nyomasztó, megsemmisítő hatására születnek zseniális agyában. E korban életének egyik vágya, hogy ne kelljen hitelezői elől bujdosnia. A teljes pénzügyi csőd fordítja Balzac-ot az igazi irodalom fele. Minőségi javulást és műveszi értéket prezentáló irodalmi alkotásaival akarja meghódítani a könyvpiacot. Ám nemcsak az anyagi kényszer az, mely igényes irodalmi munkára serkent. Csak úgy 1835 körül fedezi fel magában azt az alkotói vágyat, mely iroasztalához rögzíti, hogy ezuttal maradandó, nagy, műveszi értékű művek keretében elemezze és tárja fel a kiadók, a vállalkozók, a hitelintézmények és uzsorások világát, azt az izig-vérig élő elményanyagot, melyet az évek során összegyűjtött.

Elképesztő erejű, a belsejében feszülő elszántsága egy hihetetlen munkabírással parosul. ~~teremt~~. Iroasztalánál fehér csuhát visel, mint a dominikánus barátok, derekán fonott zsinorral. Kandallóján Napoleon szobra áll ezzel a felirattal: "Amit ő karddal kezdett el, én tollal fejezem be".

A Goriót apó megjelenése és kedvező kritikai fogadtatása után Balzac egész életét és energiáját az alkotó munka szolgálatába állítja. Egyszerre dolgozik három-négy regényén, hónapokon át bezárkózva el, nem érintkezik senkivel, valósággal elszakad az életől, csupán regényalakjainak tipológiájával és azok problematikájával foglalkozik, a magateremtette alakokban él, s kiseríkonfliktusaikat, vezetési életpályájukon át a Comédie humaine végtelennek tűnő utjain, veszélyes utvesztők, örömök, csúszások és végtelen tragédiák közepette. S mikor a regényt befejezi és az utcára megy, eltéved a környéken, nem ismer saját városnegyedének házaira.

Első sikereinek bámulatában, izlelni, érezni, tapasztalni akarja

a dicsőséget, belefáradva a hosszú évekig tartó munkába, nem egyszer lázadozik sorsa ellen. Neha fenyűzési és tékozlási vágyának enged. Nagyuri életbe kezd, kitűnő lakást rendeztet be magának hercegnőknek udvarol, arisztokrata fogadásokra jár, sokat költ festményekre, porcelánokra, butorokra, csecse-becsékre és bibliofil kiadványokra. A politikai pályán is megpróbálja szerencséjét, képviselő, vagy miniszter szeretne lenni. A hodító világi életmódját is megpróbálja, kocsit és lovat tart, sikeres aranyifjak paholyába jár az operába, aranygombos kékfrakkot hord és egész Párizs ezüstveretű sétapalcájáról beszél.

Ez az életmód újabb adósságokba sodorja, melyekből mind több munkával és mind széditőbb vállalkozásokkal igyekszik szabadulni. Élete ettől kezdve szakadatlan küzdelem a lapokkal, kiadókkal, hitelezőkkel és az irigyekkel. Keserű tapasztalatai nyomán felismeri, hogy sorsának értelme nem az, hogy világhírént hivalkodjék, hanem az, hogy alkotóművészetével hódítsa meg a nagyvilágot, s maradandó értékű irodalmi művekbe tömörítse kora társadalmát s annak erkölcsseit. Igazi életét nem a mindennapi világban, hanem a saját maga alkotta Balzac-i világban, az álom és az élet, a képzelet és a tapasztalat szétválaszthatatlan, izgalommal teli világában élte. S habár műveit nem írta Gustave Flaubert stílusbeli igényességével s konfliktusalkotásával nem egyszer Szerb Antal szerint a giccshatárt surolja, Balzac-ot az utókor semmikepp sem vadolhatja a műgond hiányával. Mert Balzac-nak is megvoltak saját aprotékos stílusigényei. Korabeli nyomdászok és kortársi feljegyzések egyaránt igazolják, hogy munkáit ugyan csak vázlatos kidolgozásban adta nyomdába. Aztán széles korrektúra ívekbe szedette, átolvasta, javíttatta, toldozta, majd újra kiszedette. Sokszor e művelet nyolcszor is megismétlődött. Ilyen nyomdai eljárásokkal és korrektúra-rendszerrel lát nyomdafesteket a világirodalom legnagyobb s talán legértékesebb vállalkozása az Emberi Színjáték regény és elbeszélés rengetege, mely a francia társadalmat örökíti meg teljes képeben.

A harmincas évek végére Honore de Balzac már Franciaország legnagyobb írói köze sorolható. Igaz, hogy neve elé önkényesen biggyesz-

tette oda a nemesi előnevet jelentő "de" szócskát, de kiítheti el ezt a szellemoriást, azért, mert hódolni akart maga is a kor bacillusos rangkórságának.

Balzac érzésvilágát az arisztokrácia szalonjaiból kikerülő három nő kötötte le, am közülük Evelin Hanska lengyel grofnővel volt legbensősegebb viszonyban, akivel hosszú éveken át szenvedélyes szerelmi levelezést folytatott. Ezeknek a leveleknek irodalomtörténeti és keletkezéstörténeti értéke a Balzac-kutatók számára ma is felbecsülhetetlen. Öreg és beteges férjének halála után Balzac elérkezettnek látja az időt, hogy feleségül vegye a hön ohajtott aszszonyt, Hanska grofnőt, akivel egy lengyel falucskában 1850 tavaszán köt házasságot, ám gyönyörűen berendezett párizsi lakásába már csak meghalni tér vissza. Iroi pályájának csúcán az elismerés fényében, amikor két legnygyobb vágya teljesül, amikor adosságaitól végkepp megszabadul s a beteljesült szerelem kiegyensúlyozott, boldog nyugalma uralkodhatna, a túlfeszített munka okozta betegsége leteríti. Halálos ágyán az agónia szorító görcseiben is regényalakjaival viaskodik s Bianchon doktor segítségét hívja.

/ Balzac: "Lettres a Madame Hanska". A négy kötetet felölelő levelek a parisi Delta kiadóvallalatnál jelentek^{meg} 1967-1971 között s mindmáig a legteljesebb kiadásként tartják számon.

A TÁRSADALMI FRESKÓKÉP (1835-1848)

A "Comedie humaine" kialakulása

Balzac geniusza 1835-re kitermelte azt a keretet, mely egy mindent felölelő regényciklusba, irodalmi szintézisbe foglalja és megörökíti annak a francia társadalomnak képletét, mely a forradalomban született, a császárság idejében növekedett és kiteljesedett, majd a restauráció és a juliusi forradalom után felvirágzott. Első gondolatra emberfelettinek látszott mindez.

A Comedie humaine eszméje, gondolati váza nem egyszerre született. Keletkezése, növekedése és végső kialakulása fokként nyomonkövethető. Tervében az összefüggő regényciklus körvonalai már 1836-ra végleg kirajzolodnak, de La Comedie humaine gyűjtő címét csupán 1841-ben, kilenc évvel Balzac halála előtt nyeri el. Regényciklusában nem csak az alakok végtelen sorát teremtette, alkotta meg, hanem egy egész világot, az Emberi Színjáték fiktív és megis megdőbbentően valódi világát, melynek viszonyait, kapcsolatait és belső törvényeit nagyszerű összefüggésekben rajzolta meg. Az irodalomtörténet egyöntűen állapította meg, hogy témagazdagságban és összegyűjtött éleanyagban a Balzac-i mű felülmulhatatlan. Ellentétben a romantikusokkal s az előző század klasszicista irányzatával, Balzac műveiben a központi szerepet nem a szerelem játssza többé, hanem a pénz és az ervenyesülés vágya, mely sok esetben a szerelmet eszközként használja fel a cél elérésére. A polgari kor valóságából a bűnök, az örületig felfokozott szenvedélyek panoptikumából, a szeretetből, a főszenvedély-

ből, valamint a hiuságból, s az érzékiségből olyan megrázo erejű szinjátékot teremtett, mely egyedülálló a világirodalom történetében.

Levelváltásában Hanska asszonnyal s az irodalom elméletével foglalkozó cikkeiben Balzac többhelyütt szól műhelytitkairól, alakjainak megformálásáról és a realista ábrázolási mód mibenlétéről. Alkotói módszerének központi kérdése a típusalkotás, teljesen új módszernek számít az individualizált típusokról és a tipizált individuumokról szóló elmélete. Esztetikájában a valóságábrázolás módszerében végig következetes marad.

A harmincas években végleg felismeri a társadalom mozgástörvényeit s most már nem csak egyes jelenségek jellemzésére, hanem az egész társadalmi szerkezet átvilágítására és működésének ábrázolására törekszik, ami hihetetlenül energiaigényes, tekintettel a polgári társadalom diverszifikálódó jellegére és intézményeire. Lassan megerlelődik benne a gigantikus egységbefoglalás alkotó gondolata. Korának társadalmi és lelki zűrzavarában Balzac fedezte fel és mutatta meg két döntő, a korra jellemző motivumot: A pénz és a vagyonhalmozás pusztító hatását, valamint a pénz és a szenvedély együttes erejét az egyen életének meghatározásában. Balzac-é az a döbbenetes erejű felfedezés, hogy a polgári társadalom hajnalán minden a pénz körül forog s a tradicionális erkölcsi értékek helyét a pénz foglalja el, mely kulcsot jelent az ervényesüléshez, a hírnévhez, a barátsághoz, a szerelemhez s ha kell, a képviselőseghoz vagy miniszteri tárcához. Balzac fedezi fel elsőnek, hogy a forradalom utáni polgári höskor elmúlásával a kiralyi formákkal s azok intézményeivel egyre jobban kiegyező polgárság már csak két ideált lát életcél gyanánt: pénzt és minél több gyönyörűséget.

Természetes, hogy ebben a fordított értékű pénzközpontu világban mindenki pusztulásra van ítelve, aki az erkölcs, a jog, a nemes emberi érzelmek és tulajdonságok nevében lép fel. E sorok írója több-helyütt elemzi ki az olyan emberi sorsokat, mint Goriot apo, Chabert ezredes, Honorine és masok sorsát.

Balzac: Lettres a Madame Hanska .Paris, Delta, 1967-1971
A levelek összegyűjtése, rendezése és kronologizálása
Roger Pierrot érdeme. Mindmáig a legteljesebb kiadás.

Ahogy korának nagy természettudósai, Georges Cuvier es Buffon tudományosan osztályozott rendszerbe foglaltak az allat es növényvilág specimenjeit, úgy foglalja a maga külön felállított tipologiai rendszerebe Balzac korának uralkodo típusait.

E nyüzsgő, dinamikájában elkápráztato Balzac-i világnak minduntalan felbukkanó s újra eltünő uralkodo típusait a szerző nagy vonalakban tarsadalmilag szigoru szociografiai kriteriumok szem előtt tartásával a következőképpen osztályozta:

A bankházak tulajdonosainak csoportja. Ide tartoznak Keller, du Tillot es Nucingen baro. Őket követik a befutott kereskedők mint Birotteau, Popinot, Guillaume, az üzleti spekulációkból es mások csődbejutásából meggazdagodott Grandet, Crevell, Goriot, du Bousquir, a bírok, ügyvédek, közjegyzők világa, mint Derville, Granville, Camusot es masok. Figyelemre melto a még mindig az "ancien regime" bűvöletében elő, Parizsba cseppent vidéki arisztokrácia képviselőinek csoportja, mint du Guenic, Mortsauf, de Serizy-ek. A félig éhenkórász, félig világfi majd felkapaszkodó életformat folytato parizsi bulvárlapok szerkesztői es újságírói mint Etienne Lousteau, Emile Blondet, Andoche Finot es mások, a történelmi arisztokracia exclusiv világához tartozo Diane de Maufrigneuse, Antoinette de Langeais es a bűvöletes d'Espard marquise, akinek szalonjában szerelmek, vagyonok es miniszteri tárcák sorsa dől el, az arszlánok irigylésremelto, származási szempontból igencsak tarka világa, mint Raphael de Valentin, Eugene de Rastignac, Lucien de Rubempre. A rejtett pénzvilág hatalmasainak az uzsorakamaton vagyonokat haracsolo Gobsec-ek es Claparon-ek világa. De a Balzac-i társadalmi antropologia korántsem lenne teljes, ha nem emlitenenk meg a bukas es a felemelkedes kötelhágcsóján lebegő Esther-eket, Coralie-kat s Parizs igező, más kurtizanjait.

A felsorolt társadalmi kategoriák képezik az Emberi Szinjátek mondhatnánk állandó jellegű társadalmi leltárát, A velük kapcsolatba kerülő szerteágazo rokoni-üzleti vagy érzeki kapcsolatok révén együttműködők tömege átszövi a tarsadalom minden szintjét s szazával bukkannak fel a regenyciklus munkáiban, mesterien megrajzolt alakok for-

májában. Az Emberi Szinjáték nem szórakoztatási cellal megírt irodalmi termékek sorozata, hanem a teljesség jegyében kimunkált szépirodalmi regényciklus, a kritikai realizmus eszközeivel megírt társadalmi, szociográfiai sorozatkép műveszi feldolgozásban a múlt század első negyvenöt évének francia társadalmáról, annak teljes paradigmatis, lélektani és erkölcsi jellemzésével. Mindez kilencvenhárom regénybe és elbeszélésbe belesűrítve.

S hogy ez mennyire sikerül Balzac-nak, az egy fél évszázaddal később Emile Zola szavaiból derül ki a legjobban, aki egy irodalmi társasösszejövetelen kijelentette, hogy ha egy abszurdum folytán minden történelmi dokumentum el is pusztulna, a történészek Honore de Balzac műveiből ismét rekonstituálni tudnak a múlt század első felének politikai, társadalmi és erkölcsi történetét.

Lélekzetelállító vállalkozása kezdetén Balzac ezeket mondta: "Ugy vélem, a történetek írója a francia társadalom lesz, én meg megelégszem a jegyző szerepével." Visszaemlékezéseiben ezeket írta: "1836 májusának közeledte számomra a harminchetedik életév betöltését jelenti, még nem vittem semmire, nem teremtettem még semmi teljesítést és nagyot, csupán alapköveket hordtam össze." A múlt évek siettető parancsára alkotó ereje teljes mozgositásával tolla alól kibontakozik az óriási mű kerete. 1829-re már gyakorlatilag befejezte a Les Chouans című történelmi művet s 1831-re már készen áll a La Peau de chagrin s 1833-ra konturjaiban kibontakozik Eugenie Grandet.³

A teljességre való törekvést Balzac kétségtelenül a kor filozófusainak abbéli törekvéseiből vette át, mellyel a kortárs gondolkodók és természettudósok az anyagi világ jelenségeinek teljes összefüggéseit, és ellentéteit igyekeztek megmagyarázni. Balzac totalitásra való törekvése Erns Robert Curtius szerint Leibnitz és Hegel hatása.

A Comedie humaine két és félezerre rugó népes regényalakvilágát Balzac a kialakuló francia polgári társadalomból kölcsönözte, felölve minden társadalmi osztályt és azok reprezentatív típusait

- 1 Balzac: A huhogók. I-II. Ford. Havas Albert. Budapest, Christensen és Társa
- 2 Balzac A számbör. Ford. Ferenczy Irma. Bukarest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960
- 3 Balzac: Eugenie Grandet. Ford. Vázsonyi E. Budapest, Europa, 1963

ugy alkotta meg, hogy a művek olv^asása közben előbbnek t^lűnnek az élő alakoknal. Élő voltukat hallatlan erejű hitelességük fémjelzi. Nem veletlenül született meg a szerzőben az a gondolat, hogy alakjainak létrehozásánál " az anyakönyvvvel kel versenyre". Amilyen tarká származasképet s szociológiai spektrumot nyújt korának anyakönyvvi hivatala, oly sokszínű és lenyűgöző az általa alkotott típusok világa. A hazmesterektől a bekebiroki^g, az abbéktől az utcalányokig, a zalogházi becsüstől a csatából hazatért, holtnak hitt ezredesig, a lenyűgöző grofnöktől az arivista diákokig, a felelmetes politikai cselszövöktől Napoleon hiveiig, a szalonok aranyifjaitól a jambor rőföskereskedőig, az egész vidék jellegzetes életmodjával és szokásaival s ugyanakkor az egész csodás Parizs minden fényével és arnyékaival, csüggedéseivel, minden nap megújuló kenyér és egzisztencialis harcával, kiszámíthatatlan kimenetelű tragédiáival.

Shakespeare volt az első a világirodalomban, aki a panorámaszerű teljesség igényével alkotott négytucat színművet, kora tarsadalmának megörökítése céljából, de belefáradt s a teljesség helyett a teljesség töredékével kellett beérnie sirbaszállása előtt. Amikor Balzac regényeinek a Comedie humaine közös címet adta, tudtára akarta adni a vilagnak, hogy ő is, akár Shakespeare színjátékot akar bemutatni, ezuttal prózában, a bűn, a szenvedely, a pénz és a gátlástalan törtetés dramáját, melynek dimenziói vetekszenek Dante Alighieri Comediájával. S ahogy Dante-ban magasodik ki a középkor szellemének színtezise, úgy lessz Balzac teljességre épülő nagy összefoglaló műve a mult század első felének ezer képet magába foglalo prózábaöntött drámája.

Ahogy azt Szerb Antal¹ kihangsúlyozta, Balzac számára a firenzei mester Isténi színjátéka a poklot-mennyet egybefogó fennsége^g dra-
mai költemény csak szimbolikus jelentőséggel bír. Dante otthonos mozgása a hit világának mérhetetlen Cosmosában lenyűgözi Balzac-ot és arra serkenti, hogy realista életszemléletét s megfigyelőképes-sé-
gét térben és időben a tarsadalomabrazolas totális szolgálatába állítsa.

Az Emberi Színjatek első, a szerző által sajto ala rendezett kiadásában lát napvilagot a hires, nevezetes Balzac-i "Avant propos"

1. Szerb Antal: A világirodalom története, Magvető, Budapest, 1973
563-566

a mű kulcsának szánt előszó, mely azóta irodalmi dokumentummá magasodott s úgy emlegetik, mint Balzac Ars poetica-ját, mely magába foglalja a szerző típusalkotó módszerének lényegét, számos esztétikai elvet, mely végigkísérte a szerzőt a monumentális alkotás megírásánál. Az "Avant-propos"²-t Balzac eredetileg rosszindulatú kritikusaiknak szánta mintegy megmagyarázva benne alkotó műhelyének titkait és mindazt, ami új és a bizarr erejével hatott a kor kritikusra és az olvasók tömegeire. Akkor még nem sejtette, hogy előszavát a későbbi irónemzedékek mint társadalmi, elemző realizmus irányvonalának dokumentumát fogják tanulmányozni, elemezni és utánozni.

Mint minden természetes elbeszélő, akinek áldásos képzelőtehetsége gözhengerként ontja magából a regényes prózai műveket, Balzac sohaig nem gondol arra, hogy regényeit és elbeszéléseit egy egységes, magasabbrendű építménybe illessze be. A mindent átfigo regényciklus eszméje a visszaterő alakok felhasználásával logikus fokozatként csirazik ki benne. Erről szerelméhez a lengyel grofnőhöz írott leveleiben 1834-ben a Goriot apo megjelenése után tesz említést. Itt meg csupán egy gigantikus műről szól, melyet 1838-ra tervez befejezni. Ugyanez év októberében Hanska asszonyhoz írott levelében már többet árul el terveiről.

1838 végére már véglegesen eldönti s a ciklusnak ETUDES DE MOEURS (Társadalmi erkölcsrajz) címet adja. E ciklus azokat a műveket foglalja magába, melyek a társadalom hatását mutatják be az egyénre. A hatalmas ciklus ugynevezett SCENES-re azaz jelenetekre osztotta fel, megpedig a következő képpen: SCENES DE LA VIE PRIVÉE (Jelenetek a magánéletből), mely a szerző eredeti tervei alapján harmincket művet kellett volna magába foglaljon. A jelenetek második nagy

² Avant-propos - az Emberi Színjatek híres előszava, az első teljes kiadás megjelenésének előestéjén, 1842 júliusában írta, az alkalommal, hogy a Furne, a Hetzel valamint a Paulin kiadói cégekkel szerződést kötött a 16 kötetben kinyomtatandó műre. A szerződeskötés datuma: 1841.Okt.2.

Az Avant-propos-t eredetileg George Sand-nak kellett volna megírnia, ám ismeretlen okokból lemondta.

sorozata SCENES DE LA VIE DE PROVINCE (Jelenetek a vidéki életből) elnevezést kapta, s eredetileg négy vaskos kötetben tizennyolc művet szandekozott megjelentetni, de ebből csupán tizenegy látott napvilágot. A parizsi életet tükröző SCENES DE LA VIE PARISIENNE ciklusát szinte maradéktalanul valósítja meg, tizenöt regényt és elbeszélést szentelve a ciklusnak.

A forradalom, a rémuralom, majd a restauráció utáni politikai perek felelmetes legköret a SCENES DE LA VIE POLITIQUE négy nagy művé rögzíti maradandóan. A katonai élet és az ehhez kötött karrierék ábrázolására, e vergőzős korszak művészi feldolgozására hozza létre a SCENES DE LA VIE MILITAIRE ciklusát, mely magába foglalja a felejthetetlen Les Chouans, valamint Une passion dans le desert című műveket.

A falusi életet megörökítő SCENES DE LA VIE DE CAMPAGNE foglalja magába a Les Paysans, Le Medecin de campagne, a Le Cure de village című regényeket. S ezzel a monumentális mű a Társadalmi erkölcsrajz első része le is zárul.

Amint a Comedie humaine előszavából, valamint a kortársakkal folytatott levelezésekből kitűnik, az említett ciklusban fellelhető művek vonultatják fel Balzac tipizált individuumait.

A Comedie humaine második részét az ETUDES PHILOSOPHIQUES gyűjtőcímmel látta el, s olyan műveket tömörített a ciklusba, melyek a Balzac-i alkotóműhelyben életrehívott, ugynevezett individualizált típusokra épülnek. A ciklus bölcséleti cellal jön létre, az okozatok ismertetése után az okok háttérét lettek volna hivatva feltárni.

Az 1842-től 1848-ig terjedő periodust talán a leggazdagabb termő-
 éveknek lehet nevezni. Töretlen szorgalommal dolgozik a Comedián
 s a megjelenő nagy/regényei mint a Les Illusions perdues valamint
 a Splendeurs et miseres des courtisanes alapján véve a vissza-
 térő alakok sorsát nyomunkövető, a társadalmi háttér kiszélesíté-
 senek terve alapján valósul meg. Élete utolsó éveinek két legere-
 detibb alkotása a La cousine Bette és a Le cousin Pons. Kézirati
 hagyatékának rendezése után több olyan regenyre bukkantak, melyek
 nem illeszthetők bele a Comedia egyetlen alosztályába sem. Amilyen
 gyors léptekkel haladt a nagy mű megvalósítása fele, úgy hagyta
 el magamögött véglegesen azokat a filozofiai tünődéseit, melyek
 külön ciklust kellett volna kitöltsenek a színjátékban.

Ha az Etudes philosophiques megírt műveinek száma nem éri el Bal-
 zac által felállított számot, ez annak a következménye, hogy felis-
 merve a realizmus iskolát teremtő erejét, minden energiáját a tár-
 sadalmi valóságábrázolás, az erkölcsrajzok differencialt módszerei-
 nek kifejlesztésére központosította. Figyelmét kora gazdasági és
 társadalmi kérdései, az emberi lélek fény és árnyoldalainak töké-
 letesebb megismerése köti le. A valóság felmérése keserű, cinizmu-
 sában lehangoló eredményeket hoz Balzac számára.

Ha hitelt adunk Andre Maurois⁴-nak Balzac korában a törvények he-
 lyét a társadalmi szokások foglalják el, azaz a "les moers". Ez
 pedig mindenre feljogosítja az egyént, de legfőképp képmutatásra
 és az igazi értékekről való lemondásra. Ezek azok a tényezők, melyek
 a társadalmi életet Komédiává züllesztik le. Ha regenyalakjainak
 lenyűgöző világát jobban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy kon-
 fliktusainak központjában vagy olyan alakok állnak akik helyesen

Maurois, André: Balzac, eine menschliche Komödie. Deutsch von
 Ernst Sander und Bruno Berger. München, Wilhelm
 Heine Verlag, 1965. 335-347

gazdálkodnak erőikkel, egyeniségük pozitív adottságaival, kivétel nélkül társadalmi hovatartozasukra, a fennálló társadalmi rendet viszik lépésről-lépésre előre, vagy olyan regényalakok, akik a társadalmi rendet semmikepp sem zavarhatják, de tragikus vagy groteszk módon tévuttra futott szánalmas egzisztenciák.

Balzac sohasem titkolta, hogy korának konzervatív gazdasági és társadalmi rendjét tartósnak kívánja látni. Viszont elutasított minden olyan törekvést, mely az egyén sorsának beteljesülését a társadalom törvényein kívül igyekszik megvalósítani.

A Comedie humaine megvalósítása csaknem húsz esztendő vesz igénybe. Ahogy csökkentette műveinek bölcséleti vetületét, úgy gyarapította műveit megnövekedett művészi erőben. Erre a legjobb pelda az 1829-ben napvilágot látott Les Chouans és az 1845-ben befejezett Les paysans című művek közti különbség. Az utóbbi magán/viseli az érett művész ecsetvonásait. Balzac eppoly tökéletes mesterségbeli technikával formálja meg paraszti alakjait, mint az Olasz Opera páholyaiban forgolódo arszlánjait.

Regényírói technikája mögött aligha lehet egységes ihletet keresni. Teljességre való törekvéséről így ír: "sok türelemmel és szorgalommal meg fogom alkotni a tizenkilencedik század Franciaországáról azt a művet, amilyen fajta leírást olyan sajnálatos módon nem hagyott ránk se Roma, sem Athen, se Tyrus, se Memphis, se Perzsia sem India. Mindenik a sajátos civilizációjáról"³. Ha meggondoljuk, gigászi terv volt ez ebben a korban, amikor a regényírónak még nem volt valami nagy becsülete a társadalom hierarchiájában. Ugyanis affelele irástudó mesemondónak nézték a regényírokat, igazi értéknek csupán a vers, az elegia, a verses-dráma jöhetett számításba.

3 Jarblum, Irene : Balzac et la femme étrangère.³ Paris, 1930

Ez a mereteiben szinte kozmikus vállalkozás olyan művekben kristályosodik ki, mint *La peau de chagrin*, *Jesus-Christ en Flandre*, *Melmoth reconcilié*, *Le Chef-d'oeuvre inconnu*, *Balthazar*, *Cläes ou la Recherche d'Absolu*, *Les Marana*, *El verdugo*, *Louis Lambert*, *L'Elixir de longue vie*, *Le Martyr Calviniste* és mások.

A gigászi életmű az *ETUDES ANALYTIQUES* (Elemző tanulmányok) sorozatával zárul. S amint ezt Hanska grofnőnek írott leveleiben¹ kifejtette, az okozatok és okok bölcséleti vizsgálata után az elemző tanulmányok fognak következni. Ezek feladata lessz görcsö alá venni azokat a természetrajzi és biológiai törvényszerűségeket, melyek a világ folyását igazgatják és meghatározzák. Celja két mű, a *Pathologie de la vie sociale* valamint a *Physiologie du mariage*, korának kitűnő természettudósa, Cuvier rendszerező és szintetizáló módszerevel kora társadalmának rákfeneit s a házasság élettanát egy boncolo orvos szakszerűséggel feltárni.

Persze a felállított keret valamint a beléjük illesztendő művek nem ilyen rendszeres sorrendben születtek. Ehez tulságosan csapongó volt Balzac képzelő, teremtmény ereje. Megaztán közrejátszott az állandó pénzhiany is. Élete utolsó tíz esztendejében amilyen gazdagon termelt, olyan nagyvonalúan költekezett. Kiadói szinte kiteptek kezéből a kéziratokat. Üzleti levelezéseiben, melyet kiadoival folytatott, 1840-ben bukkan fel először a *Comédie humaine* mint gyűjtőcím. E levelet Balzac a híres Hetzel kiadohoz írta, mely szakadatlan kiadói ajánlataival árasztotta el a szerzőt. Egy évvel később, amikor Balzac végleg elhatározza a nagy mű kiadását, a már felsorolt beosztás kritériumai szerint, a könyvkereskedők és kiadók csoportjával kötött szerződésben a Balzac-i regények és elbeszélések már egy egységes gyűjtőcím, *COMÉDIE HUMAINE* alatt kepezik az alku tárgyat a szerződé felek között.²

¹ Balzac: *Lettres a Madame Hanska*. Paris, Delta, 1968. 143-155

² A "*Comédie humaine*" első teljes kiadására vonatkozó szerződést a Furne, Hetzel, valamint a Paulin kiadói cégekkel 1841 október 2-án írta alá szerző.

Balzac egyik törekvese volt a regényíró rangját a szellem világában felértékeltetni. Amennyire nagyratartja Walter Scott érdemeit, amivel a regényt "felemelte a történelem bölcséleti értékfokozatára", oly annyira fajlalta, hogy a nagy skot regényíró nem kapcsolta össze egyik művét a másikkal olyan formán, hogy az egész összefüggő történelmi folyamatta illeszkedjen egybe, ahol minden fejezet megfelelné egy-egy műnek és minden regény egy-egy korszaknak.

Mint korának nyitottszemű, a társadalmi élet minden rezdülését észlelő tanuja, a fejlődés minden lepcsőjét számontartó egyéniség, joggal kideremelte Hyppolite Taine találó hasonlatát, aki afféle "népi Saint-Simon márkí"-nak tartotta. Az 1830 után írott művei egytől-egyig művészi dokumentumai a polgárkirályság éveinek Lajos Fülöp tizennyolc éves uralkodása alatt, annak a hatalmas gazdasági és társadalmi mechanizmusnak, mely kitermelte a nagy polgari karriereket. Mozgalmas élete az üzleti és irodalmi körökben kiváltságos szemtanúvá avatja Balzac-ot. Ő ugyanis belülről, intímen ismeri az újságírást, a frivolhangú bulvárlapok világot eppugy, mint a nagypolgárság számára a jólinformáltság igényével szerkesztett lapokat, pénzügyi és tömegbázisukat a manipulált hírek szédületes technikáját. Kevés ember ismerte úgy, mint ő a francia könyvkiadás helyzetét, annak összes technikai, pénzügyi és piaci problematikájával. És természetesen és nem utolsó sorban a politikai világot, a kor politikai módszereit, kísérleteivel és számottevő aramlataival. S mindezt aprolekos szelektív munkával építette be műveibe. Így lesz a Comédie humaine valóságos okmánytára XIX-ik század első felének.

Lukács György⁴ a nagy nevű marxista esztéta és gondolkozó, szenvedélyes érdeklődéssel fordul Balzac munkái felé, s ő rögzíti elsőnek hogy a szellemi alkotás valójában Balzac korában válik arucikké s az irodalmi termés produkciós jelleget ölt az induló kapitalizmus

⁴ Lukács György: Balzac, Stendhal, Zola. Budapest, Hungaria, 1955
Georg Lukács: Balzac und der französische Realismus. Berlin, 1952

korszakában. Felleltározva a ~~nagy művet~~, megállapítást nyer hogy a Comedie humaine fejezeteiből a munkasosztály mint olyan, teljességgel hiányzik. A szervezett munkásság csak egy nemzedékkel később jelenik meg az irodalmi köztudatban Emile Zola regényei fejezeteiben.

Balzac leíró művészete okozott legtöbb gondot kora kritikusainak. Sokan elvetették a regény cselekményének félbeszakítását jelentő, sokszor három oldalra terjedő kitérőket, előzményeket, a regényalakok vagy tárgyak "előéletére" vonatkozó megvilágításokat, melyekkel tipikusan Balzac-i módon sűrűn találkozunk az olvasó. S ha mindez regényeinek olvasmányosságát látszólag negatívan befolyásolja, kitérőkkel és magyarázatokkal átszőtt művei a teljesség jegyében születtek, abból a célból, hogy kronikásként hű képet adjon kora társadalmáról, erkölcséről, művészetről, tárgyairól és butorairól. Ez esetben Balzac-ot igazolja az idő. Ugyanis a születőben levő polgári társadalmi rend a tárgyak világa. Az embert benne egyre inkább az határozza meg, amiye van. A lakás, a hintó, a porcellánmű, a lakberendezés, a műtárgyak nem külső sallang csupán, diszletnek pedig már nem mondható, hanem leírása annak a jelképnek, melyben a tulajdonosának egész lényre jut.

Kronikája számára legfontosabb elemnek tartotta teljes fogalmat adni egy helyzetről, tárgyról vagy személyről. Kitérők vagy utalások nélkül aligha lehetett volna művészi képet festeni a XIX-ik század első feléről, arról a korról, melyben a civilizáció értékei erősen devalválódtak s az emberek csak annak tulajdonítottak jelentőséget, ami a régi értékekre utalt. Az arisztokrácia elvesztette szerepét, tevékenységi mezeje térben összezsugorodott s arra kényszerült, hogy régi kastélyaiban s maradék vidéki birtokain az el-

szallt dicsősegen borongjon (Une tenebreuse affaire)¹. A tehetős polgárság, mely a helyére felnyomult, azzal igyekezett ujonnan szerzett hatalma jogosultságát igazolni, hogy kétségbeesett igyekezettel, sokszor bárgyun és izléstelenül a régi arisztokraciát majmolta. Innen az a hallatlan nagyszámu komikus/jelenet a Comedie humaine fejezeteiben. Mert a polgarsag helyzete nem alapult igazi fölényen, sem a testi erő, sem a szellem, sem az erkölcsük felsőbbrendűségében, hanem csupán és kizárólag azon külsősegeken, melyek a hatalmat jelentették. Világos tehát, hogy ebben az ellentmondásokban bővelkedő, szüntelen átalakulásban vajdó korban művészi kronikát írni, korelációs, leltározó tárgyigénnyel, freskószerű tablókban vonultatni fel közel fél évszázad történetét, adatközlő kiterők, bőséges magyarázatok nélkül szinte lehetetlen.

Balzac adatközlő kiterőiről már többtucat tanulmányt írtak. Michel Butor „Repertoire” című művének második kötetében ezeket mondja:

"Balzac leírásai nem egyebek, mint utazás a dolgok és az emberek világában, amit az olvasó együtt tesz meg a szerzővel, olyan formán, mintha egy filmfelvevő gépet követne. Az ilyen utazások alkalmával a tárgyak más szerepet kapnak Balzac-nál, szimbolikus funkciójuk társadalom-filozofiai kifejezést ~~kapnak~~ ^{ültenek}. Életük szervesen kötődik a regényalakok életéhez. Az egész Comedie humaine egy óriási ház padlásához hasonló, tele öreg butordarabokkal. S ez alkalmat ad a szerzőnek aprotékos leírásukra, annak elmondására, hogy a butordarabok nem ott állnak, ahol eredetileg álltak, már nincsenek abban az állapotban s nem azon személyek tulajdonát kepezik; akiknek eredetileg birtokában voltak." Balzac leltározó, nosztalgikus leírásait a Vauquer-né penzioja (Goriot apo) igazolja, melynek minden butordarabja a forradalom előtt más birtokában volt, s Goriot apo halálának pillanatában a nyomor és az erkölcsi züllés élettelen tanuiként szerepelnek. Adeline Hulot szalonja is pelda erre (La Cousine Bette) szakadtkárpitu székeivel napszitta, kifakult függönyeivel nyomorról

¹ Balzac: Rejtély. Ford. Somogyi Pál László. Budapest, Europa, 1978
Butor, Michel: Repertoire. Paris, Hachette, 1960 56-58.

arulkodo butoraival. Hippolyt Schinner, a festő környezetében is izgalmas multú bútordarabokat találunk, karcolt mahagoni asztalt, székeket, melyek karfái egykori fényes szalonéletről árulkodnak, patinás képrámák, melyekről rég lemállott a bronz.

A felületes szemlélő Balzac-ban az antik tárgyak szerelmesét látja és tévesen. Mert tul a tárgy anyagi jellegén és értékén a tárgy multja az, ami mozgásba hozza romantikus fantáziáját. Realitásra épülő képzelő erejével Balzac látja a kort, amelyben a tárgyat alkották, látja az első tulajdonosát, aztán felépíti tulajdonosainak anyagi helyzetét, izlését, egész környezetét, tulajdonosaik sorsát a forradalom, a császárság és a polgáirkirályság korában a történelem változékony sodrában. Így lesz a Comedie humaine egy csodálatos leltára a multnak. Az itt felvonultatott anyagi tárgyak tömege titokzatos, kifürkészhetetlen drámaisággal tölti fel a műveket, vetületei egy olyan vilagnak, mely letűntében is nyugtalanító. Nincs tehát külön fantasztikus Balzac és realista Balzac, aki szabadjára engedi fantaziajának szörnyszülötteit. Balzac mindenütt és mindenben látja azt ami megragadó, ha kell misztikumot lát, ha kell realitást, s éppen ebben rejlik melységes valóságérzete. Leke.

Alakjainak megrajzolásában nagy súlyt helyez jellegzetességeikre, testi mibenlétükre es jellemük árnyalataira. Pályája kezdetén szilárdan hitt abban az elméletben, mely szerint az emberi arc vonasaiból biztosan lehet következtetni a szellemi es erkölcsi tulajdonságokra, illetve emberi fogyatekosságokra. Ez a XVIII-ik században divatos Lavater⁵ svajci gondolkozótól származó physiognomia-nak nevezett sokatvitatott elméleteére épülő megfigyelési módszer volt. Később szélesülő látóköre es gyarapodo emberismerete feleslegesse tettek számára a svajci filozofus módszerét. Hosszu ideig

⁵ Lavater, Johann Kaspar zürichi vallásfilozofus és író. Goethe-vel fenntartott kapcsolata irodalomtörténeti jelentőségű. (1741-1801)

hitt egy korabeli német, Gall doktor phrenologia nevű elméletében, mely az ember koponyaalkatáról lett volna hivatva megbízható jeleket közölni a megfigyelővel, az egyén szellemi és jellembeli állapotáról.

Az elméletektől függetlenül, Balzac sokszor szinte tobzodik az arc-leírások részleteiben. Beatrix című regényében Camille Maupin leírása több mint három oldalt vesz igénybe, ezt csak azért bocsajtuk meg Balzac-nak, mert benne kortársnőjét, George Sand-ot örökitette meg. De ha tovább lapozunk a Balzac-i műben Madame Mortsauf-nak a Le lys dans la vallee című műben "görögös orra van, kettős ív köti össze az ajkak kecses hajlatával"². Mashelyütt viszont azt az érdekes közleményt tarja az olvasó elé, hogy az öreg Valois lovag orra túl fejlett s ez gazdaja kéjelgésre való hajlamait árulja el.

A Balzac-i regény leltára és egyben kommentárja az anyagi világnak, felelet a kor szociális és történelmi kérdéseire, halucináló erejével már a kezdetben rabul ejti az olvasót, arra kényszeríti, hogy résztvegyen a leírt cselekmény sodróerejű, drámai légkörében s szemtanuként kövesse az alakok tüneményes pályafutását egy lelelkéztető, állítóan megragadó környezetbe, vagy zuhanásukat erkölcsi és testi megsemmisülésüket a nyomor vagy a halál ösvényein.

Eugenie Grandet című regényéről az író ezeket mondta: "E regényben jött létre az abszolút igazság megvalósulása a művészetben; a magánélet kis, egyszerű dolgaira alkalmazott dráma. Egymás után felbukkanó kis okok sorozata, melyek erőteljes hatást váltanak ki. A közönséges és a fenséges, a patetikus és a groteszk rettenetes fúziója. S végül az életet adja, úgy ahogy van egy olyan regényben, amilyenek a regénynek lennie kell"¹.

¹ Balzac: Eugenie Grandet, az 1833-ban, a Dubochet cég által kiadott regény előszavából. ~~az előszó szövege~~.

² A völgy liliuma. Benedek Marcell fordítása

Balzac legforróbb ~~szövege~~^{vágya} és kívánsága az abszolút regény megvalósítása volt. Ebben állt voltaképpen nonkonformizmusa a kor divatos iroival s esztétikai szabályaival szemben. A klasszicista alkotási mód szükreszabott kereteit, a romantika korlátait Balzac egyaránt túlfeszítette. Ebben a teljességet felölelő egyetemes látóköre segítette. Gaëtan Picon tanulmánya a Balzac-i abszolút regény mibenlétét abban látja, hogy a Comedie humaine szerzőjének először sikerült a regényt mint műfajt a többi irodalmi műfajjal egyenlő rangra emelni. Balzac volt az első, írja Gaëtan Picon, aki a regényben az összes eddig ismert műfaj örökösét látta, mely átkarolja a műfajok sokféleségét s a regénynek különleges alkotó technikával, tehetségének bámulatos erejével abszolút jelleget kölcsönöz.

A nagy alkotó regényeinek felépítését lassu, de alapos előkészítése jellemzi, a környezet, az alakok, azok uralkodo jellemrajzi vonásai, életkörülményeik, szenvedélyeik leírása után a krízis és annak lelektani bonyodalmai tükröződnek. A következő momentum a megoldás és annak következményei. A műfaj történetében úttörő jellegű a narratív elem, különleges, mondhatni kapitális szerephez jut a felépítésben. Balzac mint úttörő megengedte magának azt a luxust, hogy esetenként a legkirivobb formában művelje a regényt, a műfaji tökéletességtől a giccshatarig terjedő régióban. Ám a narratív elem és a jellemabrazolás mindig a valóság mely Balzac-i talajába gyökerezik.

/

Picon, Gaëtan : Honore de Balzac in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten. Rowohlt, 1978 112-151

állapította, alapjában véve Balzac kora az, melyben a pénz mint minden termelt érték árucikke válik.* Ez az a kor amikor a pénz birtoklásaért eddig ismeretlen méretű infámis tülekedés, az egész társadalmat mozgásba hozó dinamika érvényesül. Az Emberi Szinjátek társadalma egy átlagon felül fogyasztó társadalommá válik a fogyasztói társadalom velejárói nélkül. Az arisztokrácia szalonjaiban, a nagypolgárság, a (nagypolgarság), a kereskedővilág, a bohémek, az életművészek és a szép lazaerkölcsű nők körében a mohón habzsolt élvezetek frankban kifejezett ára messze meghaladja az említett retegek jövedelmét, s anyagi erőforrásait. Ezért újabb és újabb pénzforrások igénybevétele válik szükségessé.

A pénzvilág és a hitelnyújtás emberei egy pillanattig sem tévesztik szem elől a társadalom megnövekedett fogyasztási igényeit. A diverszifikált formában létrejövő új pénzintézetek már nemcsak szolid alapokon nyugvó, garantált sikerű vállalkozásokat finanszíroznak. Kockázatos hóbortok, szenvedélyes örültségek kielégítésének pénzelesét is vállalják, ha vagyonbiztos vagy tőkeerős kezes áll a hiteligeny mögött. Mindez minőségi változást jelent a pénzvilág üzleti stratégiájában, ugyanis a forradalom előtt csak szolid válláserkölcsei alapokon álló, fedhetetlen életű iparos vagy üzletember juthatott kölcsönhöz.

Balzac bámulatos éleslátással, mesteri tollal vonultatja fel az Emberi Szinjátek pénzforrásait, melyek hitelességükben azonosulnak kora Parizsának és a vidéknek pénzforrásaival.

A Comedie humaine egyik első élvonalbeli financeligarchája Francois Keller, a politikai ambíciótól fűtött bankár. Pénzintézete egyike volt a kor legjobban szervezett és irányított bankjainak. Tulajdonosa az ügyfeleknek sűrűn hangoztatta, hogy vállán Europa pénzügyei nyugszanak.** A Keller bankhoz és a kereskedővilág közt elhelyezkedő bankházak bonyolították le a napi kisebb hiteligenyek elbírálását. A magas pénzvilágnak ez az előkelő intézete a Rue de Houssay-on levő Keller palotában székel, ahova a kispolgárság nem igen volt bejáratos. Keller fogadónapjain az előszoba legalább annyira tele volt izgatott várakozókkal mint a királyi palota az audienciák napján. A vállalkozók közt nagykereskedők, feltalálók, képviselők, írók, lapkiadók, váltóügynökök, politikusok voltak allando jelleggel jelen. Millios

* Lukacs György : Balzac, Stendhal, Zola. Bp. Hungaria, 1955

** Balzac: Cesar Birotteau. Bp. Atheneum, 1918

államkölcsonök, hidak, csatornák építésének ügye dölt el itt. Francois Keller ellentétben a kor többi bankárjaival, esküdt ellensege volt a hithü királpártiaknak s pénzt nem egyszer politikai céljainak szolgálatába állította. Kis és közepes hiteligeny esetében Keller kenetteljes szolgálatkészséggel így fogadta: " Uram, csak egy elfogadható üzletet kell ajánlania és számíthat rá." S hogy mi rejlett az elfogadható szó mögött, azt mindig a bankház maximális kereseti lehetőségétől tették függővé. Ha egy üzlet legkisebb kockázattal járt, Keller sima udvariassággal, üres kézzel bocsátotta utra a hiteligenyölöt s taszította az uzsorások vagy a halál karjaiba, ahogy azt a jobb sorsra érdemes Parizsi drogistával is tette.*

Keller bankháza nem csak a pénzvilág fellegvára, de a politikai ellenzék fészke is volt. Az interpellációra készülő képviselők a Keller bankház ellenzéki pozícióiból támadtak a kormányt, ám ha kellett, busás haszon mellett Kellerrel együtt részt vettek állami építkezések, szanálások, telekvásárlások tranzakcióiban. Itt születtek meg a tőzdespekuláció legbámulatosabb ötletei, melyek a törvényesség határát nem egyszer túlléptek. Honore de Balzac tanúsága szerint Keller dolgozozobája nem csak főuri, de lelegzetelállító benyomást tett, kisebbrendűségi érzést keltett még a közepes pénzintézetek tulajdonosaiban is. Ám a hitelek sorsa mégsem Keller dolgozozobájában dölt el. Csőd előtt álló, megmentés után kapkodó üzletfeleket Keller az Adolf névre hallgató batyjahoz küldte le a pénzintézet földszinti irodájába. Itt már nyoma sem volt udvariasságnak és segítőkészségnek. Sakállkülsejű uzsorás ült itt az iroasztal mögött s pár szakszerű, rideg kérdéssel szinte ledorongolta a hiteligenyölöt. Kelleréknek pontos információik voltak minden jólmenő, közepes vagy bukás szélén álló üzleti vállalkozásról Párizsban és vidéken egyaránt. A váltoügynökök egy része hirszerző szolgálatot teljesített a bank számára. A Keller fivéreknek nem volt üzlet az olyan tőkebefektetés, ahol öt évet kellett varni a megterüleésre, meg ha kétszáz százalék jövedelemről volt is szó. Összehasonlítva a mai hitelviszonyokkal, Balzac olvasói előtt világosan áll a kor szedületes tőkemanipulációinak minden vetülete. Mert Kellerék alapszabálya az volt, hogy a banküzlet távol áll az emberbaráti érzelmektől, nem valhat megszorult emberek partfogyója, ezzel ugyanis a bank olyan ingoványos területre tévedne, mely pár év alatt maga-

* Balzac: Cesar Birotteau nagysága és bukása. Budapest, Atheneum, 1919.

val hozná a bukást. Kellerek tizparancsolatába tartozott, hogy kivétel nélkül meg kell tagadni a hitelnyújtást mindazoktól, akiket a kis bankok már elutasítottak. Ám minden dinamikus tervet és ötletet támogatni kell, mely a tőkét egy-két év leforgása alatt megduplázza.

Francois Keller hazasságán keresztül jut el a politikaig. A császárság idején veszi el Malin de Gondreville szenator lányát, s 1816-ban Arcisi képviselőként fontos szerepet játszik a liberális ellenzék megszervezésében. Ő is, akár Nucingen mindenütt jelen van az Emberi Szinjatek nagyobb tőzsde és bankügyleteiben (Kispolgarok) (Les petits bourgeois), s 1820-ban szerelmi kalandba keveredik Madame de Colleville-el. Ebből a viszonyból születik az asszony harmadik gyermeke. Kellerek azok, akik a csődbejutott Guillaume Grandet vagyonát felszámolják (Eugenie Grandet), s megbízott csődbiroként részesei Cezar Birotteau tönkremenetelenek.

A Parizsi pénzvilág felelmet keltő alakjainak arcképcsarnokából aligha hiányozhat Frederic Nucingen báró, az elzászi szarmazású bankár, aki a Waterlooi csata kimenetele következtében gazdaggá vált. Penzevel és hitelakcióival szeltemben hosszabban uralja a Comedie humaine-t, jelen van több mint öt remekműben. Alakját Balzac a valóban létező Rothschild báróval mintázta meg. Nevét a pénzvilágban 1804-ben meg egyáltalán nem ismertek. Bamulatos pénzügyi manővereinek eredményeként emelkedik fel a pénzvilág csucsára. 1804-ben még senki sem gondolta, hogy százezer taller értékű váltoja forgott a pénzpiacon. Hogy az üzleti világ figyelmet magára irányítsa, elhatározta, hogy felfüggeszti kifizetéseit. Erre egy csapásra ismertté vált a Nucingen név. Hitelezőit holt értékekkel kártalanítja és utána manőverszerűen újra megindítja kifizetéseit. Ezzel részvényei ismét keresett cikkek lesznek mindenütt Franciaországban. Regi görög mondás, hogy a helyreállt bizalom mindig hasznos hajt, s ezt Nucingen is tudja. Kereskedelmi fantaziaját is igazolja az a manőver, amivel a szövetséges győztes csapatokat traktálja: haromszázezer palack bort vasarol palackonként harminc souert, s azt az utolsó üvegig eladja hat frankért darabját a Napoleont-verő megszemélt győzteseknek. Az indigo, a gyapot, a deligümölcs, s a borkereskedelem csak spekulációs mellékkereseti források a Nucingen-ház

1 Balzac: Der Deputierte von Arcis, Diogenes, Zürich, 1977

2 Balzac: A Nucingen-ház. Ford. Somogyi Pál László, Budapest, Szepirodalmi Könyvkiadó, 1960

könyvvitelében. A telekspekulacio, a tőzsdeüzletek, s a váltok jelentik Nucingen legfontosabb vadászterületeit. Fiktív részvenytársaságok megalapítása egyhuzásra öt millio frank tiszta keresetet hoz a selypítő elzászinak, akit pályája során Balzac nem keves ironiával, s megvetéssel követ. Nucingen az, aki soha nem tér le a pénz törvényeinek útjáról, Erényt, erkölcsöt, egyaránt megvetve töretlenül halad a meggazdagodás útján. Áldozatainak számát s azok kilétét eddig még nem dolgozták fel a Balzac-kutatók. Nucingen szedületes manőverei a penzvilágban roppant vagyonok pusztulását s gazdáik tönkremenetelét idézték elő. A feltörő polgárság és az arisztokrácia küzdelme az anyagi világ roppant harcmezőin tovább folytatódott. A kereskedővilág képviselői nagy karriereket futnak be, s ha csödbe jutnak, zuhanásuk es tönkremenetelük iszonyatos. A pénz forgása Balzac világában roppant méretű vagyoni eltolódásokat idéz elő. Nucingen és társainak meggazdagodása tucatnyi arisztokrata és több száz polgári részvényes teljes tönkremenetelét jelentette. Ha alaposan szemügyre vesszük az elzászi bankár penzügyi manővereit, felhalmozási szenvedélyét és magánéletét, megállapíthatjuk, hogy Balzac tarsaálma szinte érthetetlen módon elnéző volt becstelenségeivel szemben. Ezt alighanem azzal magyarázhatjuk, hogy erkölcstelensegeit oriasi vagyonának aranyleple borította be. Egy dinamikus, de ingatag kornak mohó és ügyes tigrise áll az olvasó előtt. A vagyonszerzés műveleteiben kártartó, számító es ravasz volt akár az orískigyo. Az öregedő Nucingent Balzac úgy örökíti meg mint a valóban tipikus körülmények tipikus alakját. Lelkiismereti gátlások ismeretlenek számára. Így eri el, hogy a polgárkirályság első éveire már penzügyi oligarcha. Ragadozó voltát nem csak az bizonyítja, hogy hitelezőitől hideg számítással az utolsó garast is eltulajdonítja, hanem az is, hogy feleségét, a költekező maniában szenvedő Delphine-t penzügyileg olyan keretek köze szorítja, mely lehetetlenne teszi a fiatalasszony számára a Nucingen vagyon gyengítését. Skrupulusok nélkül testálja feléséget Rastignacra, hogy Delphine pusztító szenvedelyeit ne ő, hanem a szerető tartsa kordában. Ezért szükíti le felesége cselekvési radiuszat, miközben felszemmel arra figyel, hogyan teszi tönkre Restaud gróf

vagyonát a másik Goriot lány Anastasie akinek véreben az öröklött vegzet pusztító költekezes formájában kristályosodik ki.

Öregedő korára Carlos Herrera abbé nagy árat fizettet Nucingennel szerelmi szenvedélyeért. Ez az egyetlen alkalom, amikor a szep kurtizan birtoklasara hallatlan összegeket költ. Balzac itt a felforgatott értékrend torz komediaját mutatja be. Nucingen tönkrete-szi bargyu hitelezőit s hatalmas vagyont harácsol össze. Viszont a prostituált lányért, akit az abbé a rejtelem palastjába csomagol-va szállit a bankárnak, amiért az egyszerü polgár Parizs sötét ut-cáiban pár frankot fizet, azért Nucingennek kis vagyonokat kell ál-doznia. Am a szerelem oltárán elfüstölt összegeket is, mint minden magánkiadását, hitelezőivel, vagyis üzlettársaival fizetteti meg. Mert Nucingen sohasem ter le az arany törvényeinek utjarol, csak egyszer, s akkor is csak rövid időre lessz rabja emberi erzelmek-nek. Az aranyat önmagaért, színéért, tompa csillogásáért, csengé-séért szereti. Tudja, hogy öregedő férfikorban a fiatal női bájak arfolyama magas, s ezért szemet hűny a keselyű Carlos Herrera uzso-raárai felett. Balzac Nucingen alakjába sűrítette azokat a torz tendenciákat, melyek a századeleji francia pénzvilágban érvényesültek. Az erkölcs és az emberi értékek totális alárendeltsége a pénz gro-teszk hatalmának teszi Balzac korának tarsadalmát s a Balzac terem-tette világot drámai feszültséggel telítetté, visszataszítóvá, von-zóvá, s egyben félelmetessé. (Splendeurs et Miseres des Courtisanes) (A szeplanyok tündöklese es nyomorusaga)

Továbblapozva a Comedie humaine regényeinek oldalait a parizsi penzvilag egy ujabb félelmetes figurajaval találkozunk Claparon alak-jában. Rödszinti, barátsagtalan elhanyagolt lakasa a fösvenység benyomását keltette a latogatóban. Poros, fekete iroasztalon penész-kérges tintatartók, a helységben nyirkos, egérszagú áporodottság. Claparon a kiskereskedők világának volt a rossz szelleme, egyesek szerint hohéra. Szorosan együttműködve Nucingennel, régkitanulta a telek es váltospekuláció csinját-binját. Elzászi mestereével a spe-kulációra szakosították tevénykeségüket, melyet Claparon ördögi teo-riával egészített ki. Szerinte a spekuláció nem más, mint elvont kereskedelem, egy hihetetlen jövő előtt álló üzletág, mely egy év-tized mulva is titok marad a beavatatlanok számára. Lényege felölel-ni az összes penzügyi lehetőségeket, leszedni a jövedelmekből a hasz-not, mielőtt azok letrejönnek. Egy új titkos tudomány, mely az emberi reményt is rendszeres bevételi forrássá alakítja át. Szerinte a tár-sadalom két csoportra osztható: a fantaziában gazdag, ötleteket te-

Balzac: Kispolgarok. Ford. Laczko Geza. Bp. Gutenberg 1913
Balzac: A megbekelt Melmoth. Ford. B. Lukacs E. Bp. Europa, 1961

remtő gondolkozók és a pénzzel rendelkezők világa. A többi nem számít. A gondolkodo típus kijön egy remek ötlettel, de kivitelezéséhez nincsenek anyagi eszközei. A pénzember rászol: uram, önnek a kivitelezéshez se ereje se pénze. Itt van egy ezres bankjegy, hagyja itt az ötletet, és lépjen le. Claparon szerint ez a modern pénzcsinálás jövője. Az uzsorás ellentétben a fenyűző bankvilág képviselőivel egyszerű, sőt szegényes életmodot folytatott, konyhalányokkal szeretkezett, a legolcsobb pezsgőt itta, s reggelire szalonnás omlettet csináltatott, maszatos hazvezetőnjével. Ügyfeleinek arról panaszkodott, hogy soha nem ér rá alaposan kiszereznie, majd kialudnia magát, annyi a tehendője. Mikor az illatszergyáros meglátogatta, két pohar pezsgő között bevallotta, hogy neki okosan és tervszerűen kell lustálkodnia és korhelykednie, hogy munkakedve felfrissüljön. Claparon nyersmodoru, s ha kell komediázo udvariasság a fegyvere. Ragadozoként tartották számon a párizsi pénzpiacón. A Madeleine-i telekspekulációkon meggazdagodott és tönkrement üzletfeleknek se szeri se száma, de Roguin közjegyző és Claparon megtollasodva kerültek ki. Nucingennel együttműködve cinkostársként lép fel amikor az elzászi bankjának harmadik al-felszámolását jelenti be, s busás pénzt kap abból az öt millioból, amit a részvényesek tönkretételéből zsebel be a Nucingen bankház. Zúgbankári tevénykedését a lejárt váltókkal történő manipulációk egészítik ki. Ő az, aki huszezer frankot sem ad a hajolajgyárosnak egy Popinot által kibocsajtott ötvenezer frankos valtoert. Kesőbb elhidegűlnék a szálak, melyek a zseniális Nucingenhez fűzik s ettől kezdve Cerizet-vel társul, az egykori nyomdászsegéddel aki árulásával gazdáját, a kitűnő David Sechard feltalálót nyomoruságra juttatta. Cerizet és Claparon uzsorási tevékenysége összhangban állt farkaserkölcűkkel, leplezetlen cinizmusukkal, kapzsiságukkal. Am egy végzetes ballépés Claparont is az anyagi megsemmisülés fele taszítja, ahonnan csk Castanier ördögi hatalma menti meg. Claparonnak lelke eladása árán sikerül hitelezőit kifizetnie, majd sátáni erejét továbbadnia egy jegyzőnek (Melmoth réconcilié). Az 1826-ban bekövetkező katasztrofa elől sem reális, sem fantasztikus démoni erők nem segítenek rajta. Tönkremegy. Par évig még apro uzsoraüzletekből éldegél, am Cerizet emigrálásra készíti, s 1840 őszén vénasszonynak öltözve hajoraszáll s kivándorol Amerikába. (Les petits bourgeois). Sorsát

1 Balzac: Skizze eines Geschäftsmannes, Diogenes, Zürich, 1977

2 Bokor Balázs dr.: Balzac világának rövid áttekintése, Minerva Kolozsvár, 1929. 88 o.

a nagy alkotó a determináció jegyében vázolta. Claparon alakjában Balzac azt az általa jólismert zugbankár típusát örökitette meg, aki evtizedekig kegyetlen vasmarokkal szorította és üldözte a Comedie humaine alkotóját.

A bankárok és uzsorások második osztályába sorolható Gigonnet-nek csufolt, a papirkereskedőből váltóuzsorássá vedlett Bidault. Mint a váltoügyletek kitűnő szakértőjét tarották számon. Az értékpapírok vétele és eladása szintén szakterületébe tartozott. Gigonnet jól átgondolt stratégiával hallatlan jövedelmekre tett szert. Szakmai egyetértésben Palma-val és Gobseck-el felosztották egymás közt Saint-Martin kerületének ügyfeleit. S ahogy a pók éberén tartja szemmel kifeszített hálóját, úgy ügyelt Gigonnet saját befolyási övezetére. S habár vagyona meghaladta a két milliót, spártai élet módjához tartozott parányi lakásához való ragaszkodása melyet élete végéig megtartott. Szoros együttműködésben Gobseck-el megbízta du Tillet-t és Chardin des Lupeaux, hogy vasarolják vissza a Bourbon hercegek németországi emigrációs éveik alatt kibocsájtott adósleveleit, ami XVIII-ik Lajos és X-ik Károly alatt kitűnő üzletnek bizonyult. Kesőbb az illatszergyáros Birotteau csődbejutását segíti elő mert birtokában vannak az illatszeres váltoi, melyeket Claparon kezesség nélkül hozott forgalomba s így könnyűszerrel kerültek Gigonnet tulajdonába. A grandomániában szenvedő illatszeres vagyonával és életével fizet luxusthajhaszo álmáiért.

Úgy 1820 körül az az ötlete támad hogy megtréfálja szigorú üzletársát az uzsorakamat legrettegettebb emberet, Gobseck-et, akinek kéttucatnyi váltót ad át Maxime de Trailles-től, az arisztokrata nőt szipolyozó hienától. Ötven százalékos veszteséget ajánl fel, s Gobseck jó képet vág az ostobának hangzó trefához, mivel ösztönösen arra gondol hogy e váltókat még jól értékesítheti. És nem csalódott (Gobseck). Gigonnet ötleteinek nagy százalékát kitűnően tudta saját hasznára értékesíteni. Idejében megszimatolja a Nucingen bankház harmadik felszámolásának közeledtét s kimenti tőkéjét, sejtve, hogy a ravasz elzászi a betéttulajdonosok pénzével ez alkalommal is kereket old, ami be is következett. Gigonnet ösztönösen ismerte fel a tőzsde bekövetkező katasztrófáit, s pillanatok alatt tudta felmérni a számára legkedvezőbb üzletet. Életpályá-

ja becstelenkedésekben bővelkedik. Raoul Nathan, a kor kitűnő írója, az íróemberek pénzügyi naivitásával megbizik Gigonnet-ben, akinek kölcsönét el is fogadja. Nem sejti, hogy az uzsorás egy cinkosa segítségével kiméretlen behajtási eljárást indíttat ellene. Mig Gobseck a lecsuszott, bajbajutott szerelmesekre specializálta magát, Gigonnet a tapétakészítők, a kefekötők, vásárcsarnoki kofák, poszto és fakereskedők csekélyke jövedelméről szedi le a hasznát. Utjat a kisemberek átka, a kisemmizettek fogcsikorgatása kíséri. Balzac 1835-ben válik meg alakjától, akit tenyérnyi lakásában ér utol a halál.

A vidéki pénzvilág egy másik visszataszító figurája Graslin, aki üres zsebbel érkezik Limoges-ba. Pályája elején kifutófiú, majd pénzbeszedő lesz egy banknál. Eletét a legszigorubb fukarság és az üzlethez annyira szükséges jó szimat irányítják. Banktisztviselői évei alatt ellesi főnökei ügyesebb fogásait a telek és a váltóspekulációk területén. Tízévi penztárnoki tevékenysége után társtulajdonosként tartják számon annál a kis banknál, ahol könyökvédővel a karján kistisztviselőként kezdte. Negyvenhétéves korára vagyonát már hatszázezer frankra becsülték. Mindezt annak a tulajdonságának köszönhette, mellyel minden kínálkozó üzletet azonnal megfogott s ki nem engedte kezéből amíg maximális hasznát nem préselt ki belőle. Hamarosán abba a helyzetbe jutott, hogy tarsai kielégítésével egyedüli tulajdonának vallhatta a Perret és Grossetete Limoges-i penzintezetet (Le curé de village). Pierre Graslin szorgalmánál csak pénzimádata volt nagyobb. Pénzügyi sike reinek könyvelhető el, hogy két idős bankár tökéletesen megbizva szorgalmában és kitartásában penzüket Graslinra bizzák kamatozás céljára, míg ők visszavonulnak vidéki birtokaikra.

Ötvenéves korára a megye irigyelt pénzembere. Társadalmi kapcsolatait annyira nem becsülte, hogy bevallása szerint soha senkit meg nem kínált még egy pohár vízzel sem. Rangjának megfelelően palotát építtetett magának de a belső berendeztetést évekre elnapolta a bútork, szőnyegek ezüst és porcelánnemű, egyszóval a belső berendezéshez szükséges szörnyűségeken magas árakra való tekintettel. A palota hosszú évekig befejezetlen maradt, maga pedig továbbra

1 Balzac: A falusi plebanos. Ford. Somogyi Pal László. Magyar Helikon 1964

is a Montantmanigne-i utcában levő dohoslevegőjű mocskos földszinti lakásban maradt, mely tanuja volt fiatalkori koplalásainak és felemelkedésének. Bonyolult és messzi megyékre kiterjedő penzügyeit egy pénztáros és két segéde intézte. Öltözeke kopottabb volt alkalmazottainak ruhájánál. Étküket egy házvezetőnő szolgálta fel cserépedényben. A háziszolga egyben az éjjeliőr szerepét is be kellett töltsse, ágyát esteként a pancélszekrény elé húzta s ott aludt lábánál két hatalmas korcskutyával. Egész háztartásának napi kiadására három frankot költött. Arcán vörös foltok és sárgára érett gennyes pattanások éktelenkedtek. Az orvosai által előírt fürdőket és gyógykezelést semmibe sem véve arcbőréét gyógyíthatatlan kiütések kerítették hatalmukba. Duzzadt ajka és tompa orra meg visszataszítóbbá tettek kifejezését. Músos füleit is gyuladással kiütések leptek el. Egykori széles vállalai ötvenkétéves korára kisse megrokkantak, de vékony satnya lábait fürgen szedegette üzleti negyedeinek meglátogatása alkalmával.

Ilyen anyagiakkal és az imént leírt külsővel határozza el magát Pierre Graslin-huszonötéves halogatás után tevényt - hogy meg-
nősül s elveszi Veronique-ot földije Sauviat, az ócskavassal ti-
zenkilence éves lányát. Anélkül hogy a lányt ismerné bele megy a há-
zasságba abból a meggondolásból, hogy a lány háromnegyed millió
franknyi hozománya semmiképp sem szalasztható el. E házasságból
kibontakozó tragedia lesz a Balzac-i mesterműnek számító "Falu-
si plebanos" magva és kiindulópontja, mely végigkíséri Veronique
a város leggazdagabb, legelmésebb fiatalasszonyának életútját a
házasságtörésen át a meghasonlásig, majd az újra megtalált cél, a
falu elszegényedett népének felemelése felé a katolikus egyház
közreműködésével a közjó szolgálatában. Vezetése s jótéteményei-
nek szakadatlan gyakorlása kirívó ellentétben áll bankárferjének
farkaserkölcsű életfilozófiájával.

Az uzsorakamatot és az uzsorást mint olyant, kétségtelenül nem a
restauráció hozta létre. Uzsorási tevékenységről már az okori Roma
irodalmában is történik említés. A lényeges különbség csupán az,
hogy amíg az okori társadalomban az uzsorást lenézés és megvetés
kíséri, addig a restauráció korának Franciaországában az uzsorás
nem csupán megtűrt vadhajtsa a társadalomnak, hanem polgárjogot
nyert elismert tényezője a pénzéletnek. A forradalom előtt a pu-

ritán színezetű erkölcs világában a zsugoriságon alapuló tökefelhalmozás, az uzsorakamatra való kölcsönzés mindenképpen ellenszenvet és gúnyt váltott ki a társadalom minden rétegében. Lajos Fülöp uralkodása idejében a polgarság tudatában végbeménő groteszk eltolódást a vágyak legfőbbike, a pénz és minél több pénz sikeres birtoklásának vágya idezte elő. A restauráció korában így lesz az uzsorásból mint alternatív pénzforrásból társadalmilag szükséges félvetisztelt, elismert személyiség. Az oltár és a trón eszményén alapuló erkölcsi tartalom a juliusi forradalom után erősen megkopott s a pénzért való tülekedés, a jó társaságban való ervenyesülés és csillogás vágya mindennek felett áll. Az esztelenül költekező maradék arisztokráciát, melynek jövedelme messze alulmaradt kiadásaiival szemben, egy izlésében és modorában faragatlan polgarság kezdi utanozni, mely mohóságában és eszközeiben a pénzszerzés összes területein sokkal kegyetlenebb és erőszakosabb mint uralkodó elődeik. Mivel a társasági sikerek és a szerelem előmozdítója a pénz, most már a pénz megszerzésének a vágya lesz az élvezeteken túl az uralkodó szenvedély. A felkorbácsolt szerelmi vágyak és az ezzel járó élvezetek, öltözék, hintó, ékszerek birtoklása rengeteg pénzt igényel. Amilyen intenzív a költekezés láza, épp oly céltudatos a bankártevékenység a meglevő pénz uzsorakamatokon keresztül történő megduplázására. Ez pedig a társadalom perifériájáról a központ fele sodródó uzsorás feladata lesz a juliusi forradalom után. A szipolyozás és pénzügyi spekulációkra alapozott bankházak és uzsorások mellett meg kell emlekezzünk az Emberi Szinjáték egyetlen megbecsült és elismert pénzügytézetéről a Mongenod & Co bankházról, mely szolid és méltányos pénzügyi elvek alapján működve töltötte be szerepét. Ez a bank volt a kor legkomolyabb hitelintézete. Megfelelő biztosíték vagy kezesség felmutatásával a lehető legkisebb kamatteher mellett kölcsönzött. A bank jó hírét az Amerikából gazdagon visszatért Mongenod alapozta meg Keller, Nucingen és Tillet nem kis bosszúságára. A bankház hírnevét csak fokozta, hogy nagytekintélyű, szilárd anyagiakkal rendelkező arisztokrata és nagypolgári családok álltak a bankhazzal üzleti kapcsolatban. (L'envers de l'Histoire contemporaine). Üzleti és hiteligenylő köreit olyan nevek femjelezték mint d'Espard

Balzac: A történelem tükre mögött. Ford. Havas Albert. Bp. Cristensen és Tarsa

Marquise, La Baudraye gróf és felesége, La Chanterie bárónő, Philippe Bridau és mások. A bankalapító családfő 1827-ben bekövetkezett halála után a konkurens bankok minden cselszövése ellenére a Mongenod cég megőrzi függetlenségét és szolid alapjait. A bankar két fia és az özvegy veszik kezükbe az ügyek irányítását. (Modeste Mignon). A pénzt mint arucikket ezentúl sem adják ingyen, de a méltányos, becsületes vagyon és takarekberet tekintetében a cég messze kimagaslik a hiénakerkölsű bankarok köréből, s kétség telen előfutára a modern kapitalizmus szolid, bizalmatkelő pénzintézetekének.

Balzac korában a Claparon-i minden üzletet idejében "lefölöző" sötét spekulációs elmélet a gyakorlatban a következő képpen fest: Egy tízezer frank üzleti hasznat ígérő tudományos munka szerzője a nyomor ölelésében tengődő kitűnő jogtudós, kiszolgáltatottságában ezerötszáz frank kölcsönért folyamodik műve kiadásának céljából. A könyvkiadást kezében tartó uzorás ezerötszáz frank ellenében három darab ezerfrankos adoslevelet írat alá a megszorult szerzővel. Erre a haromezer frankra szerződésileg garanciaként a kiadandó mű tulajdonjogát vették alapul. A mű tehát eleve zálogba kerül s csupán az adoslevelek kifizetése után, ami duplája a felvett előlegnek, kerül ismét jogilag a szerző birtokába. Mivel pedig a szerzők zöme gyakorlatilag nem rendelkezik pénzzel az adoslevelek az uzorás birtokában maradnak s a terminus lejártával a szerző jogilag és gyakorlatilag kisemmizetté válik. A mű kiadásra kerül, nagy siker lesz a könyvpiacra, de a haszon az uzorás és társai kezébe kerül. Mivel az adoslevelek ovatolva vannak, nincs olyan bírói végzés, mely a szerzői jogot visszaadná a jogos tulajdonosának.

Igy a körmönfont könyvkereskedők, a Barbet-ek, akik egyben kiadók is könyörtelen guzsban tartják a kezdő tehetségeket s miután azok eladósodtak újabb és újabb művet kénytelenek szállítani és áruba bocsátani, ezuttal az uzorás kiadó diktálta üzleti feltételek mellett, a könyvpiaci áruszükséglet legtöbbször silány, divatszerű kívánságai szerint.

Balzac: Modeste Mignon, Diogenes Verlag, Zürich, 1977

Balzac három évtizeden át küzdött a kiadók a zúgkiadók és az üzletagát kezükben taró bankok és uzsorások ellen. Innen származnak kitünő megfigyelesei, élményei a pénzvilág területeiről. Az Emberi Szinjatek-ban felvonultatott iroalakok, Nathan, d'Arthez, Lucien de Rubempre, Lousteau, Blondet, és mások pályájuk kezdeten, vagy életük során egytől-egyig keserű tapasztalok garmadáját gyűjtik össze a kiadokkal vívott szívos és elkeseredett harcukban.

A Balzac teremtette pénzvilág arcképcsarnoka korántsem lenne teljes Palma¹ párizsi bankár és uzsorás alakja nélkül. Ő is paranoid, az arany megszállotta. Kisajátítási perekre, váltoügyletekre, mások csödjén történő meggazdagodásra rendezkedett be. Hét-nyolc balzaci műben lelhető fel, szoros együttműködésben a Keller bankházzal, Werbrust-el és Gignonnet-vel. Hivatalosan a Palma & Co penzügyintézetet vezeti, ám e tevékenységein kívül az uzsorakamatra épít s hihetetlen leleményességgel három másik uzsorás segítségével Párizst négy befolyási területre osztja fel. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy minden uzsorásnak meghatározott vadászterülete van, melyek kartellszerűen védnek, s melyet büntetlenül áthágni csak maffiai megtorlás veszélyével lehetséges. A szakadék szélén álló ügyfeleivel az uzsorakamat segítségével nagyobb védelemre tesz szert mint a kereskedelmi életbe beágyazott Palma & Co cég, ahol is szintén Palma a primhegedős. Penzügyi tranzakcióit a bankház a legnagyobb fokú titokzatosság⁹² övezte, ennek ellenére ügyfelei mindig is bizalmatlanul szemléltek pénzügyi manővereit. A pénzvilág körül tülekedő kisebbsajta krokodilok, hasukon aranyláncot hordó nagypolgárok s mindazok akik vagyont akartak szerezni vagy veszíteni mindenképpen kapcsolatba kellett Palma bankházával kerüljenek. (Les Petits bourgeois) (Kispolgárok). A cég legnagyobb gondja volt az arisztokrata nőket kiszípolozó Maxime de Trailles váltoinak értékesítése, melyek hihetetlen mennyiségben keringtek a párizsi pénzpiacon. A zugbankárok sorait a kor egyik legvisszatartóbb alakja egészíti ki Samanon személyében. A kis összeaszott, csont és bőrre zsugorodott aggastyán a Boulevard Poissonniere-köruton fejtette ki tevékenységet. Úgy emlegették, mint vagső allomást a bajbajutott öngyilkosok számára. Nala még volt remény egy ötezer frankos váltó beváltá-

¹ Balzac: Kispolgárok I-II. Ford. Endrei Zalan. Budapest, Oristensen és T-sa

sára, amiért Samanon ezerötszáz frankot volt hajlando fizetni, többet egy megveszekedett souval sem. Az elhanyagolt poros lakosztaly különböző üzletagakra volt berendezve. Földszinti lakása a hatóságoknak szant megtevesztesül ocska könyvek arusitasara szolgált, (Les illusions perdues) míg az első emeleten ócska férfiöltönyöket és a férfidivat elavult kellekeit árulta. A második emeleten, ahova csak megválogatott vevőkört engedett be, a puritan/erkölcs szellemével összeegyeztethetlen metszeteket árusított az exaltált erotika megszállottjainak. A harmadik emelet zsufoltságában a látogató zalogházra ismert, ahol poros és rendezetlen halmokban heverték a bajbajutottak elzalogosított tárgyai. Samanon uzsorás környezete a panoptikum és az ocska holmik tárának különös ötvözete. Ügyfeleit szutykos haziköntösben fogadta, melyről a mosatlanság és a penészszag arulkodott. Örökös felhomályban levő helysegeiben gertyával a kezében, kísértetként forgolodott. Kétségbeesett anyagi helyzetében Lucien de Rubempre is Samanonnál próbalkozik, de megfordulnak nála kétségbeesett kispolgárok, bajbajutott utcalányok, zöldségkereskedők és világfiak. Samanon a parizsi hitelvilág harmadik garnitúrájába tartozott. Werbrust, Palma és Gobseck számára Samanon állandó jellegű szolgálatokat tett s ezért megtűrtek őt, aki kitűnően ismerte a kezeskedők és a váltók világát. A kereskedelmi élet minden számottevő alakjáról előre megmondta, hogy mit ér az aláírásuk a pénzpiácson. Samanon is kétségtelenül a vagyonsszerzés és az uzsorakamat gyógyíthatatlan megszállottja. Élete utolsó éveiben már a pénzemberek harmadik legutolsó gardájába sorolják. Sűrűn találjuk közös frontot alkotva Cerizet-vel és Claparonnal. A balzaci kronika azt is feljegyezte róla, hogy élete egyik legnagyobb üzletét bonyolította le Hulot báró hadigymeniszteri osztályfőnök szeretőjének, Madame Marneffe váltoinak leszámítolasánál, amikor is minden váltón 50%-os tiszta nyereséget mondhatott magáénak (La Cousine Bette) (Betti neni). Az általa felfedett üzleti lehetőségek több mint a felet nagyobb krokodilok között kellett megosztania. Jól ismerve a pénzvilág hatalmasait soha nem lepott azok vadászterületére, soha nem keresztezte terveiket. A pénzvilág nagyjai olykor hálások voltak "felhajto" tevékenységéért.

Balzac: Elveszett illuziók. Ford. Benedek Marcell. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1976.

Balzac: Betti neni. Ford. Endrei Zsolt. Christensen és Társai Budapest

A restauracio korabeli hitelvilág kimagasló töképezései közül ketsegkívül Jean-Esther van Gobseck, a holland-zsidószarmazásu uzsorás az, aki a Comedie humaine egyik legkomplexebb s egyben legeredetibb alakja. Portréjának és tevékenységének megrajzolására Balzac egy külön kis remekművet szentel. (Gobseck)¹ Öltözkének szürkeségéről, kicsi egyszerű lakosztályáról itelve senki sem sejtette az elrejtett és jól kamatozó millióit. S habár alakja minduntalan felbukkan a balzaci művek legtöbbszörében, jellemének részletes rajzát Derville ügyvéd szájából ismerjük meg Grandlieu vicomtesse szalonjában. A hamuszürke haju, pergamentarcu aggastyán egy udvarnéküli sötét és nedves lakásban lakott. A háztömb megüresedett lakásait egymás után bérelte ki s le is záratta nyomban, hogy minél kevesebb lakó lehessen tanuja üzleti tevékenységének. Lent a portasfülkében kiszolgált és megbízható öreg házmesterpár teljesített szolgálatot. Gobseck életmodját spártai egyszerűség és céltudatos pontosság jellemzi. Koránkelő, papírjait a legnagyobb pontossággal kezelő ember. Időszakos tervszerű látogatásokkal szokta ellenőrizni adósainak egészségi állapotát és életmódját. A hét egy meghatározott napján a Themis kávéházban találkozott Werbrust-vel, Gigonnét-vel és más második garnitúrába tartozó uzsorással, akikkel kicserélte értesüléseit a hitelezők világáról, a kereskedelmi életéről, a váltóügyekről, csődökről és árverésekről. E hármas afféle zárt céhet alkotott s ugynevezett fekete könyvet vezettek a legfontosabb tudnivalókról a hitelezésben. Így aztán nem volt vagyon vagy üzleti vállalkozás, amelyről pontos értesüléseik ne lettek volna. Érthető, hogy fölényes biztonsággal jártak el a nagykezü de hitelképtelen pénzügyénylőkkel szemben.² Gobseck jolinformáltságára jellemző, hogy minden számottevő vagyon eredetét, annak jövedelmét vagy teherbíró képességét kitűnően ismerte. Nyolcvan éves korában szellemi képességeinek teljes birtokában egyedül intézte ügyeit. A felosztott vadászterületek egyik legizgalmasabb részében tevékenykedett. Bajbajutott aranyifjakra, szenvedélyes játékosokra, művészekre, a szerelmi szenvedélyben tönkrement szeretőkre, öngyilkossággal kacérkodókra specializálta magát. Rácsos ablakú ajtaján sűrűn kopogtattak különféle

¹ Balzac: Gobseck. Deutsch von Paul Mayer. Diogenes Verlag, Zürich 1977

² Bokor, Balázs: Balzac világaának rövid áttekintése. Kolozsvár, Minerva, 1929. 88 o.

szenvedélyek megszállottjai. Szegényes otthonában büszke katonatisztek, rátarti szépasszonyok, önérzetes aranyifjak fogtak könnyörgésre a szót. Gobseck játszi könnyedséggel méri fel hitelképességüket, három keresztkérdéssel tisztában van az ügyfél társadalmi kapcsolataival, szarmazásával. Mert Gobsecet nem lehet megtéveszteni. Ő pontos nyilvantartást vezet és észben is tartja a nagymenőket, a sikereseket, a szalonok lecsuszott aranyifjait, a kikapós grofnőket, a bulvárlapok nagykezü ujsagirot, a katasztrofális existenciájú színésznőket. Sok evtizedes uzsorási tevékenysége során Gobsec nemcsak kincseket, de kincset¹erő tapasztalatokat is szerez a szenvedélyek rabságában vergődő kétségbeesett ügyfeleinek precíz megfigyelésével.

Gobseckhideg és józan. Jól tudja, hogy összegyűjtött tapasztalatai is aranyra válthatók be. Ezért górcső alá veszi vergődő aldozatait s fölényes nyugalommal játszik lelkük hurjain. Tudja, hogy a polgari társadalomban a felszabadult ember boldogsága erős indulatok játéka s hogy az ellenőrzés nélküli indulatok legtöbbször tragédiát idéznek elő. A hiuságot, amely Lajos Fülöp korában tulzott mereteket ölt, csak sok arannyal lehet kielégíteni. Saját maga számára elméletet állít fel a temperamentum, az erő és az indulatok viszonyáról s azok következményeiről. Mindezt figyelembe véve már nagyjából előtte áll a küzdő, szerető, szenvedelyeiben vergődő ember. Gobseck nemcsak az arany hatalmát testesíti meg az Emberi Szinjátékban. Ő a leleklátó, a kor szociológiai jelenségeit jól ismerő uzsorás, aki a leleklátás mestereként csillan meg az olvasóelőtt. Lepárolt filozófiája abban áll, hogy csak egyetlen földi eretek van ami törődésre érdemes és ez az arany.

Gobseck alakja körül ma is vita folyik, megpedig magas szinten. Egyes irodalomtörténeteszek szerint² az Emberi Szinjatek kevéssé kivétellel rendkívüli élettel teli szörnyetegek keptara, s nem vitas, hogy Gobseck is közéjük tartozik.* Am a Gobseck-pártiak azt hozzák fel mentsegére, hogy az uzsorás léte társadalmi funkciót töltött be a korakapitalista társadalmi viszonyok között s lélekben nem volt romlottabb a kor Parizsának átlagemberénél. Derville ügyved

1 Abraham, Pierre: Creatures ches Balzac. Paris, Gallimard 1931

karrierjének elindításában pozitív szerepet játszott, habár nem egészen önzetlenül, de segítette a fiskálist az ügyvédi iroda megvételében. Az a paranoid fös vénység, ami életének utolsó tíz esztendejét jellemzi, logikátlan ösztön következménye. Viszont az is helyénvaló, hogy e kiteljesedő polgári korakapitalista korszak pénzügyi és hiteléletének minden silányságát, kicsinyes alávalóságát és ezek torz kezödményeit Gobseck testesíti meg. Pierre Abraham⁴ szerint e súlyos vádak Gobseck életének utolsó tíz esztendejében nem bizonyíthatók. Mert az aggastyán nyolcvan éves korára filozófussá érett s uzsorás cselekedetei már lényeges eltérést mutatnak az utszéli eszközökkel dolgozó Uerizet és Claparon nevű kolégáinak tevékenységtől.

Gobseck morális megítélése céljából íme egyike életének utolsó tranzakciójának.⁵ Egy koranyári reggelen Gobseck ajtajában megjelenik Maxime de Trailles gróf, közismert hazardjátékos, az arisztokrata szalonok fenegyereke, szerelemre éhes grofnök bálványa, akit arról ismernek, hogy arisztokrata szeretőit az utolsó garasig kicsavarja s aztán eldobja. Az uzsorások már torkig vannak a könnyelmű, de ravasz gróf váltoival, már ötven százalékos veszteséggel kínálják őket a pénzpiacon. Gobseck nyilvántartása szerint a grofnak idegen uzsorásoknál harmincezer frank adóssága, a Nucingen-bálon pedig tizezer frankos kártyaadóssága halmozódott fel. Nos, de Trailles gróf százezer frank készpénzhitelért folyamodik Gobseckhez, aki hideg nyugalommal egy könyvelő biztonságával sorolja fel kifizetetlen adósságait, fedezetlen váltoit, valamint kártyaadósságait. Az uzsorás precíz és helytálló értesüléseit a gróf maganéletbe való beavatkozásnak tekinti és dühbe gurul. De Gobseck hűvös marad és szakszerű. Olyan biztosítékokat ker a groftól, ami fedezi a felveendő kölcsön értékét. Am a grofnak ilyen nincs, viszont számíthat Restaud grofné szerelmére és anyagi támogatására. Mert a gróf női kollekcióiban éppen ő van soron, Anastasie, Goriot apó idősebbik lánya az irigyelt szépség, akinek alacsony származása ellenére házasság révén sikerült bejutnia a történelmi arisztokracia egyik

⁴ Abraham, Pierre : *Creatures ches Balzac*. Paris, Gallimard, 1931
77 o.

fészkébe. A szerelemtől elvakult grofné reszketve teszi le garanciaként férje, Restaud grof családi gyemantjait, melyek még Gobsecket is elkápráztatják.

A kölcsönügylet lebonyolításának csupan egy akadály van: a családi ékszerek tulajdonosának, a grofnak nincs tudomása a gyemantok elzálogosításáról. Az üzlet mégis létrejön, a gyemantok visszavásárlásának jogával, mely a grofnét illeti meg. De mivel a grofné férji felügyelet alatt áll, Gobseck kockázatosnak ítélte meg az üzletet, s utolsó ajánlatul nyolcvanezer frankot ajánlott fel a kért százezer helyett. Szeretője nyomására a grofné elfogadja a felajánlott összeget. Am most következik az a pillanat, amit Gobseck zsenialis huzásaként emlegettek a parizsi pénzvilágban. A gyemantok garanciális értékeért Gobseck átad a grofnének egy banknak szolo ötvenezer frankos utalványt, s hiányzó harmincezer frankot Maxime de Trailles grof saját, kétértékű váltoival egészíti ki, azokkal, melyeket Gigonnet potom pénzért szerzett be a váltoügynököktől s csupa viccből adott át Gobsecknek.

Arculcsapasként telitalalatot s méghozzá ilyen precíz: és fájdalmasat meg sohasem kapott az idegen hálószobák besurranója. Gobseck kifizettette vele harmincezer frankos adósságait, de ezuttal is a nők segítségével. A szoknyavadász erkölcsi aljassága lelepleződött. Szegyenkezve botorkál ki Gobseck szobájából s a küszöbről még teljes titoktartást kér az uzsorástól, véres párbajjal fenyegetve. Am Gobseck ezeket kiáltja a küszöbön ácsorgó grof felé: "A vérét fiam csak az kockáztathatja, akinek van, a te ereidben ugyanis csak moslék kering".

Erkölcsi megfontolásból jart-e el Gobseck Maxime de Trailles gróf anyagi megleckéztetésével, vagy egyszerűen a kínálkozó alkalomra csapott le rutinjának makacs eszközeivel az ügy legelőnyösebb kifacsarásával a maga számára? Nehéz választ adni minderre. Mert ha Gobsecket és Maxime grófot alaposan szemügyre vesszük, megállapíthatjuk, hogy mindkettő ragadozó a Comedie humaine nagy dzsungeljében, csupán az a különbség, hogy létfenntartási modjuk különbözik

Balzac: Gobseck. 1830-ban lát napvilágot a Scenes de la vie privée első kötetében a következő cím alatt: Les dangers de l'inconduite.

egymástól. Az egyik páviánhússal táplálkozik, a másik apróvaddal. Beall-e valamilyen változás a dzsungelben, ha a tigris megkergeti a hiúzt?

Restaud grof és felesége között ez idő tájt kinos jelenetek zajlottak, le, ugyanis a grof megtagadta két fiatalabbik gyermekének elismerését, akik a szalonok rossz nyelve szerint Maxime grófra hasonlítottak. A gyemántok elzálogosításának ügye végleg megértelte Restaud grofban a feleségével való végleges anyagi leszámolás gondolatát, s hogy vagyonát a pazarló szenvedélyű asszonytól megmentse, s hogy azt kizárólagosan elsőszülött fia Ernest de Restaud örökölhesse, formai egyezséget kötött Gobseck-el vagyonának teljes átruházására az uzsorásra. Ernest fia örökösödési jogát egy ellenvégrendelet biztosította, mely Derville ügyvédet bizza meg a Restaud vagyon Gobseck-ről való átruházására ezuttal a jogos örökösre, a fiatal Restaud grofra.

Az alacsonyszármazású grofnő döbbenve tapasztalta, hogy a palota, a birtokok, valamint a teljes leltár és a műértékek egymás után kerülnek Gobseck birtokába. Anastasie de Restaud grofné felett megkondult a megsemmisülés vészharangja. Közben Restaud grof halálosan megbetegedett, s szobájába senkit sem engedett Ernest fiam kívül magához. Ketsegbeesetten varta a beavatott Derville ügyvéd látogatását, hogy titokban atadhassa az okmányt, mely fiát végleges örökössé tenne. Am a nyomortól rettegő Anastasie hermetikusan lezáratta a betegszoba területét, attól való felelmében, hogy a halálán levő ferje esetleg kicsempeszteti azt az okmányt, amely öt és két fiatalabb gyermeket koldusbotra juttatná.

Kapzsiságában elszámította magát. Ferje halála utáni órában ugyanis minden okmányt viharos gyorsasággal égetett el a kandallóban, köztük azt is, mely Gobseck-et a Restaud vagyon visszaszolgáltatására kötelezte. Így a család vagyoni kiszolgáltatottsága az uzsorásnak gyakorlatilag véglegessé és jogerősse vált.

Es most elérkeztünk Gobseck erkölcsi megítélésének egy másik pólusához, mely azt igazolja hogy az antwerpeni uzsorás ragadozó volt ellenére mégsem volt hiéna. A nyolcvanon túl levő pénzember

már leparolt gondolatokkal, szintetizáló erővel mérte fel és ítélte meg a pénz birtoklásáért tülekedő társadalmat, melyet függetlenül és különállóként szemlélte, ahogy a cirkuszigazgató szemléli a menage reggeli etetését. Mivel ő testesíti meg az arany hatalmát élete az arany törvényéhez igazodott. Míg a tésztagyáros Goriot apó élete második fázisában letér az arany törvényeinek útjáról, nemes emberi erzeseknek engedve teret, Gobseck hű marad a bűvös fémhez. 89 éves korában hihetetlenül gazdagon távozik az élők sorából, míg Goriot apó kisemmizve, szegényen és megalázottan, olcsó koporsóban hagyja el Vauquerne penzióját. Balzac párhuzama a tésztagyáros és az uzsorás sorsa között megdöbbentő iroi eleslástasról tanuskodik, olyan társadalmi jelenség^e művészi feldolgozásáról ad tanubizonyságot, mely^e a múlt század első evtizedeiben annyi ra jellemzőek voltak a klasszikus polgári társadalomra.

A Restaud vagyont Gobseck a fiatal gróf nagykoruságának évében maradéktalanul visszajuttatta a feslett erkölcsű özvegynek és összes gyermekeinek.

Ha Balzac hűen követte volna a magateremtette determinista vonalat a hűtlen Anastasie-nek bűnhődnie kellett volna pusztító szenvedélyeiért törvenytelen gyermekeiért, s kitűnő ferjének tönkretételéért. Ha Gobseck csontja velejéig megrögzött uzsorás, aligha engedte volna ki kezéből a hatalmas Restaud vagyont, melyet a grófnő önző ostobasága juttatott a kezére. Az irgalomhoz ész kell s itt van az a pont, ahol a klasszikus portréju uzsorás alakja lényegesen különbözik az előbbieken felsorolt penzpiaci sakállaktól az alantos és destruktív ösztönű uzsorásokétól, melyektől csak ugy hemzsegnek a Comedie humaine fejezetei.

Félreértések eloszlatása vegett, távol áll e sorok irojától Gobseck alakjának afféle erkölcsi rehabilitálása. A kamatra való kölcsönzés nem a leghumánusabb s ennél fogva nem a legerkölcösebb. Uzsorakamatra kölcsönözni, kiszípolozni erkölcstelen és mindenképpen társadalmilag elítélendő. Balzac korának tökepénzesei és uzsorásai

2

természetes velejárói a klasszikus polgári társadalomnak. Ők a szükséges rosszak a kapitalizmus hajnalán. Tevékenységük, meggazdagodási törekvéseik a bűvös fény iránti mániájuk egyenes arányban állnak a társadalom feltörekvő dinamikájával, annak inkább káros, mint hasznos következményeivel. Napjainkban az uzsorás kétéserkölcsű társadalmi képlet, Balzac korában létjogosultságukat a polgári társadalom szentesítette éppugy mint korunkban a prostitúciót.

Balzac kétségen kívül saint-simonista volt, Franciaország jövőjét az iparban és az ipart üzök társadalmában látta, beleértve a munkások, a gyárosok, a kereskedők és bankárok társadalmát. A kor másik nagy irodírása Stendhal, nem osztja Balzac nezeit a jövő társadalmi strukturáját illetően. Naivnak véli Saint-Simon követőinek teteleit s heves polémia kezd a Le Producteur című folyóirat szerkesztőségével, kimutatva azt hogy Rothschild báró és Laffitte bankár (valos alak) mohóságának és halmozó tendenciájának aligha lehet társadalomepítő szerepe. Haszonra és meggazdagodásra törekvő bankházak Stendhal szerint mindenkeppen társadalom ellenes szerepet folytatnak, mihelyt tullepik a 8%-os kamatot. Szerinte a kor bankarai és uzsorásai az anyagi szelhamosság egy olyan válfaját üzük, mely korrumpálja és megnyomorítja a társadalom bizonyos rétegeit. Elismeri, hogy a penzforgalomban a bankároknak és a kereskedőknek egy bizonyos fokú szabadságra szükségük van a vállalkozások finanszírozása céljából, ám elítéli a sajto megvesztegetését, az oriai állami panamákat és azokat a szennyes érdekeket, melyek teljes mértékben átfönták a bankházak és az uzsorakamatra kölcsönzők tevékenységét a restauracio utáni periodusban. Stendhal a saint-simonistakkal folytatott vitájában aláhuzza, hogy a kor bankaraiban sokkal több a bűn mint az erény s hozzateszi, hogy XVI-ik Lajos korának nagykereskedői és pénzemberei mind gonosz, kicsinyes és nevetseges alakok. No meg hogy dicső nagykereskedőket nem ismer a történelem.

A pénz szerepe Balzac társadalmában a politika és a gazdasági ha-

[Vianu, Tudor: Publicistica lui Stendhal, Bucuresti, Casa
Scoalelor, 1947. 56 o.

talom összefüggesei- mindez heves viták tárgyát kepezte s erősen foglalkoztatta a kor legkitünőbb elméit. A felszabadult pénzforgalom, karöltve a fejlődő iparral, kétsegtelenül a jövő szociális előrehaladását ígérte s valójában ez volt a forradalom utáni polgárság legjelentősebb vívmánya. Balzac igen jól látja, hogy az ipari haladásba befektetett tőke az egyéni, produktív jellegű kezdeményezés financirozása mindenkeppen Franciaország és Europa jövőjét egyengeti. Am amilyen konstruktív épp olyan destruktív hatásu lehet a pénz, ha tulajdonosai kizárólagosan a profithajászat s a vagyonnöveles jegyében tevékenykednek.

A NAGY POLGÁRI KARRIEREK (1815-1848)
KORA A "COMEDIE HUMAINE" TÜKRÉBEN

Tallózás Balzac erkölcsrajzaiban

A Balzac teremtette univerzum kétezernégyszázhetvenkét regényalakot ölel magába. E hihetetlenül nagy regényalakszám szervesen épül be a kor tarsadalmába. Fizionómiajuk, mozgásuk, beszédük, cselekedeteik oly meggyőzően élők, hogy természetesebbnek tűnnek az élő társadalom élő alakjainál. Céljaiban és erővonalaiban különböző, célratörésben, erőszakosságban a tragediák régiójában járó társadalom ez, Rabelais-i etvággal, kitünő emésztőszervekkel és hallatlan mohósággal. Honoringe-k és Eugénie-k csak nagyritkán fordulnak elő, s akkor is mint e túlekedő társadalom áldozatai. Az Emberi Szinjatek fejezeteit ők szövik át, rohannak, álmokat kergetnek, szeretnek, csálnak, címet és vagyont szereznek, mérgeznek, tündökölnék, hamisítanak, örökölnék, szenvednek és meghalnak.

A képzelet és valóság egybeolvadását Balzacnál különösen elősegíti képzeletszülte leírásainak hihetetlen élethűsége, melyről joggal írta Oskar Wilde, hogy "inkább a természet látszik bennük utánózni a művészetet, mintsem a művészet másolni a természetet". Baudelaire egy tanulmányában ezeket írja rola: "Valamennyi regényalakja olyan forró életkedvvel van megáldva mint Balzac maga és minden képzeletbeli alkotása oly színes, mint a szerző álmái." Andre Maurois kiemeli Balzac szinte látnoki képességét, melynek hála olyan intenzív

Wilde, Oscar: Balzac-Lektüre. Noten zur Literatur II című gyűjteményből, 169 o. származik. Suhrkamp, Frankfurt, 1961

Baudelaire: Balzac-Lektüre, " " " " 196 o.

Maurois, Andre: Balzac, Eine menschliche Komödie. W. Heine Verlag München, 1976 376 o.

képzelőerővel sajátítja el mindazt, amit olvas vagy amit neki elmeselnek, hogy tökéletesen ismeri ezeket az eseményeket és szereplőit, noha azokat még nem élte soha és nem is ismerte. Teremtő erejéről a vizionárius Balzac-ról köteteket irtak. Kortársai úgy ismerték, mint a tények szerelmesét az emberi élet milliárdnyi apró részletek aprólekos megfigyelőjét, aki a valóság anyagát összehordva saját belső látomása szerint rendezi el. Ez az elrendezőképeség lesz aztán a tipusalkotas egyik alappillére, s ennek hiánya szegényesség és semmitmondóvá tesz minden irodalmi alkotást. Balzac örökletes módon volt megáldva a kitűnő megfigyelő és elrendező képesség tekintetében. Regényeiben az uralkodó elem a látomáshoz való sűrű visszatérés. Sok esetben nem veti meg magát a fantasztikumot sem. De alapjában véve mindig a valósághoz hű, a tényekre mindig visszautaló, az élethez szervesen tapado marad minden tollvonása. Saját bevallása szerint egy író az utókor elismerésére csak akkor számíthat, műve csak akkor száll át késői századokra, ha bővelkedik mélyebb emberi összefüggésekben és feltárt társadalmi és egyéni tartalmakban.

Balzac regényiroi módszerének egyik legegységibb és legsajátosabb teljesítménye a "personnages reparaissants", a visszatérő alakok megteremtése, azaz más-más regényekben újratörténő felbukkanása. Regényeiben sűrűn felbukkannak Derville ügyvéd, Du Tillet, Nathan az író, Rastignac, Camusot, doktor Bianchon a színjatekon keresztül-kasul fellelhető alakok, mondhatni allando társadalmi leltárai az óriási társadalmi freskónak. Ők kepezik a mű konstáns tartozékát, cselekedeteik során a színjáték két-három generációjával érintkeznek, tehát időben és térben mozognak, feltűnnek majd eltűnnek hogy újabb regényekben más-más szituációkban ismét felbukkanjanak. A visszatérő alakok hallatlanul megnövelik a regények és elbeszélések hitelességét és a valóságosság benyomását keltik az olvasóban. Ujrafellépésük eredeti módon fokozza a regény kapcsolatát a valós világgal, lehetővé teszi reális alakok felvonultatását mint például Fouché, Talleyrand és más történelmi alakokét. A visszatérő alakok végtelen sorából hadlemlítsük meg röviden Jaques Collin valóságból és romantikából

gyúrt, szinte legendás fegyencalakját, aki szökése után a Goriot apo című regény fejezeteiben bukkan fel a bűn és cinizmus kitűnő teoretikusaként. A penzióban való jelenlétével majd későbbi letartóztatásával nagymérvű drámai feszültséggel telíti fel a regényt. Az olvasó lúdbörözve veszi tudomásul dinamikus fellepését a Les illusions perdues fejezeteiben sorsokat alakító és meghatározó Carlos Herrera spanyol abbé szerepében a titokzatosság palástjától övezve. Az abbé ördögi tervek és még ördögibb ténykedések vegrehajtója. Erkölcseinek vonzó és visszataszító vonasai külön fejezetet érdemelnek. ~~11.~~ Akaratereje, szelleme s szédületes vállalkozásai magával ragadják az olvasót, sőt ki is fárasztják. Nagy sodróerejű drámákba beágyazott alakja aztán egyszerre eltűnik, hogy ismét feltűnjön a "Splendeurs et miseres des courtisanes" oldalaiban. A regény megoldása korántsem végződik Vautrin, azaz Carlos Herrera, Alias Jaques Collin letartóztatásával. Kettős morálja dicsereteként a korabeli rendőrség nem mondhat le az alvilág e kitűnő ismerőjének szolgálatairól s az olvasó döbbenetére a francia biztonsági rendőrség felügyelőjeként megnyugdíjba Balzac tanúsága szerint 1845-ben. Ám a kurtizánok megrázó életét ábrázoló regény, melyet a szerző 1847-ben fejezett be, korántsem jelenti a félelmetes szervező s a bűnök e szeniális kombinátorának vegleges eltűnését a fiktív alakok világanak súlyosztójában.

A nagy alkotómester még egyszer megidézi alakját a Jelenetek a parizsi életből utolsó négy alkotása között "La Dernière Incarnation de Vautrin" címmel. A szökött fegyenc komplex alak, jelleméről, indulatairól cselekedeteinek rugóiról kötetekre menő anyagot irtak össze. Nagy nagy, egymástól független, de mégis szervesen egymashoz tartozó regény fő cselekvő alakjaként bukkan fel a Comédie humaine roppant színpadán, olykor csak mellékszerepben, a háttérbe meghúzódva s mégis a jelenlét mágikus erejű intenzitásával. Visszaterő alakok megjelenése más körülmények más helyzetekben többsikúva teszi a cselekményt s ez az a pont, ahol Balzac szakít a Walter Scott-tól örökölt tradícióval s az egysíkes narráció helyett a mozaik-szerű elbeszélést választotta. Az előző regény ismert elemei szerves tartozékai az egysíkes egésznek az utána következő regényben a visszaterő alakok kiegészítő módon rezonálnak. A cselekvés, az emberi sorsok parhuzama, szimultan jelle-

Balzac: Elveszett illúziók, ford. Benedek M. Bukarest, Kriterion, 1976

Balzac: Kurtizánok tündöklese és nyomorúsága, ford. Lányi Viktor Budapest, Europa, 1974

get kölcsönöz a regénynek. Így lesznek a regényalakok hiteles résztvevői a kor történelmének. A visszatérő alakok legtöbb esetben kettős perspektívában jelennek meg. A regények fő cselekvő alakjai a nekik szánt szerep keretein belül főalakként jelennek meg, a következő műben viszont már csak epizód szerepet kapnak, csupán tanuként követik az akciót. Ha az így nyert két arcképet, mely valójában azonos, egymásravezítjük - állítja Maurice Bardèche² - akkor megkapjuk a regényalak ugynevezett virtuális képet, mely valójában egyikkel sem egyezik s mégis ez az igazi személyes Balzac-teremtette alak. Így lett Balzac Marcel Proust-ot jóval megelőzve, a képzeletbeli regényalak harmadik dimenziójának felfedezője.

Aki Emile Blondet újságíró alakját akarja nyomonkövetni, többet tud meg Párizsról, mint tiz kötetnyi utikalausból. Balzac mellékalaknak szánta, de számos műben főalakként jelenik meg. Mindenütt ott van, ahol valami történik. Lapalapításnál és operabálon, árverésen és művésztiornyán, arisztokrata szalonokban és a sötét utcák rossz hírű házaiban. Nálánál tökéletesebb bohémalak nincs több a világirodalomban. Újságírói tehetsége, szakmai „szimatja”, elképesztő könnyelműsége, gyermeki jósa, dekadenciára való hajlama - mindez tökéletes kontrasztot alkot alakja körül. Az újságíró királyaként cikkeket vertárányra méri s sokszor nincs miből a kávéját kifizesse. Csemegéktől roskadozó asztaloknál, forrószemű nők és mámorító pezsgő társaságában mond tosztot a jelenlevőkre. Szellemes megjegyzéseit hetekig emlegetik a szalonokban. Pályája kezdetén eltűri, hogy a zugkiadóból lett laptulajdonos Andoche Finot, a főnök, cikkeinek jövedelmet lefölözzön, együtt csinálják a lapokat Lucien de Rubemprevel, a tehetséges de ingatag jellemű költővel. Blondet tisztan látja kora tarsadalmanak fényét és minden árnyát. Féltucatnyi Balzac-i műben bukkan fel, 1829 nyarán állandó vendége Esther Gobseck³, Párizs legragyogóbb örömlányának a hazában az „Elveszett illúziók” és a „Szep-lanyok tündöklese és nyomorusága” szamtalan jelenetében s az extázisok után beálló revületeiben az élet hiábavalóságáról töpreng, s az öngyilkosságot, mint olyant, nem tartja iszonyatosnak. Az újságíró

ingoványos talaján állva utálja a megalkuvást, a penzútani hajsztát, a vásárolt szerelmet seholnap kilátástalanságát, Változatosság kedvéért sűrűn fordul meg des Touches kisasszony és Marquise d'Espard szalonjaiban. Felbukkan a "Les secrets de la princesse de Cadignan" patinas nőalakjai között s gyermekkori barátnője az, aki iránt tiszteletteljes szeretetet érez, ami lassan szerelemmé fejlődik köztük. Montbarnet grófnő - mert ő a nagy, léha gyereket támogató okos asszony - az öngyilkosság küszöbéről hozza vissza s felajánlja kezet és vagyonát a kiabrándult, a bohémek hányavetett, irracionális életmódját folytató ujsagironak. Balzac fokrol-fokra követi Blondet a "Le Cabinet des Antiques" lenyűgöző oldalain át a "Les Paysans" fejezetein keresztül s nem kis ironiával helyezi alakját egy ellentétes pólusába az életnek - a megyei adminisztráció főnökeként a prefektusi barsonyszékbe. Mert Balzac itt is színjáratot ad elő, az élet nagy drámai természetét.

A század dinamikus társadalmi átalakulásait szemmel tartó Balzac egy percre sem téveszti szem elől azokat a mutációkat, melyek a korra annyira jellemzőek. Ha a művek szövegén túl a dialogusokat kritikus szemmel tekintjük, megállapíthatjuk, hogy a regényalakok beszédstílusa tökéletesen megegyezik társadalmi származásukkal, korukkal, vérmérsékletükkel és műveltségi fokukkal. Balzac úgy beszélgeti alakjait, hogy nem erőszakolja rájuk saját modorának bélyegét. Az író egyénisége jelen van alakjaiban, de azt egyéni mivolta felismerhetetlenné tételéig beolvasztja az általa alkotott személyekbe. Regényalakjainak lélekelemzése bebizonyítja, hogy korai alkotásainak nagy része önéletrajzi természetű, ezekben a művekben a lelektani elemzés inkább önmaga fűrkészésének jegyében történik. Felix de Vadenesse, akit Pierre Barberis a nagy családottak kategóriájába sorol, Balzac-hoz hasonló sovárgással vágyik a szeretetre, ő is a szerelmi partner gyöngédségére kiéhezett gyermek. A "La peau de chagrin" (A számarbőr) című műben az életfalás mohóságától hajsztolt fitaleMBER is életrajzi jellegű, magánviseli a szerző ifjúkori vonásait. Az idő haladtával azonban s amint az Emberi színjáték kontúrjaiban egyre jobban kibontakozik, Balzac lassanként elszakad személyes emlékeitől,

- Balzac: Cadignan hercegne titkai. Ford. Daniel Anna. Bp. Europa, 1954
 Balzac: Das Antiquitätenkabinett. Deutsch von P. Mayer, Diogenes, 1977
 Balzac: Parasztok. Ford. Nemeth Andor. Magyar Helikon, Bp. 1964
 Balzac: A számarbőr. Ford. Kelemen Anna. Bukarest, Sz.K. 1960

s 1835 után regényalakjainak lélektani felépítése már szellemi produktummá válik. A jellemvonásokat előre válogatja ki, képleteket állít fel s nagy gonddal illeszti egybe hogy megfeleljen a tervezett drámai összeütközésnek, úgy, ahogy a bonyodalom természete megkívánja. Az effajta mechanizmus aztan természetsszerűen hozza magával a kitérőket, a digressziókat, melyek a Balzac-i mű sajátosságát képezik. S amíg a klasszikus tragediákban a végzetes megoldás az istenek akarataiból történik, Balzac regényeiben az mindig valamilyen fajta szenvedély kíméletlen hatásából magyarázódik meg s abból a könyörtelen folyamatból, mely a szenvedély által elragadott egyént végzetére ítéli. Érdemes megemlítenünk, hogy száz évvel később Jean-Paul Sartre már tiltakozik a lélektani típusalkotás ellen s az alkotó önkényuralmának nevezi azt. Az existencializmus nagy vezeralakja szavát a regényalak szabadságáért emeli fel, kihangsúlyozva, hogy a regényalakot nem kell szükségszerűen valamiféle determinizmusnak alávetni.

Balzac szempontjából a XIX-ik század első fele nagy jelentőségű választhonak felel meg. A forradalom es a napoleoni korszak után az egyén hősi teljesítményeinek kora lejárt. Az író aki a társadalmi regény igényével kívánt fellepni nem a kor egyes hőseit, hanem a bonyolult kor társadalmi gépezetének fogaskerekeit kellett szetszerelnie, hogy elemzés alá vehessen egy átalakulóban levő, értékeit kereső társadalmat. Ilyen irányu elemzés nélkül aligha lehetett volna a világot mint szinjatekot bemutatni, hü kepet adni a társadalmi retegek törekveseiről, álmairol, törtetéseiről, szenvedélyeinek intenzitásáról s mindarrol, ami egy ingatag korszakot mozgásban tart.

Balzac lángelmeje a visszatérő alakok megalkotásával nagyfeszültségű aramkörbe iktatta az egymáshoz szervesen kapcsolodo művek cselekményét, a "personages reparaissants"^{okor} keresztül arra törekedett, hogy fogalmat adjon az egyén megújulásán munkalkodo erőkről, az egyén minőségi változásáról, valamint azokról az alkalmakról, melyet a társa-

dalmi élet nyújt a rátermetteknek a ritka pillanatok, az alkalmak megragadására attól függetlenül, hogy az egyén mennyi bátorsággal és energiával rendelkezik. Így a bonyodalom dramai fordulatai érzékeltetik az élet kiszámíthatatlan erőkitöréseit. Saint-Beuve, a kor kritikus, aki a Balzac-i művet közismert rosszmájusággal szemlélte és tárgyalta, elismeri hogy a Balzac-i jellemrajz magasan művészi értékű, nagyobb műgonddal kidolgozott, mint a cselekmény szövése. A vizionárius Balzac előre látta, hogy eljön az idő, mikor a Komédiát a nyelv fejlődése miatt későbbi korokban csak kommentált formában lehet majd visszaadni. S hogy alakjainak labirintusában eligazodást találjanak, nem kis ironiával azt javasolta kritikusainak, készítsenek életrajzi leltárt a Comedie humaine alakjainak sokaságáról.

1850-ben bekövetkezett halála után számos francia kutató kezdte el a Balzac-i világ elemzését, a hullám átcsapott az európai művelt nemzetekre s a mulo evtizedeken át nem hogy csökkent, de erőteljesen megnövekedett a Balzac-kutatás. S hogy a szerző viccnek/szánt megjegyzését az utókor halálos komolysággal vette, azt az 1887-ben megjelent "Repertoire de la Comedie humaine" (Paris, Calman-Levy) című mű igazolja. Szerzőjük Anatole Cerfberr és Jules Christophe voltak. Ez volt az első, a Balzac-i világot felmérő korántsem teljes uttörő munka, az első ilyen kezdeményezés, mely betűrendes sorrendben névtárjelleggel felsorakoztatta a nagy alkotóteremtette különös világot, mely a mű előszavából idezve, hitelesebb az elő realitásnál.

A Balzac-i alakok identitását, hovatartozását és jellembeli sokszínűséget kutató szerzők közül Fernand Lotte nyújtotta át az eddig legteljesebb, a totalitás igényével összeallított névtárt "Dictionnaire bibliographique des personages fictifs de la Comedie humaine, (Paris, José Corti, 1952).

Korunk olvasói számára a Balzac-i eltműben fellelhető hihetetlen mennyiségű életanyag, lelekelemzés, korrajz, gazdaságtan és történelem, az egyén és a társadalom viszonyáról adott kepsorozat enciklo-

pédikus művészi olvasmánya teszi az Emberi Szinjatek műveit. Olyan oriaszmű ez, mely szemet nyit, latóhatárt tágit, ember és társadalomismeretre tanít. Manapság itt-ott, a nyugati túlgépesített társadalmakban, sajtóban és egyetemi katedrákon olyan hangok is hallatszanak, melyek indokolatlanul véglegesen letűntnek, anakronisztikusnak tekintik a Balzac-teremtette világot, figyelmen kívül hagyva azt a tényezőt, hogy az ember mint olyan, vágyaiban, törekvéseiben, szenvedélyeiben, hiúságában, penzsovárgásában és bűnre való hajlamaiban juttányit sem változott Balzac halála óta. Balzac változatlan aktualitását igazolja a magateremtette fiktív világ, -mely mindenképpen hű tükre a klasszikus polgári társadalomnak - mély és megdöbbenítő azonosságot mutat korunk nyugati társadalmával. A Balzac-i világ eszközeiben és kíméletlenül tülekedő agresszivitásában az ervényesüles nagy színpadán semmivel sem különbözik korunk társadalmától. A Comédie humaine, -hogy csak pár példát említsünk, -gonosztevői ötletgazdagságban éppoly bámulatraméltóak, mint korunk nagykaliberű gengszterei az elektronikus kasszafeltöres szakterületén. A kispenzü polgárasszonyt nagyratörésében ugyanazok a vágyak hajtják, az írók, művészek és a sajtó világában a műkritikát ugyanazok a szempontok irányították vagy manipulálták, mint napjainkban. A nagy pénz kockázatos megszerzésének vágya lélektanilag ugyanúgy motivált, jogi következményei pedig teljesen azonosak. A megbukott, csödbejutott üzleti vállalkozás sorsában sem mutatható változás. Akarmilyen groteszkül hangzik, Cezar Birotteau drogista csödjé és a nyugatnémet AEG villamossági mammutvállalat bukása között ott buvik még a döbbenetes hasonlatosság. Az adósok börtöne, mint intézmény megszűnt ugyan, Claparon-ék és a Gobseck-ek helyét simamodoru bankhivatalnokok váltották fel, akik uzsorakamat helyett 9,5 %-ra kölcsönöznek. A pénz és az elvezetek utáni hajsza, azok tragikus következményei állandó jelleggel vannak jelen a falanszterszerű modern ipari társadalmakban eppugy, mint a restauráció utáni korakapitalista francia életben.

1 A 12 kötetben 1976 és 1982 között megjelent "La Comédie humaine" ed. Pierre-Georges Castex, -Bibliothèque de la Pleiade- Paris, Gallimard - eddig legteljesebb és legértékesebb Balzac-kiadás.

Balzac világa nem egy elvont, üvegbúra alá rejtett mesterséges világ, melyhez csak tudományos szótárak és szövegmagyarázatok segítségével lehet eljutni. Ez a világ egy elszülte, véres verejtékből, valóságból, küzdelmekből, csalódásokból, felemelkedésből és bukásokból, az emberi sors megrázó életanyagából összegyűrt világ. A kétfélezerre tehető regényalakból itt nyújtunk át az olvasónak pár tucatot, vázlatos megrajzolásban anélkül hogy igényt tartana a szerző azok teljes jellemábrázolására vagy társadalmi körülményeik kimerítő elemzésére.

Magus, Elias. A szürke, kopott viseletű sovány emberke a restauráció utáni három évtized alatt hallatlan ismeretanyagot gyűjt össze a parizsi és vidéki, kimagasló értékű műkincsek és ékszerek világában. Szakértelmet minden ésszerűség vagy bankár csodálattal ismeri el. Egész nap lohol, résztvesz minden jelentős árverésen, tárlaton, feloszlo háztartások minden számottevő darabját titkon őrzött katalógusába foglalja, s így tökéletes áttekintést szerez fontos adás-vételekről, a műtárgyak volt és új gazdáiról. Magus saját szakmájának megszállottja. A forgalomban levő arisztokrata eredetű gyemántékszerek világát nála senki sem ismeri jobban. Jelentős adás-vételeknél mindenütt ott van, hol becsüs, hol vevői minőségben. Ő becsüli fel Madame Evangelista, született Casa Real családi ékszereit (Le contrat de mariage¹) köztük a híres Discreto gyemántot, mely egykoron Alba herceg tulajdonában volt. Magus gyakorlott szemmel tesz különbséget a brazil és az ázsiai kövek közt, azonnal meglátja a Golconda és a Vizapur kövek fehérségét és csillogását.

Pályafutását uzsorásként kezdi, de hamarosan szakmát változtat. Született intelligenciájával méri fel kora gazdasági helyzetet, s úgy véli, a kép és régiségkereskedelem az a terület, ahol a hozzáértő rövidesen meggazdagodhat. Magus Elias a restauráció idején éppen negyvenötödik évét tapossa. Elég világlátott és emberismerő ahhoz, hogy világosan felismerje a műkincsek jelentőségét s a feltörekvő polgárság viszonyát a művészethez.

A forradalom verzivataros éveiben az arisztokrácia kezén lévő műkincsek, festmények, antik butorok, arany és gyemántékszerek végtelen áramlatban özönlnek új gazdáik, a polgárság birtokába. Az elszegényedett arisztokrácia szorult helyzetében nem egyszer potompénzért vált meg százazreket érő műkincsektől. A forradalomtól, a napoleoni háborúk zavaros évein át rengeteg műkincs ment veszendőbe, eltűnt vagy került illetéktelen személy birtokába.² Magus Elias egy zseniális ötlettel arra határozza el magát, hogy résztvesz, sőt irányító szerepet vállal a műkincsek restauráció utáni forgalmában.

¹ Balzac: A házassági szerződés. Ford. Bajomi Lazar Endre. Budapest, Magyar Helikon, 1963

² Faragó Gáspár: Balzac varázsa. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1989. 89-112. *Elham?*

Ha különösen drága gyémántok kerültek hozzá, megbecsüles végett s ha tulajdonosuk ingatag anyagi helyzetbe sodródott, megtévesztő logikával próbálta a tulajdonost meggyőzni, hogy az igazán drága gyémántékszerek valójában veszteséget jelentenek tulajdonosuknak. Magus szerint egy háromszázezer frank értékű ékszer tiszta veszteség, háromszázezer frank készpénz kamatával összehasonlítva. Aki egy ilyen ékszert visel, az befagyasztott töket visel. Húsz éven át történő viselés, ha évente az estélyeken tizszer veszi fel, akkor a tulajdonos háromszázezer frank kamatát veszti el s minden estélyen való gyémántviselés ezer tallerjába kerül a tulajdonosnak. Épp észszel tehát nem érdemes nagyértékű gyémántokat vásárolni, vagy megtartani. Magus nyers, pénzközpontu elmélete kétségtelen a forgótöke előfutáraként jelenik meg a Comedie humaine fejezetein, egy évszázádokon át megszilárdult értékrend megingását vetíti előre. Mert ő is, akár Gobseck, életének hetvenedik évében a műkincsek világának hallatlan ismeretében az anyagi értékek birtoklásáért történő ádáz versenyfutás a társadalomban a nagy szakertő független fölenyessegevel es annak filozofiajával szemlelte. Mint a szép vásznak megszállott Don-Juan-ja, Magus kitűnő tárgyi szakismeretekkel rendelkezik a festészet területen is. Elsőnek ismeri fel azt a nagy keresletet, amit az ujjgazdagok mutatnak a régi mesterek képei iránt. Egy napon az a bizzarr ötlete tamad, hogy Rubens, Rembrandt és más mesterek műveikről masolatot készített és eredetiként adja el. Alakján keresztül Balzac elsőrendű komédiát mutat be. Az ujjgazdag polgárság, a sznobok és más műveletlenek körében eladott "eredeti" művek torz komédiaját. A masolatok mind nagyon tehetséges, de szegény festők ecsetje alól kerültek ki. Joseph Brideau nyitotta meg "az eredeti kópiák" sorozatát, amit aztan nagy mestersegbeli tudással Pierre Grassou folytatott. Magus hihetetlen összegeket harácsolt össze a művészetben tökéletes vaksággal tájékozódó polgárságtól. Szemét azonban sohasem tévesztették meg a giccs, vagy a masolat fénye. Idővel ő lesz Parizs és vidéke legnagyobb képszakértője, korok, iskolak, stilusok csalhatatlan felismerője. Ősztön és éleslátás oly módon egyesült benne, hogy az idő

piszka alatt is nyomban felfedezte az antik mesterművet. Az eladott értéktelen másolatok zöme a dúsgazdag dugónagykereskedő gyűjteményébe kerül. Monsieur Vervelle nem sejtette hogy Ville d'Avray-ban levő képtára, amire szerfelett büszke volt, csupa hamisítványból állt Elias Magus jóvoltából. (Pierre Grassou)

Magus szenvedélyes gyűjtő is volt. Az evtizedek folyamán árveréseken és csödékon, ritkaértékű darabokat szerzett s magangyűjtemények tulajdonosaitól szakadatlan gyarapította műkincseit. Egy a vilagtól elzart épületrészben jolfizetett és megbízható örök vigyázták Elias Magus festményeit, domborműveit, szobrait és butorait, melyek egytől-egyig eredetiek és hihetetlenül drága darabok voltak. Madame Cibot, a házmesterné és a fájdalmában ügyefogyottá lett Schmucke segítségével bejut a gondosan őrzött Pons-fele magangyűjteménybe (Le Cousin Pons) s tulajdonosának agoniája alatt potomáron megdezsálja a felbecsülhetetlen értékű magangyűjteményt. Magus egyike azoknak a zseniális szörnyetegeknek, melyek jelenlétükkel nagy feszültségű drámaisággal telítik fel a Comedie humaine fejezeteit. A Balzac-i művekben több ezer műkinos fordul elő. Nagyrészüket Magus ilyen vagy olyan közreműködésével cserél gazdát s legtöbbször jogos kezekből illetéktelen kezekbe. A műtárgyak irracionális utjukat a forradalommal kezdik meg s a juliusi monarchia utáni tizennyolc esztendőben ravasz üzérek és a hozzánemértők siserehada kerül e művekkel érintkezésbe. Balzac nem titkolt részvételt követi a műkincsek utját, részletes kitérőiben nosztalgikus együttérzéssel utalva egykori forradalomelőtti gazdáikra s egy letűnt korra, melynek patinája lassan kőbevévész.

Balzac: Pierre Grassou. ^UDeutsch v. Paul Mayer, Zürich, Diogenes, 1977

Balzac: Pons bacsí. Ford. Kilényi Maria. Budapest, Europa, 1962

Val-Noble, Susanne de előkelő asengésű neve ellenére a finom női alsónemük mosonöjeként indul izgalmasnak ígérkező életpályáján. Az 1800-ban született, szegény kispolgari család gyermeke, szépségén és erotikus csintalanságán kívül semmi más utravalót nem visz magával parizsi útjára. Munkaadója, a finom alsonemük mosodájában Madame Cardot volt. Őrajta keresztül került a tisztító-mosoda latogatóival kapcsolatba. Ám Susanne túl szép s túl élelmes ahhoz, hogy egy életre a mosoteknőben azo pikáns női ruhadaraboknak szentelje életét. 1816-ban Valois lovaggal kötött ismeretsége fontos állomása életének, ugyanis ekkor esik át, minden megrázkodtatás nélkül első szerelmének viharán. S mivel a szerelem pénz nélkül fabatkat sem ér, csinos fejéskéjében megszületik szeretőjének megzsarolási ötlete. Azon a címen hogy teherbeesett, próbálja megzsarolni az idős lovagot, aki lelektani szakértője az alacsonyabb néposztályból származó széplányok indulatainak s egy gyakorlati tanáccsal Bousquier nyugalmazott hadseregszállítóra ruházza rá a lányt. Ezuttal megzsarolja második szeretőjét, akitől a teherbeesés ténye szintén nem áll fenn, ám hatszáz frankra valthato fel. A hadseregszállító fizet azzal a feltetellel, hogy Susanne eltűnik Párizs forgatagában.

A fiatal lány tüneményes változásokon esik át. Rajön, hogy a férfiakal-mivel szerinte roppant ostobák, kitünő zsarolási üzleteket lehet lebonyolítani. Minél korosabb és vagyonosabb a léprecsalt szerető, annal jövedelmezőbb az üzlet. Közben nem feledkezik meg felvenni a kapcsolatot a leányanyák megsegítésére alakult szervezettel és segélyigényét bejelentve diszkrétan elárulja a csábító nevét, majd ezer frankjával bucsút mond Alençon városának, a szülői haznak és annak az utcának, melytől nevét kölcsönözte. (Val-Noble)

Susanne parizsi pályafutása azonos Gobseck Esther-ével, Florin-ével, Tullia-ével s a többi széplányéval, akik sűrűn bukkannak fel a Comedie humaine regényeiben. Csodálatos alkalmazkodó készségével s prostitult hajlamaival, a Valois lovagtól kapott erotikus nevelés segítségével Susanne gyakorlatilag mindenütt jelen van ahol szerelmet pénzre lehet váltani. Nőiessegét kihangsúlyozó, különös pikanteriával te-

litett Madame névre hallgat új környezetében. Huszonkétéves korában szeretője lesz Hector Merlin-nek, ám a penzreváltott erotikáról egy pillanatig sem mond le. Külsejében, öltözködésében és modorában mindvégig megőrizte a bájos polgárasszony kíváncsiságát. Szeretője révén ismerkedik meg egy másik újságíróval, Theodore Gaillard-al, finom női ösztönével befolyásos és tehetséges embert sejtve benne s ezért habozás nélkül lesz Theodore kedvese. Mint Párizs egyik legszebb asszonya, mindenütt felbukkan, polgári összejöveteleken eppugy mint művészek és újságírók rendezte diszvacsorákon, az olasz színház pályáiban és a külvárosok futo találkák számára igénybevett haloszobáiban. Balzac hűen követi alakját a Les illusions perdues és az okozatok szintézisét adó Splendeur et misère des courtisanes regényein keresztül.

Sorsa a kíváncsiság, erkölcsi aggály nélküli fiatal nők sorsa a pénz és az erotika viharos forgatagában. A két újságíróhoz való viszonyát úgy 1828 körül újabb anyagi előnyökkel járó szerelem aranyékolja be. Jaques Falleix a gazdag váltoügynök halálosan beleszeret s hogy zavartalanul élvezhesse a Rubens-i szépségű Susanne bájait, Saint-Georges-ban csodálatos lakosztályt vásárol számára. Az egykori mosóház e falak között éri el a sikeres kurtizánok életpályájának csúcspontját, az anyagiak minden örömeivel. Am a valutaspekuláns váltoügynök egy ballépés következtében csődbejut s minden vagyonát elveszti. S ahogy ez történni szokott, a nagyobb hal szája ismét tátva áll: Nucingen baró az, aki a regénybeillő idilli szerelmi fészket megvásárolja s az öregedő szerelmes könnyelmű pazarlása vágyától vezelve, Párizs leghíresebb, varázslatos szépségű kurtizánját Esther van Gobseck-et, az uzsorás unokáját helyezi el falai között. Val-Noble Susanne azonban újabb szerelemben merít vigasztalást s hogy az olvasó erkölcsi csömöre vegleges legyen, a rendőrségi besúgó Peyrade haloszobájában köt ki, miközben nemkís nosztalgiával gondol első kiadós szerelmére a nála nál negyvenkét évvel idősebb Valois lovagra. Ám a besúgóval létrejött viszonya sem mutatkozik tartósnak. A sors ironiája, hogy harmincnégy éves korukra még a prostitúáltak is biztonságos fészkekre ahítoznak. Felmelegítve régi szeretőjével Theodore

Gaillard-al való baratságot elhatározza, hogy feleségül megy az újságíróhoz különös tekintettel arra, hogy az közben nemcsak befutott újságíró, de laptulajdonos is lett. 1838-ban a meg mindig kíváncsúnak mondott asszony a polgári biztosságot jelentő házasságot választja (Beatrix)

Balzac : Beatrix. Deutsch von Paul Mayer. Zürich, Diogenes, 1977

Arthez, Daniel d' a párizsi irodalmi élet legrokonszenvesebb s egyben legkiemelkedőbb írója. Születésének évét Balzac 1795-ben jelöli meg. Louis Lambert örököséként úgy 1820 körül folytatója és szellemi vezéralakja lesz az akkor már Európában jólismert, nagynevű körnek a Cenacle-nak, melynek soraiban ott találjuk a kor irodalmi elitjét, költőket és tudósokat. Daniel köre iskolává növekszik, mely alkotói és esztétikai elveket hirdet s messze kimagaslik a kor üzletiesessé silányult eszmevilágából.

A Cenacle tevékenysége az igényesség, a fennköltség és erkölcsiesség jegyében műveli az irodalmat, olyan követelmények mellett, mely szöges ellentétben áll Andoche Finot és munkatársai irodalmi erkölcsivel. E társaság fő jellemzője az, hogy minden tagja más-más politikai meggyőződésű, ám szolid erkölcsiségük, puritánizmusuk messze fellette áll Lucien de Rubempre s a kor más ingatag jellemű íróinak és tolforgatóinak. Daniel önzetlenül veszi szárnyai alá a videkről felkerült Lucien Chardon-t, tanácsokkal látja el, esztétikai és formai utmutatásokat ad s hogy a siker vágányára helyezhesse, egész fejezeteket ír át Lucien regényében. A Cenacle-hoz tartozók meggyőződéses éltformája a kitartás és a kemény munka. Am Lucien a gyors érvenyesülés és a ketesértékű ujságíras mellett dönt s ezzel valójában elválík útja Daniel puritánerkölcsű körétől. "Les illusions perdues" A körhöz tartozó Chrestien leplezi le először Lucien de Rubempre labilis jellemet, aki a bulvárujságíras lejtőin odaig süllyed, hogy felbujtásra becsmérő cikket tesz közzé Dániel, egykori jötevője ellen. Az elkövetkezendő tíz év szorgos, kitartó munkája meghozza Dániel számára az érvenyesülest s a velejáró anyagiakat. Nemcsak számottevő írói pályát fut be, ő lesz egyike azon kevés képviselőknek, akik ki is érdemlik választóik bizalmát. Politikai pályája a júliusi monarchiával kezdődik s párhuzamosan ível társadalmi sikereivel. Írói és közéleti tekintélyének csúcsain áll, amikor Diane Cadignan, az azelőtt viharos szerelmi életet élő hercegnő szemet vet az egyebként vonzó Dánielre. A női ravaszságokban járatlan írot ezuttal alaposan felrevezetik. Daniel d' Arthez lesz a nagy érzelmi multa visszate-

kintő s mar öregedő Diane Maufrigneuse d' Uxelles született Cadignan hercegnő utolsó szerelme. E viharos szerelmi életet elő hercegnő visszaemlékezéseinek Balzac egy külön kis remekművet szentel "Les secrets de la princesse de Cadignan" címmel, mely a világirodalomban is parjat ritkító őszinteségű, visszapillantó női vallomások tárháza.

Collin, Jaqueline a titokzatos félelmek s az ördögi bosszúk légköret hozza magával a Comédie humaine fejezeteibe. Kevés Balzac-i alak van úgy megáldva külsejének elváltoztatására való tehetséggel, mint ez az asszony. Félvérként született Jawa szigetén 1774-ben, arca, orra és alkapcsai kitörölhetetlenül azsiai ősookról arulkodtak. Szikár, csontos, energiával megáldott örök-mozgó teremtes volt. Már fiatal korától minden tehetségét a gonoszság szolgálatába állította. Vautrin, a szökött fegyenc, akinek egyebként nagynénje, mindenben számíthatott Jaqueline támogatására.

A forradalom alatt Marat szeretője volt, aki felismerte benne a pusztítás vágyának ösztönszerű állandó jelenlétét. A parizsi bűnügyi rendőrség lajstromára a forradalom után kerül, mint notorius kerítő, s a kiskorúak prostitucióra való csabítója. A szerelemmel való üzérkedés évtizedekig szakmája maradt. S bár megfigyeles alatt áll, kitűnő szervezői tehetséggel két nyilvános hazat is tart fenn, melyek használt ruhakereskedésnek voltak alcázva. 1818-ig többször volt börtönbüntetésre ítelve s alvilági körökben "a börtönök szubrettje" -ként tartották számon. Állandó jelleggel van jelen s oriaszi szerepet visz Vautrin széleskörű akcióiban, szinte naponként változtatja külsejét, tökéletesen elkendőzve kilétét a bűnüldöző szervek ~~elől~~ ^{elől} elöl.

Azsia, mert így nevezték baráti körökben, a gyorsanölő mergek területén is kimagasló volt. Ezirányú ismereteit meg 1799-ben szerezte egy vegyészről, akinek több mint két évig kedvese volt. Intim kapcsolatu-

1 Fernand Lotte : Dictionnaire bibliographique des personages fictifs de la Comédie humaine. Paris, José Corti, 1952. 177-189

kat a törvény szakítja meg, ugynis a vegyész pénzhamisításért halálra ítélték, Jaqueline-nek pedig menekülnie kellett. Arckifejezése, no meg sötét, áttekinthetetlen üzletei miatt kitűnően állt neki az Ázsia név.

Jaques Collin és Jaqueline Collin kétségtelenül a társadalmon kívüliek számottevő taborába tartozik. Minden akciójuk a pénz megszerzésére és a hosszú évekre elítelt fegyencek rejtett pénzének konzerválására, megőrzésére irányult. S mivel a rendőrség sikertelenül ugyan, de kémei révén gyakran megközelíti a nagy szervező, Vautrin nyomait, letartóztatással fenyegetve a nagy kombinátort, a jávai nő zseniális ötlettel utolérhetetlen toxikológiai ismeretei birtokában "ritkítást" rendez a rendőrkopók soraiban. Így esnek áldozatul Contenson és Payrade, Corentin rendőrfőnök legmegbízhatóbb emberei. Amikor Nucingen báró fenyűző palotát rendez be kitartottjának, az utolérhetetlen szépségű kurtizánnak Esther van Gobseck-nek, a szökött fegyenc gondoskodik róla, hogy Ázsiát, mint szakácsnőt helyezze el a kénylakban. A jávai nő innen tartja szemmel azokat a személyiségeket, melyek fontos szerepet játszanak bűnös stratégiájukban. Innen szerzi be azokat az információkat, melyeket aztán a szökött fegyenc aranyra kamatoztat. Ez időben Jaqueline kifogastalan úri dama szerepében Madame de Saint-Esteve néven forog. Zöldsegarusnőnek öltözve meg a legagyafurtabb rendőrspicli sem képes kilétét felfedezni. (A szeplányok tündöklése és nyomorusága). Esther, a kurtizán öngyilkossága okozta bonyodalmakban Vautrin letartóztatása után Ázsia megszerzi Serizý gróf államminiszter jóváhagyását és álruhában meglátogatja a fegyencet, akitől fontos utasításokat kap és azokat vegre is hajtja. Ezzel döntően járul hozzá Vautrin és a főállamügyész közt létrejött szabadonbocsátási egyezséghez.

Ázsia sűrűn fordul meg olyan körökben is, mint Hulot báró, parlamenti képviselő környezetében. Megsejtve a gyilkos megbízatást, Hulot bárónak úgy mutatkozik be, mint az a személy, aki negyven év óta helyettesíti a végzetet. Gyilkos golyocskáitól, mely gyorsanölő vagy a szükségnek megfelelő lassan ölő mérgeket tartalmaznak, gyorsan növekszik az örökösök száma jó polgári családokban és a bosszú lesújt Ázsia sze-

melyeben (La Cousine Bette)¹

Azsia gyilkos tevékenysége két vaganyu. Gyilkol, mert utat akar törni magának és Vautrin-nak a parizsi dzsungel sűrűjében, gyilkol viszont megbízatásból is, mint a determinacio Balzac-i eszköze. Hetvenéves korában még nagyon aktív "társadalmi" szerepet tölt be Vautrin megnyugtató védnökségének arnyékában. Ám egy napon Azsiát is utoléri végzete. Letartóztatásakor a gyorsan ölé golyócskáihoz nyúl segítségül.

Jaqueline Collin is ketsegtelenül megszállott. A bűn és a gonosztevé megszállottja a küzdőterek szabaddá lett polgári porondján, a pénz és az érvényesülés eléréseért. Terveit ravaszsággal s célratörő intelligenciával valósította meg. A parizsi Conciergerie börtön lakoinak jötevője, a szabadlábbon mozgó alvilág szervezője és irányítója, a gyorsanölő mérgek kompetens adagolója, - ez volt Azsia az ~~az~~ ártatlanul elítélt szökött fegyenc Jaques Collin nagynénje.

Des Touches, Felicite (1791-) az emelkedett szellemű, kitünően társalgó szellemes fiatal nő párizsi szalonja nosztalgiát ébreszt mindazokban, akik a sziporkázo, magvas vitát, a tartalmas és mélyen-szántó eszmefuttatást az élő, elbeszélő prózát nagyra becsülik. Környezetében állandó jelleggel vannak jelen a Comedie humaine írói, költői, politikusai és művelt közéletű személyiségei.*² Sokoldalú műveltsége arra engem következtetni, hogy önművelésén hosszú éveken át dolgozott. Szellemessége és könnyed bája kiváltja a szalonok társaságának elismerését, csodálatát. Felicite de Touches egyéves kislánycorában kerül az öreg archeológus nagybácsihoz, aki a férfias nevelésben reszesíti és megtanítja az élet ezer praktikus dolgára.

A felserdült fiatal lánykában hamarosan jelentkeznek az irodalom és a zene iránti hajlamok. Első irodalmi munkáit Camille Maupin pseudo-nim alatt látnak napvilágot. Romantikára hajló, de erős valóságérzet-

¹ Balzac: Betti neni. Ford. Erdei Zsolt. Budapest, Christensen és T-sa

² Balzac: Újabb tanulmány a nőkről. Ford. Somlyó György. Magyar Helikon 1963

tel megaldott természete arra sarkallja, hogy kritikailag szemügyre vegye a női intellektus viszonyát a kor tarsadalmához. Felicite nyugtalan, kutató szellem, a szalontársaság tagjaihoz való viszonya nem komplikáciomentes. Egyesek szerint alakjának megrajzolásánál George Sand szolgált modellül, a nadrágotviselő és szivarozó író, a feminizmus előfutára, akit több mint barátság fűzött Chépin-hez és Liszt Ferenchez.

1815-ben a restauracio évében viasszerzi szülei elvesztett vagyonát s egy vonzó kis palotát vásárol magának. Szalonjában olyan intenzív szellemi élet bontakozik ki, mely magára vonja egész Párizs figyelmét. Felicite de Touches a független, alkotó intellektuális nő képviselője a Comedie humaine fejezeteiben. Tehetsége révén két operával gazdagítja a zeneirodalmat, melyek szerzői jogáról nagylelkűen lemond az olasz tenorista, Conti javára, akinek a kedvese lesz. Szerelmi életet oly mesterien palástolja, hogy Párizs pletykára éhes szalontársasága soha nem tud meg belőle semmit. Szamottevő vagyonát részben arra használja fel, hogy a kor kiváló tehetségű szegény művészeit támogassa. Így kerül kapcsolatba Joseph Bridaival, a kor híres romantikus festőjével. (L' Ecole des menages)

Gennaro Conti olasz tenorista hűtlensége, majd bekövetkező szakításuk nem mulik el nyomtalanul. Felicite des Touches életében. Bianchon doktor ugyanis, aki nemcsak nagyszerű vitapartner, Felicite szalonjában, lappango tüdőbajra gyanakszik a lány törékeny testében. Felicite utolsó nagy szerelme Claude Vignon volt, (Beatrix), aivel hosszú olaszországi utakra indult. (Honorine)¹

A juliusi forradalom után szalonja nyitva marad Párizs nagynevű intellektueljei számára, (Autre Etude de femme) ahol tovább lángol az emberi szellemnek az a csodálatos lángja, mely kialvásra volt itelve a polgárkirályság merkantil légkörében. Felicite-t újabb szerelmi csalódása a meghasonlás küszöbere taszítja. Megundorodva az emberi hitszegéstől és aljasságtól, műveit megtagadja, majd kolostorba vonul. Des Touches kisasszony utolsó intellektuális sarja a történelmi arisztokrácianak. Sebzett lelek, áldozata egy triviális kornak, mely vásári tülekedésével s pénzvadász légkörével nem kedvez a tradicionális művelődési stílusnak.

¹ Balzac: Honorine. Ford. Havas Albert. Budapest. Christensen és T-sa

² Balzac: Junggesellenwirtschaft. Deutsch von Rosa Saphire, Zürich Diogenes, 1977

Bixiou, Jean Jaques (1797-1846) Mivel az Emberi Szinjátek minden társadalmi kategóriát és foglalkozást felölel, legyen az zalogházi becsüs, kiralyhü poeta, naiv katolikus plebános, fegyenc vagy prostituált, zuguzsorás vagy kikapós grófnő, a karikaturista, a vicccsináló sem maradhat ki belőle. Bixiou az, aki e szerepet betölti. Lousteu, Nathan, Emile Blondet és Lucien de Rubempre társaságában szinte mindenütt jelen van, legyen az színésznök tiszteletére rendezett lakoma, ujságírói összejövetel, vagy operabál. Tehetségét Gros mester műhelyében csiszoltatja ki. Származása imponáló, hisz a drezdai harcokban elesett ezredes fia. Liceumi tanulmányai után a szepművészeti főiskolán tanul egy ideig, de polgári kenyérkeresetről kell gondoskodnia s Retore hercegének támogatásával alacsonyrangú tisztviselői állást kap a penzügyminiszteriumban. (Les Employes)¹ főnökei tehetségesnek, de gyenge jellemnek ítélik. Való igaz, hogy Bixiou nem polgári pályára született. Soha nem érezte magát a bürokrata-kiktálta hivatali fegyelem rideg legköreben. Maró, vitriolos gunyrajzai irodáról-irodára járnak, sok derűt fakasztanak a hivatali fegyelem és fontoskodás járszalagjára állított tisztviselők körében, akiknek lélektelen, gépies tevékenysége a mindenható állam szolgálatában roppant nevetségesnek tűnt a karikaturista szemében. Hivatalfőnökének minősítése soha nem volt hizelgő a gunyos megjegyzések e mesteréről, akit úgy emlegettek főnökei, mint a nyugtalan szellemű, szorgalomra és kitartásra képtelen Bixiou-t.

A karikaturista utálja a papírrengeteget, a hivatal packázásait, a felletteseknek kijárol hajbokolást épp úgy, mint a hivatali tisztségviseléssel járol nagyképűséget, vagy szemforgatást.

1824-ben még egy utolsó, hihetetlen maró gúnnal megrajzolt karikatúrát indít útjára körlevélként a hivatalokban, aztán végleg megundorodva köztisztviselői pályájától, benyújtja lemondását. Ettől kezdve szerkesztőségekben, társas vacsorákon, irok, költők, színésznök társaságában bukkan fel. Ő az, aki a Dauriat kiadónál megjelenő nagy ~~karikaturák~~^{grafikák} értékű Canalis verskötetet illusztrálja. Ettől kezdve kapcsolata a kor kimagasló festőegyéniségeivel veglegesnek mutatkozik. Sűrűn látni Somervieux, Bridau és Schinner társaságában. 1824² utolsó álarcos operabálján felismeri és leleplezi a Lucien de Rubempre társaságában levő feltűnően szep maszkot s pillanatok alatt elterjed a hír, hogy a parizi életben ismét felbukkano vidéki költőnek a szerelme nem mas, mint

¹Balzac: Hivatalnokok. Ford. Szavai Mándor. Budapest, Europa, 1964

²Balzac: A szelányok tündöklése és nyomorusága. Ford. Lányi Viktor, Europa, 1974

Balzac: Junggesellenwirtschaft. Deutsch v. Rosa Saphire, Zürich, Diogenes, 1977

Esther van Gobseck, Nucingen báró fizetett szeretője és kitartottja. Lousteau és Blondet társaságában sűrűn megfordul Coralie-nél a kor ünnepeit, könnyüerkölcsű színésznőjénél. (Splendeur et miseres des courtisanes) Bixiou tréfacsináló karikaturái halálos sebeket ütnek a nagymenők önérzetén. Tizennyolc éven át éli az ünnepeit bohém műveszi életet. Vacsorákon, a párizsi művészvilág spontán összejövetelein nyilként röppenti szét vitriolos kritikáit, s mindig telibe talál. Szerelmei is, akár trefái, mint minden bohemszerelem, könnyűek, rövidek és sziporkázoak (Les illusions perdues).

Alakjával utoljára a Cafe Riche-ben találkozunk az olvasó, ahol a kritikus Vignon, az elmaradhatatlan Lousteau és Blondet társaságában vacsorázik, hogy aztán nyomtalanul eltűnjön a Comedie humaine irdatlan embertömegében. Fernand Lotte szerint nem Bixiou faradt bele a szellemessegeibe, hanem Balzac volt az, aki belefaradt Bixiou-ba és 1846 utáni műveiben már lemond vitriolosnyelvű bohémjenek további felleptetéről.

Bianchon, Horace, (1799-) A kor legjobb szakorvosaként bukkan fel Balzac különböző munkáiban. Bianchon-t egyetemi hallgató korában Vauquer-né penziojából indítja útjára a szerző a Goriot apó¹ című remekműben. De ez csak a palyakezdet. Tapasztalt, jonevű orvosként bukkan fel ismét a l'Interdiction² című kis remekműben. Ez időtájt együttműködik nagybacsijával Popinot bíróval, Párizs nyomornegyedeiben lakó szegények megsegítésében. Ugyanakkor, mint az Emberi Színjáték legnagyobb orvosalakja bejáratos az főúri szalonokba. Pacienzei sorában találunk grofokat, elesett ehenkórászokat, rőföskereskedőket és nyárspolgárokat. Sűrűn fordul meg D'Espard marquise szalonjaiban is. Orvosi szakvéleményét az arisztokrácia éppoly jól megfizeti, mint a polgárság. Jo barátja Rastignac-nak, Párizs fölenyes eleganciájú aranyifjának, aki minisztertségig óhajtja vinni a marquise támogatásával. Rastignac egy ejszakai séta alkalmával így szól Bianchon-hoz: "Nos, én masert szeretem". D'Espard marquise a Blamont-Chauvry-család sarja, most divatba jött megint, van lelke, laba ugyanolyan szép, mint Berry hercegnő. Körülbelül százezer frank évi jövedelme van. Lehet,

¹ Balzac: Goriot apó. Ford. Lányi Viktor. Budapest, Europa, 1972

² Balzac: A gyámság. Ford. Somogyi Pál László. Bp. Magyar Helikon, 1963

hogy valamikor feleségül veszem, legalabb kifizeti adósságaimat."

Bianchon az, aki barátja, Rastignac kérésére ráveszi nagybátyját, a puritánerkölcsű vizsgálóbíró^{asq} járjon el könyörületesen D'Espard marquise keresetével s támogassa férjének gondnokság alá helyezését.

Negatív közvetítő szerepe nagybácsija és barátja között Bianchon fiatal korára és tapasztalatlanságára vezethető vissza. Később nem is igen vállalkozik többé közvetítő szerepre. A későbbiek során ő kezeli az Emberi Szinjáték betegeinek legnagyobb szazalékát. Alakja annyira elő, annyira beágyazódott Balzac teremtmény tudatában, hogy halálos ágyban, az agonia gyilkos szorításában Bianchon doktort hívja segítségül.

Ő is, akarcsak mestere Desplein doktor (La Messe de l'athée) pályája kezdetén a sebészet területén szerez hírnevet, majd az idő múlásával a belgyógyaszatra helyezi a hangsúlyt. Kigyógyítja Lucien de Rubempré párbajban szerzett tüdőlövését, de képtelen megmenteni Lucien szerelmét, Coralie-t. Desplein doktorral sűrűn látogat el a kor prominens betegeihez, miniszterekhez, arisztokratákhoz. Cikkei nagy feltűnést keltenek, gyógyító módszereit rendszeresen a Gazette de Hopitaux-ban teszi közzé. 1830 és 1848 között ő lesz a júliusi monarchia orvostudományi tanácsadója, a tudományos akadémia felveszi tagjai közé, s mellén ott diszeleg a becsületrend tiszti keresztje. 1829-ben Nucingen barát egy felismerhetetlen betegség emésztí s az orvosok tanacstalanok. (Splendeurs et miseres des courtisanes) Bianchon, a jöszemű diagnoszta azonnal felfedezi, hogy a báró reménytelenül szerelmes, pusztító vágy emésztí Esther van Gobseck után, akit elérhetetlennek hisz. A doktor ráveszi a bárót, hogy hozzon végre anyagi áldozatot vágyai kielégítésére, amit Nucingen elfogadja javulás hamarosan be is áll.

Mint az orvostudományi főiskola tanára, egyre nagyobb hírnévre tesz szert. A rohamos tuberkulózis végzetes pusztító erejét ő konstatálja elsőnek Raphael de Valentin markinál, akinek tüdejében a halál sipjai vonítanak. A kor legnagyobb fejsebét ő varrja össze s hozza vissza az életbe Madame du Bruel-t, akinek nézeteltérése támadt szeretőjevel, az izgága de Palferinge gróffal.

Balzac: Az atéista miséje. Ford. Jotischky László. A Chabert ezredes és más elbeszélések c. kötetből. Budapest, Europa, 1954.

Tanítomesterének és partfogyójának, Desplein doktornak 1831-ben bekövetkezett halálával Bianchon uralja az orvostudomány legmagasabb régióit. Szervezete hallatlan munkabírást engedett meg számára. Hivatásszeretete ellenére erkölcsi és szociális érzéke messze kiemelkedővé teszi alakját. Szociális igazságosságot lát abban, hogy gazdag paciensei fizetik meg ingyenes ténykedését a nyomortelepek betegeinél. Gazdag betegeitől ugyanis kivétel nélkül husz franknak megfelelő Lajos aranyat számít fel. Jomemoriájú, kitűnő elbeszélőnek tartották s ezért a szalonok társaságában is kiemelkedő helyet biztosítottak számára.

Orvosi pályájának pontos követése során megállapíthatjuk, hogy soha nem lépte át az orvosi erkölcs szabályait. S hogy ötvenegy éves korában meg mindig nőtlen férfiként tartják számon, azt annak tulajdonítjuk, hogy Bianchon szemében a nők soha nem mutattak fontosságot. Mademoiselle des Touches, szalonjában a szokásos összejöveteleken nagy népszerűségnek örvendett, elvezte az asszonyok forró, simogató tekintetét, de valójában csak egyetlen asszony érdekelte, a tisztaéletű Rabourdin-né, akinek szalonját sűrűn látogatta (Les employes) s hogy viszonyát az asszonyhoz tisztán orvos-paciensi, vagy érzelmi kapcsolat okozta, ez egyike marad a Comédie humaine megfejtetlen titkainak.

Bianchon mindazonáltal kitűnő ismerője volt a női fiziológiának. Amikor az anyaságra vágyó de la Baudraye bárónő meddőségről panaszkodik, Bianchon diszkrétan a férj sorvadó hátgerincére hivatkozik s egy alternatív ágyastársat ajánl, aminek egy év múlva meg is lett a kézzelfogható eredménye.

Bianchon ténykedését a Comédie humaine társadalmában 1845-ig követhetjük nyomon aztán hirtelen eltűnik. Politikai ambíciók soha nem zavartak. A számára felajánlott képviselői mandátumot azzal utasítja vissza, hogy csak pácienshiányban szenvedő orvosok léphetnek politikai és adminisztratív pályára.

Mély emberi vonásokkal telített alakja, mindenütt jelen van, ahol akadnak az élet funkciói. Erkölcsi és fiziológiai titkokat tár fel paciensei számára, gyógyít és erejét a tiszta élet szolgálatába állítja. Élete és tevékenysége zenitjén a társadalmi és lelki higiénéért tartja gyógyító tényezőnek a kor patológikus jelenségeinek viaszszorítására.

Finot, Andoche a nagy polgári karriernek korának tipikus alakja. Rosszulöltözötten, lyukas cipővel érkezik Párizsba, ahol apró reklámozo cikkeket ír a bulvárlapoknak, tíz frankos prospektusokat gyárt, hetenként ötöt s estenként zsemlyét és olcsó felvágottat vacsorázik. Ő reklámozza a sajtóban Cezar Birotteau illatszertárának termékeit, többek közt a drogista hajnövesztő olaját mely biztos jövedelmi forrást ígér mindkettőjüknek, legalábbis az elejen. Kesőbb lapszerkesztő lesz, majd egy zuglap tulajdonosává tornázza fel magát. Haroméves laptulajdonosi és kiadói tevékenysége százezer frank jövedelmet hoz Finot-nak. Jelentéktelen színhazi lapocskát is alapít, itt helyezi el első cikkeit Lucien de Rubempre. Finot napilapot is vásárol, melynek munkatársai között ott találjuk du Bruel-t, Nathan-t, Vernon-t és Lousteau-t (Les illusions perdues).¹

Finot az elvtelen ujságíró, a sajtóval való zsarolás, a revolverezés, a lélektelen manipuláció koronázatlan királya. Cikkeivel mindig is az arra érdemteleneket reklámozta, konkurensait és ellenségeit a legrafináltabb eszközökkel sújtotta agyon sajtójának hasábjain. Munkatársai utáltak az alacsony termetű, hajás főnöküket, de a mindennapi kenyér szüksége ravitte őket a legaljasabb kompromisszumokra is, ha azt Finot úgy kívánta. (Les Employes).²

Zsarolással és megfélemlítéssel operálva állandóan növelte vagyonát s a juliusi forradalom alatt államtanácsos lesz. Könyvkiadóvállalata is olyan jövedelmet biztosít számára, hogy úgy tűnik, semmi sem állhatja útját a főrendi ház felé.

Finot, aki pályája kezdetén írói karrieréről álmodott, az ujságíró és a reklámozás gyors anyagi sikereinek engedve, az irodalomtól távoli régiók fele kormányozta élete bárkáját. Mint lapszerkesztő az egyre sekélyesebb, de annál több pénzt hozó cikkek gyártására helyezte a fősúlyt. Mint laptulajdonos, a konkurencia megsemmisítésére, a befolyásos politikusok támogatásának megnyerésére koncentralta figyelmét. Az olvasó nyomokkövetheti Ursule Mirouet és La Peau de Chagrin című művekben. Mindezek ellenére Párizs éhenkora, de jótollú ujságíróiból sikerült egy mindenre elszánt gárdát maga köré csoportosítania, akik minden skrupulus nélkül hajtottak végre Finot stratégiáját és taktikáját a parizsi bulvárujságíró dzsungeljében. A juliusi forradalom csak konszolidálja vagyo-

1 Balzac: Elveszett illúziók. Ford. Benedek Marcell, Bukarest, 1976

2 Balzac: Hivatalnokok. Ford. Szavai Nandor. Budapest, Europa, 1964

lan értékű festménykollekciókat. Afféle lim-lom porfogónak tekintette a gyűjteményt s gazdáját, ütött-kopott öltözeke s igénytelen életmódja miatt amolyan becsületes szegény muzsikusnak tartotta.

A műértekek világában tökéletes vaksággal mozgó házmesterne' ere' nyeivel nem is igen volt baj mindaddig, amíg Pons bácsi befolyásos rokonaival, a de Marville-családdal össze nem rugta a patkót és ágynak nem esett.

Egy évtized leforgása alatt Cibot-ne' becsületesességén nem esett csorba s szerepe a két agglegeny életében egyre növekedett. Pons bácsi hirtelen idegláza s májbaja következtében az erkölcsi egyensúly hirtelen megbomlott. Egy napon ugyanis a házban lakó ócskásból lett alkalmi régiségkereskedő, Remonencq a kapualá vonta Cibot-nét s megpendítette neki, hogy Pons bácsi régiségei közt olyan képek is akadnak, amelyért ötvenezer frankot is kifizet minden régiségkereskedő.

Cibot-ne' ettől a pillanattól kezdve más szemmel nézi az ágynak dőlt muzsikust, kételyek és vágyak viharzanak lelkében s a meggazdagodás óhaja egyre elhatalmasodik rajta. A nagy pénz kézzelfogható közelsége orvvul kezdte ki Cibot-ne' évtizedes becsületesességét.

Balzac szerint az alacsonyabb neposztályhoz tartozó többségének negatív becsületesessége egy olyan állapot, mely addig tart, amíg alkalom nem kínálkozik a gyors meggazdagodásra. A pozitív becsületesseg azok tulajdona, akik minden nap kapcsolatban vannak a kiser' tessel s megsem buknak el.

Cibot-ne' eszét egyszerre borította el a gonoszság és a kapzsiság. Terve kész volt. Felvétⁿⁱni magát a végrendeletbe a lehető legjobb évjáradéokra önzetlen jóságosága és a beteg gondos ápolása ürügyével. A városresz szegényes sorban elő orvos, Poulain doktor mindenekelőtt nyugalmat és diétát írt elő a sárgaságban szenvedő muzsikusnak. Cibot-ne' ravasz fifikával pont az ellenkezőjét alkalmazta. Napjában olyan szováltásokat provokált, melyek egyre közelebb sodortak sírjához az érzékenylelkű beteget. A barátjaért rajongó öreg Schmucke, a bányuságig menő jóságoság és naivitás megtestesítője, képtelen felismerni a házmesterne' aljas terveit, ugyanis magának sincs fogalma a Pons-fele gyűjtemény értékeről. Schmucke

ugyanis afféle kacatokként szemléli és megtüri a gyűjteményt, mélyesen respektálva barátja és muzsikustársa gyűjtőszenvédélyét.

A közelítő halál szele ördögi szandékok viharát kavarja az addig békés Normandie-utcai hazban. Remonencq szívesen látná az asszott, sárgaképű házmaster elhalálozását, ugyanis szemet vet a még mindig jóvágású házmasternére, az egyedültre, aki megdézsmálhatná a műtárgyak gyűjteményét, mielőtt a közjegyzők s az örökösök színre lépnének. Körüti regisegboltot akar nyitni s Cibot-néban felgerjeszti a magasabb régiók iránti vágyat. A hagyaték értékeinek felbecsülésére titkon becsempészik a régisegek közé Elias Magus-t, a kor legnagyobb műértőjét, aki dögkeselyű módjára kering már a ház körül, attól a vágytól hajtva, hogy megszemlélhesse a Pons-fele gyűjteményt, melyeket soha nem volt alkalma megszemlélni. Sóvargó, mindent felmérő tekintetével azonnal felismeri a gyűjtemény négy, hatalmas vagyont erő festményét s üzletember lévén nagy összeget kínál a házmasternének s a velelevő Remonencq-nek. Ám Pons bácsi tettenéri a besurranókat s most már tudja, vedőangyal helyett ellenséggel áll szemben. Bizalmatlansága a házmasterne iránt egyre nő, s fogyó erejével most már azon van, hogy távol tartsa a kíméletlen betolakodókat. Schmucke a muzsikust még mindig bízik a házmasterné becsületességében. Cibot-né unszolására raveszi Pons apót, aki már felkelni is képtelen, hogy háztartási gondjaikra való tekintettel adjanak el néhány "kacatot" hogy legyen kenyerre meg marhahúsrá. Így tűnik el a gyűjtemény vagyont erő négy darabja s ezzel a házmasterne és Remonencq meg is alapozzák vagyonukat. Közben a portásfülkében végzetszerűen közeledik a másik tragédia, melynek párhuzamossága a romlás további láncolatait igérik. A beteg, sárgára aszva, agynakésett Cibot házmaster sorsát is a vagyonszerzés pokoli vágya határozza meg. Amíg felesége Pons apó másvilágra való átsegítésével van elfoglaltva, a beteg Cibot házmaster Remonencq szokta meglátogatni, felesége tavollétében s egy óvatlan pillanatban egy madzagra kötött rozsdás rézkarikát lógatott bele a beteg herbateájába. Cibot foltozós szabómester állapota egyre rosszabbodott s az orvos úgy vélte, hogy megromlott a szegény becsületés házmaster vére.

Pons apo közeledő halála ördögi mozgásba hozza az érvenyesülni vágyó Poulain doktor köréhez tartozó lecsuszott, korrupt jogaszt, Fraisier-t is, aki a doktorral szövetkezve Camusot de Marville feleségének akarja a hagyatékot átjátszani abban a reményben, hogy a mindenható asszony

békebírónak neveztetni ki. Az ügy bonyolultságát fokozza, hogy a halálán levő muzsikos egész vagyonát Schmucke-ra akarja hagyni, bosszút állva Marville-asszonyon, aki kitétette az öreg, kellemetlen rokon szüret a palotából.

A halál hivatali velejárói, a közjegyző, a temetkezési vállalkozó, az örökösök és fiskálisok megjelenése újabb fordulatokat hoz a cselekménybe. Cibot-né sorsának hajóját most már a satáni ravaszságu ügyvédek, a számára kiismerhetetlen jogi formulák és az igazságszolgáltatástól való felelem határozzák meg. Minden igyekezete kárba veszt, sehogysen tudja rávenni a haldoklót egy évjáradék biztosítására. Reményét most már a korrupt ügyvéd cselszöveseiben látja megvalósulni. Közben már-már szívesen fogadja a ravasz, kegyetlen ocskás udvarlását.

Azon a reggelen, amikor a derék házmester kileheli lelkét, nagy csődület keletkezik a ház előtt, s így eszrevetlően surranhat be a nagytekintélyű közjegyző, akivel Pons bacsí új, megtámadhatatlan végrendeletet készített sorstársa, a derék Schmucke javára. Ám hiába az építvány kitűnő jogi boltozata, Schmucke hiányos valóságérzete s az anyagi világtól való gyermekded iszonya végleg átjátsza a munkincseket d^e Marville-nének, meghozza törvényes uton, ugyanis Schmucke menekülve mond le az örökségről. Az alaposan megtollasodott, még jóvágásu házmesterne pedig férjhez megy a félelmetes ócskáshoz s boltot nyitnak a köruton. Ám úgy adódik, hogy Remonencq egy napon tévedésből felesége kezeügyébe helyezett egy pohárka vitriolt, a feleség pedig minden más szándék nélkül továbbtette azt s Remonencq tévedésből kiitta. Így jutott másodszor is özvegységre az Emberi Szinjáték legerdekesebb házmesterne alakja, melynek erkölcsrajzából tökéletes képet kap az olvasó az alacsonyabb néposztály gondolkodásmódjáról a polgárosodás hajnalán.

Birotteau, Francois abbé (1776-1836) Alakja tökéletes ellentéte a közönség javáért küzdő, a bukolikus életbe gyökerező Bonnet plebánosnak, akit a "Le cure de village" fejezeteiből ismerünk. Birotteau abbé hatvanadik életévét tapossa, amikor életében először az arvizmus kóros, az egyház tanaival összeegyeztethetetlen tünetei jelentkeznek nála. Ügyét tovább bonyolítja az anyagi javak, a szép lakás

és kanonoki életmod utáni emésztő vágya, mely szenvedélyként jelentkezik az erősen öregedő abbében.

Birotteau abbé pályája semmivel sem különbözött a kor hasonló képzettségű és lelki alkatu lelkipásztorának pályájától. Mint a Tours-i Saint-Gatien katedrális vikáriusa szolgálta az egyházat, elégedett volt szerény jövedelmével s azzal a tisztelettel, mellyel uton-utfélen találkozott hiveinek köreiben. Nem volt sem lángoló szónoki tehetség, sem szellemes vitapartner. Birotteau abbe nagyon szerény képességeket mondhatott csak magáénak, emberismerete a sok gyontatás ellenére alacsony színvonalon mozgott. Gömbölyded alakja s réteges tokája arról árulkodtak, hogy nem vetette meg a gasztronómia örömeit. Egészségével sem lett volna baj, ám a katedrális évszázados köveiből alattomos nedvesség szívódott fel ezüstcsattos cipőibe, enyhe reumatikus fájdalmakat okozva. Erősen kiszámított takarékos életmodjával kevéske pénzt is megtakarított. Csödbejutott edesöccsének, az illatszergyáros Cezar Birotteau-nak ezer frankot, azaz egész vagyonát bocsátja rendelkezésére. (Histoire de la grandeur et de la decadence de César Birotteau).

Chapeloud abbé halálával, aki a Saint-Gatien kanonoka volt Birotteau abbé vágya beteljesül. Egyedüli örököse leven az elhunynak, birtokába jut az a csodálatosan berendezett kanonoki lakas, mely ebenfa asztalaival, diófa karosszékeivel, izléses könyvtárszobájával, festményeivel es Aubusson szőnyegeivel Tours városának egyik legeredetibb otthona volt. A ház a katedrális árnyas tözsomszédságában húzódott meg s a telekkönyv szerint az epés és rosszindulatu vénlany, Gamard kisasszony tulajdona volt, akit úgy tartottak számon, mint aki életét az egyházi férfiak gondozására es ápolására áldozta fel. Két évtizede már, hogy házában mindig papok laktak. A földszinti, nedves és szegényesen berendezett lakás Troubert abbénak volt kiadva, mig az emelet jobb szarnyában Chapeloud kanonok, aki kitünő lélektani ismeret birtokában úgy kezelte a hiu és alattomos Gamard kisasszonyt, hogy attól több mint egy evtizeden at maximális kényelmet es figyelmes kiszolgálást nyert.

A parlagi Birotteau abbé sehogysem illett az elhunyt kanonok lakásába. Legalábbis a földszinten lakó Troubert abbé szerint, akit szintén emésztő vágy hajtott a csodás berendezesű lakas megszerzésére. Am Bi-

rotteau abbé a maga önző rövidlátásával ezt a rivalitást képtelen volt észlelni. Tudatlan és érzéketlen lévén a női lélek rejtelmében, képtelen volt szállásadónőjével azt a harmonikus kapcsolatot kiépíteni, mely elődjének gondtalan életet biztosított ("Le Cure de Tours"). Ezen kívül elkövette azt a hibát, ami a vénlány hiuságát a legjobban sértette, estéit a helyi arisztokrácia olyan családjainál töltötte, ahova Gamard kisasszonynak mint polgári nőszemélynek nem lehetett bejárása. A város három jámbor arisztokrata hölgye, Listomer asszony, Merlin de la Blottiere valamint Salomon kisasszonyok mindenben támogattak Birotteau abbét, még a várva-várt kanonoki előléptetésének ügyében is. Am az előléptetés felsőbb egyházi körök részéről rejtelmes módon késett. Ehelyett a szikár, aszkétaarcú Troubert abbé és Gamard kisasszony titkos koalícióba lepott Birotteau abbé ellen, aki eszre sem veszi, hogy az ármány bizonytalanna teszi létét a csodás, örökölt butorok között. A naiv abbé hamarosan az önzés, az irigység diktálta rosszindulat áldozata lesz. Mivel a jogi paragrafusok világában tökéletes vaksággal mozog, ravasz jezsuita atyára emlékeztető, könnyörtelenül célratörő Troubert abbé lesz az, aki felsőbb egyházi körökben előretör, hallatlan erőt koncentrálván maga köre, a csodás lakás elhagyására készíti Birotteau abbét. Ravasz jogi csel következtében megfosztják Chapelaud kanonoktól örökölt berendezési tárgyaitól és mindattól, ami bearanyozhatta volna arivista álmait. Toubert abbe személyében Gamard kisasszony olyan fegyvertársra talál, akinek felelmetes cselszövései és titkos diplomáciája a jezsuiták képességeit is meghazudtolja. Ő lesz ugyanis a felsőbb egyházi hierarchia kegyence. Egymasutan következő előléptetése tüneményes egyházi karriert ígér és hamarosan püspöki helyettesé nevezik ki. Gamard venkisasszony halálával szabalyos örököse lesz a ház minden ingo és ingatlan vagyonának. Megnövekedett hatalmat arra használja fel, hogy miutan Birotteau abbé mindenéből kisémmizte, Saint-Symphorien külvarosi parochiajara helyezett ki. Troubert püspöki helytartó hatalmát titokzatos parizsi összeköttetései teszik meg félelmetesebbé. A Tours-i arisztokráciát, akik meg mindig Birotteau abbét támogattak, exisztencialisan is megfenyegette, megakadályozva azok családtagjainak érvényesülését a párizsi közéletben. E nyomás alatt a naiv Birotteau-t egymás után hagyjak el támogatói. A közben

Balzac: A tours-iplébános. Ford. Brody Lili. Az Emberi Szinj. III-ik kötetéből, Budapest, Magyar Helikon, 1963

püspöкке kinevezett Troubert perverz dühvel folytatta Birotteau megsemmisítését. Először papi hivatásából függesztéti fel, majd évjaradékatól fosztja meg a naiv abbét aki a legnagyobb nyomorban pusztul el.

Birotteau ketsegtelenül aldozat. Részben saját nagyravágyásának áldozata. Olyan egyházi fogaskerekkek köze kerül, melynek működési törvényeit maga sem ismeri. Nem ismeri fel Troubert abbében a titkos papi diplomácia kellékét, a cselszövői tehetséget, melyet Stendhal dolgozott fel az irodalomban a legnagyobb műveszi hitelességgel. Nem látja, pedig egy fedél alatt élnek, Troubert abbe konok hallgatagsága mögött a feltörekvő pusztító szenvedélyű vágyát s azt a kiméletlenséget, melyet semmikepp sem tetelezzünk fel egyházi személyekről.

Balzac hívő és meggyőződéses katolikus volt. A katolicizmust mint vallást és alkotóerőt az emberiség egyik legnagyobb csodájának tekintette. Az egyház és az állam kapcsolatát véglegesnek tartotta az elkövetkezendő századokra. Teljességre törekvő műveszi ábrázolásában a papi reverendát Balzac nem tekintette tabunak. Ezért kötelességszerűen vette mikroszkóp alá a Napoleon által jogaiba visszahelyezett egyházat és azok képviselőit, akik maguk sem voltak maradéktalanul mentesek az arivizmustól, az anyagi birtoklás hiú, földi vágyaitól.

Goriot, Delphine (1792-) A tesztagyáros fiatalabbik lánya, férfiakra ható ~~szép~~ érzéki szépsége révén sikerül bejutnia az arisztokracia körébe. Pénz és rangsóvár természete, bújja parazitáságra való hajlama hamarosan megmutatkozik a Nucingen elzászi bankárral kötött házasságában. A nálánál jóval idősebb pénzember aranya meg a vásárolt bárói címe, kényelmet eleganciát, élvezeteket és a felsőbb tízezer fele vezető utat biztosítja számára. (La maison Nucingen)

Potrohos és elzászi németsegeivel nevetséges, de agyafurt penzügyi szaktekintélynek számító férjét hamarosan felszarvazza a Comédie humaine egyik kimagasló arszlánjával Henri de Marsay gróffal. Nőverének, Anastasie-nek soha nem tudta megbocsajtani, hogy nem penzen

vett grofi cím tulajdonosához, hanem vérbeli arisztokratahoz, a kintűnő Restaud grófhoz ment feleségül.

Delphine végzetes szenvedellyel pazarolja a javakat, mindegy hogy kinek a tulajdona. Örjögő vággyal veti magát a jatekbarlangok világába, ahol tetemes összegeket veszít. Sűrűn kopogtat a Vauquer-né penziojában meghuzodo apa ajtaján s különböző ürügyekkel szipolyozza a lányait végtelenül szerető aggastyant, aki igazi polgari Lear király lévén pusztító szeretettel csüng lányain és semmit sem tud azoktól megtagadni (Pere Goriot).

Henri de Marsay gróf karjaiból Rastignac halószobájában köt ki, akibe beleszeret, ezuttal tartósnak mutatkozó erzelmekekkel. A pályája kezdetén álló skrupulus nélküli, fiatalember sorsa itt kapcsolódik a Nucingen házhoz, ami a későbbiek során busás pénzügyi jövedelmek forrása lesz Rastignac számára. Az elzászi bankar örömmel akceptálja ezt a családi haromszöget s arra biztatja felesége szeretőjét, hogy tartsa kordában az asszony pusztító, költekező tevékenységet.

A pénz ördögi befolyásán keresztül Rastignac, habár számos arisztokrata halószobában fordult is meg, masfel evtized leforgasa alatt is, Delphine és Nucingen bűvkörében mozog. Vagyonát ugyanis a Nucingen bankház harmadik al-felszámolása alapozza meg. Rövidebb-hosszabb időre eltávolodnak ugyan egymástól, (Les illusions perdues), de a nagy színjáték ösvenyein újra meg újra találkoznak. Közben Delphine csinos tizenhétéves lanya az elado lányok sorába lép s Rastignac minden skrupulus nélkül magaévá teszi szeretőjének lányát. Közben Delphine faradságot nem ismerve azon törekszik, hogy lányát házasság révén bejuttassa a történelmi arisztokrácia legfelsőbb berkeibe. Am Parizsban nem felejtene. Pontosan számon tartják Delphine egykori botrányos szerelmi életét, alacsony polgári származását, férjének penzen/vett báróságát. Szomorúan kell tapasztalnia, hogy lányának házassága a d'Herouville családba, áthidalhatatlan akadályokba ütközik. Végül is Delphine-nek 1838-ban tizenkilenc évvel Rastignac-al kötött ismeretsege és evekig tartó szerelmi viszonya után le kell nyelni a keserű pilulát. Az öregedő asszony rezignáltsággal veszi tudomásul, hogy lánya, Augusta Nucingen, egykori szeretőjéhez Rastignac-hoz megy feleségül. Bizarrabb csattanót a tesztagyáros lányának történetére aligha tehetett volna a szerző. Az az asszony, aki vegzetsze-

rően tette tönkre apját, aki fittyet(hányt minden morális értékrendre, aki mindenkin átgazolt, aki szeretőit ölelés közben az örület extázisaig hajtotta, hervado korára eléri feltörekvő vágyának megvalosulását, lányát bejuttatja az arisztokrata vő haloszobájába, ahova neki mint nőnek, többbe nem szabad belépnie.

de Marsay, Henri grof szénfekete haján, ápolt finom kezein, karcsu arisztokratikus alakján sűrűn megakadt a nők forró pillantása. Belépését az Emberi Színházba a szerző 1792-re teszi. Szerelemgyerekként jött a vilagra egy lazaerkölcsű francia hölgyecske és Lord Dudley angol főúr szerelméből. A leányanyát az elszegényedett és öreg de Marsay grof vette feleségül, a kisfiu nevelését pedig a kitűnő Maronis abbéra bízták, aki pragmatikus és világi jelleget adott a fiu nevelésének. Huszonkétéves korában már hódító arisztokrata ifjúként tartják számon párizsi szalonkörökben. Rendkívül vonzó külseje, unott fölényessége és jolinformáltsága imponál a nőknek. Kedveseinek sorrendjét nehéz lenne felállítani. Egy azonban bizonyos. Delphine Nucingen vele kezdi meg szerelmi kicsapongásait. Jolinformált körök ugyanakkor érdeklődéssel szemlelik Paquita Valdes-vel fennálló intim kapcsolatot. (La Fille aux Yeux d'Or) Kedveseinek hosszú láncolatot olyan hírneves hölgyek jelzik, mint Charlotte hercegnő, vagy Diane de Maufrigneuse (Les secrets de la princesse de Cadignan) és mások. Pillanatig sem habozik elcsábítani saját mostohaanyját lady Dudley-t. Kedveseit nemcsak arisztokrata körökből valogatja. 1822-ben a kronika szerint sűrűn jár szerelmi legyottra Coralie-vel, a kor ünnepeit és tehetséges színésznőjével is.

A nők körében elért hihetetlen sikerei idővel jokora blazirtságot és cinizmust ébresztenek a fiatalemberben. Saját célra gyártott házasság-ellenes teóriáit széltében-hosszában terjeszti. Azon munkálkodik, hogy barátját a kitűnő Paul de Manerville grofot megmentse attól a házasságtól, mely később a vesztét okozza. (Le contrat de mariage) Amilyen sűrűn váltogatta barátait, éppoly állhatatos és helytálló volt ferfibaráta iránti hűségében. Paul grófot így ovja a megkötendő házasságtól: "A házasság- öregem - a legostobább társadalmi áldozat. Csak gyermekeinknek hajt hasznót. S ők is csak akkor becsülik meg a szülőket, amikor lovaik a sirjainkon nőtt fűvet legelik. A gyerekek csak a tékozló, vagy a gyengéd apát szeretik és később megvetik."

Balzac: Az arany szemű lány. Ford. Havas Albert. 3p. Christensen és T-sa
Balzac: Házassági szerződés. Ford. Bájomai Lazar Endre. 8p. Magyar H. 1963

Marsay gróf fanyar hazasságfilozófiája kétségtelenül a kor pénz-sóvár ifjúságának szemléletét tükrözi a szülőkkel való viszonyában. Neki már rég nincsenek illuziói a hitvesi hűség tekintetében. Sikereit a nőknél részben azzal érte el, hogy barátnőiben sohasem keltette a végleg meghodított szerető benyomását. Barátnőit mindig a bizonytalanság állapotában tartotta, s a legintimebb pillanatokban is megőrizte a nőktől való függetlenség érzését. Soha nem hodolt be tökéletesen a női bájnak, ezzel mely ellentete volt barátjának, Marneville grófnak, aki abban a végzetes hitben élt, hogy a tiszta női tekintet mögött feltétlen romlatlan léleknek kell laknia.

A császárság alkonyán Henri de Marsay grófot a Tizenharmak oldalán találjuk. Társadalmi érintkezésének területen szerzett gazdag élettapasztalatát, a nőkről szerzett benyomásait sohasem vetette papírra. Élete második felét a politikának szentelte. A juliusi forradalommal sodródik a felsőbb politikai küzdőterre s hamarosan miniszterelnökségig viszi. Bamulatos politikai karrierje sem távolítja el barátaitól, akikhez egy életen át hű marad. Ezentul is sűrűn latni Savinien de Portenduere, Victurnien d'Esgrignon és Rastignac tarsaságába. Az utobbinak miniszteri tárcát juttat. Politikai tevékenységet két évvel 1834-ben bekövetkezett halála előtt hagyja abba. Sirjának emlékművét a kor híres szobrásza, Stidmann készíti el.

Marsay gróf is az illuziovesztettek, a cinikusok táborába tartozik. Összeomló almaid, első szerelmében való csalódását fényes politikai karrierje sem pótolja. Beheggedt, de mindig sajgo sebére des louches kisasszony szalonjának szigorúan zárt körében tesz töredelmes vallomást. (Autre etude de femme). Elbeszeleseiből a női szemforgatás Tartuffe-öt meghazudtolo magasiskoláját ismerik meg a jelenlévők a szónoki és értekező proza e mesterétől. Az erett és sok szerelmi vihart átélt arszlán és államférfi a szalonok egyik legtehetségesebb elbeszélője volt. Társaságában a kor legszellemesebb és legműveltebb személyei hajnalba nyuló meghitt elbeszeleléseikkel a tökéletességig vitték az akkor divatos elbeszélő prózat.

1 Balzac: Ujabb tanulmány a nőkről. Ford. Somlyó György, Magyar Hel. 1963

Coralie. (1803-1822) Már bakfislány korában ráfröccsen az élet piszka. Szüleinek szegénysége, jövőjének kilátástalansága a felcseperedő lánykát a romlás felé taszítja. Tizennyolceves korára az erotiká-

ban szerzett tapasztalatai már jóval meghaladják az átlagot. Mindezek ellenére Coralie lelekben sohasem volt romlott. Exisztenciális küzdelmeiben, a férfiak tolakodó ostrom-gyűrűiben is megőrizte lelkének tisztaságát. A szerelmet mint olyat, tizenkilencéves koráig nem ismerte, csupán a teste volt azoké, akiktől léte és jövője függött.

Tehetősége, szépsége és bája a bulvárszínpadok éke lett s tizennyolceves korára már a lapokban erősen cikkeznek róla. Blondet, Lousteau és más újságírók kritikájától függően sikerült egyensúlyban tartania szakmai és társadalmi helyzetét. Am jolétét nem a Panorama-Dramatique deszkáinak köszönhette. Coralie gondtalan anyagi jóléte mögött az öregedő kéjenc Camusot, a kereskedelmi törvényszék elnöke huzodik meg, aki pazar lakást, divatos ruhákat és ékszereket biztosított számára. A Les illusions perdues fejezeteinek ismeretében, nyílt titok volt, hogy Camusot szeretője.

Ilyen körülmények közepette robban be életébe Lucien de Hubempre költő és újságíró, akibe az első pillantásra beleszeret. Érzelme oly mély és odaadó, hogy hamarosan viszonzásra talál. Magához veszi az újságírás ingoványos talaján álló költőt s mindennel elhalmozza. Nemes érzelmei arra kesztetik, hogy revidiálja, sőt megvesse egész előző életét. Mint minden nagy szerelem, ez is tisztító viharként hat Coralie életére. Nemes önfeláldozással csüng szerelmén, elhanyagolja kapcsolatait Camusot-val s a színházi sikereinek előmozdítóival, a sajtóval. S közben falják, habzsolják a szerelmet. Pusztító szenvedélyük tüzeiben nem veszik észre, hogy anyagilag egyre lejjebb csúsznak, hogy fel kell adnia a drága lakást s elzálogosítani a drága szőnyegeket és festményeket. Coralie lemondó hősiességgel áll Lucien mellett, akinek horizontján egyre gyülekeznek a viharfelhők s erkölcsi és politikai ingatagságaért iszonyu árat kell fizetnie. Betevő falatjukat már csak a csekély színésznői gázsi fedezi. Lucien erkölcsi és gazdasági csődje beteljesedesevel eddigi lakásukat is fel kell adni. Aztán beüt a villám a Panorama-Dramatique-hoz és Coralie állás nélkül marad. Bukása a Gymnase színpadán több, mint amit érzékeny lelke el tudna viselni. Ágynak esik s egy ismeretlen betegség, melynek Bianchon doktor sem tud gátatvetni hamarosan vegez az elgyötört fiatal teremtéssel. Az akkor már barátai által megvetett és üldözött Lucien malac-erotikájú verseket kénytelen írni kiadójának, hogy a Coralie temetésehez szükséges pénzt összeszedje, de erre

is képtelen. Hűségese házvezetőnőjük látva a költő nyomorát s eltemetetlen kedvesét, irgalomból a sötét utcák standján szerzi össze a hiányzó frankokat. De ez már a széplanyok tündöklésének és nyomorúságának lélekzetelállító tablojára kívánczik.

Gaudissart, Felix (1792-) A restauráció korának aránytalanul nagy gazdasági fejlődése egy új foglalkozási ágat termel ki; A kereskedelmi utazót, ahogy azt vidéken nevezik, a vigécet. A kereskedővilág újszülöttje, a vigéc nélkül a Comédie humaine arckép és foglalkozási csarnoka korántsem lenne teljes. Kiváltképp abban a korban, amikor újabb és újabb piacokat új vevőköröket kell kialakítani az áruforgalom és a pénzügy minden ágazatában. A vigéc alakját Felix Gaudissart testesíti meg.

A modern kapitalizmus hajnalán a regitipusu, az üzletek előtt árukat ajánló rikkancsok és kikiáltók, akik kissé a cirkuszba csalogató bohóc és a kereskedői szellem fura keverekei voltak, egyszerűen kimentek divatból. Helyettük a merkantil szellem, az erre rátermett, ügyes taktikával és a vevő lélektanával jól tisztában levő hasbeszélő kereskedő típusok kerültek az üzlet szolgálatába. A cél az áruk tervszerű terjesztése volt s egy vigec sokszor két-három vállalat termékeit is terjesztette, felszemmel mindig a konkurens vállalatok tevékenységére ügyelve.

Ügyes, átkaroló stratégiával indultak el a vigécek a fővárosból, az ostoba és izléstelen vidék meghódítására, elgondolásuk szerint az ottheverő pénz felhajtására. Hisz ott hever a pénz csak ki kell beszélni a tulajdonos pénztárcájából vagy a paraszt vankosa alól. Persze az ekesszóló rábeszelőkesztség, a meggyőző erő s a biztonságos fellépés teszik mindennek felett sikeressé a kereskedelmi utazót. No meg a kitartása s annak a pillanatnak felismerése, amikor a vevő ingadozni kezd az áru és a távozás között. Ennek a döntő pillanatnak a megragadása teszi sikeressé a vigécet. Ilyenkor gyors, meggyőző csapásokat kell mérni a vevő maradék ellenállására s megnövelni benne az árucikk iránti vágyat, annak minden előnyét megcsillogtatva. E biztos huzások kábulttá teszik a naiv vevőt, aki már

nyul is penztárcája után.

Gaudissart kimagasló mestere volt ezeknek a gyakorlatoknak s a vigécséget a modern tökéletársadalom által megkívánt magas színvonalon üzte. Rabeszélő tehetségét emberismerete könnyítette meg. Vigéci pályája előtt megfordult már az élet sokféle területén. 1816-ban egy Bourbonok elleni összeesküvési perbe keveredett, de Popinot vizsgálóbíró jóvoltából felmentették. Kereskedelmi utazói hírnevét Birotteau illatszerboltjának termékei terjesztésével alapozza meg. Sok éven át terjesztette Párizs divatcikkeit a vidék túnya és izléstelen polgarainak. Am 1830-ban a gondolatok éppen olyan érdekessé váltak a piacon, mint az iparcikkek. A papírra nyomtatott gondolatokkal már pénzt is lehet keresni - jöttek ra a kor élelmesei. Rabizzak Gaudissart-ra a Mozgalom es a legujabb keletü saint-simonista szellemü Globus nevü lap terjesztését, nameg egy pár frankos gyermekhetilapét. Ezzel diverszifikálódik a vigécek tevékenysége mivel párhuzamosan az élet es vagyonbiztosító társaságok kötvényeit is el-elsütögetik a vidéki polgar otthonában. Gaudissart közben divatáruihoz sem marad hűtlen s a vidéki boltokban százszámra szabadul meg a kasmírsálaktól, azon tűnődve, hogy vajon kire fogjak a jámbor vidékiek ezt a töménytelen sálmennyiséget ráteregetni.

Videki utjai során egy alkalommal a sors egy bolonddal hozza össze, aki minden áron el akarja adni két hordó nem letező borát a vigécnek. Gaudissart nem sejti, hogy a vidéki szőlősgazdak csinyből keletpécét allitottak számára s minden áron életbiztosítási szerződést akar eladni a bolondnak. Csak este a fogadoban derül ki, hogy ravasz vidéki polgárok a vigéc rábeszélő képességét a bolondon akarták lemérni. Gaudissart kudarcot vallott es sértett önerzétében parbajra hívja ki a szőlősgazdát. A parbaj csak szimbolikus jelleget kap, kilövik pisztolyaikat a levegőbe s utána elmennek villasreggelizni. E történetet Balzac a (Scenes de la vie province) ciklusába, az L'Illustre Gaudissart címü elbeszelesebe építette be. Tökepénzét a hírneves vigec különböző vállalkozásokba fektette be, a negyvenes evek közepe n öt magát színhazigazgatóként latjuk viszont (Le Cousin Pons) utolsó fejezetében.

A vigéc életpályáját, hasbeszélői készségét es elért sikereit Balzac a fordított értékek komediájaként mutatja be különös tekintettel

Balzac: A hírneves Gaudissart. Ford. Bokay Iános. Chabert ezredes es mas elbeszelese k. kötetből. Budapest, Europa, 1955

Balzac: Pons bacs i. Ford. Kilenyi Maria. Budapest, Europa, 1962

a bolonddal kötendő életbiztosítás jeleneteire, valamint arra, hogy a korakapitalizmus tarsadalmában penzzel ~~de~~ rátermettség nélkül a színházigazgatói karrier utja is nyitva állt a volt kereskedelmi utazók számára.

Goriot, Anastasie (1791-) a tésztagyáros idősebbik lánya a nagyratörő apa álmait valósítja meg, amikor 1807-ben férjhez megy Restaud grofhoz s így azon kevés polgárlányok köze tartozik, akik a francia ösnemesseg soraiba kerülnek házasság révén. Parizs legfelsőbb köreiből Anastasie hódító jelenséggé magasodik ki. Férje higgadt és kimért, tetteit a racionális, nem az ösztön vagy az ötletszerűség határozzák meg. Anastasie uralkodó vonásai már házassága kezdetén kidomborulnak. Hiu, szertelen költekezési mániának hódol, kisse frivol. Toalettjei és ekszerszámláinak értéke közszájon forog. Szenvedelyei nem merülnek ki a külsősegek imádatában. Ő is, mint huga, férje pancélszekrényének biztonságában, hamarosan rátér egy házasságon kívüli szerelem pusztító útjára, áldozata lesz, majd vakon követi szeretőjét, a hideg és számító Maxime de Trailles szoknyavadász gróf minden kívánságát. E szerelem juttatja Anastasie házasságát és ugyanakkor panzióba lakó öreg apját a tönk szélére. Maxime gróf^a rafinált élvezet^{ek} iránti vágya^t igyekszik felkorbacsolni, az arisztokrata szalonok mércéje szerint még csiszolatlan, de gyönyörű Anastasie-ben. A szerelmi láz állandó magas szinten való tartásában minden áldozatvállalásra ráveszi a hajlékony asszonyt, aki vakon követi megrontójának minden kívánságát, elzalogosítja Parizs legfélelmetesebb uzsorásánál férje családi ékszerait, bajbajutott szeretőjének megsegítésére, s kicsapongó életformájának penzeelésére. (Gobseck). (Le bal de Sceaux)

A józan és lelkiismeretes gróf okos logikával akarja fékezni felesége ~~szenvedelyeit~~, mindent elherdáló szenvedélyeit. Ekkor veti ki hálóját Anastasie a Vauquer-né penziójában lakó öreg~~asszony~~ megtakarított pénzére s hugával együtt infámis ravasz-sággal az utolsó garast is kiszipolyozza.

Restaud gróf pár éves házasság után rájön, hogy végeredményben kukktojást juttatott a történelmi arisztokrácia fészkébe, mely nemcsak a régi értékrend felbomlásával, hanem vagyonának vegpusztulásá-

val és egzisztenciális megsemmisüléssel fenyeget.

E férj-feleség konfliktusban Balzac a csillapítatlan etvágyu, mohó polgárság és a történelmi arisztokracia kibékíthetetlen ellentétét rögzíti az olvasó elé műveszi tablókban. A grofban ugyanis erősödik a gyanu, hogy született gyermekei közül csak egyet mondhat magáénak s a genetika kifürkészhetetlen, kegyetlen ironiájának tartja azt a bizonytalanságot, mely a grofi jogutodlást és családi folytonosságot ~~bizonytalanságot~~ ^{KÉRDÉSESEB} teszi. Anastasie és férje közt a császárság bukása után egyre hevesebb, szenvedélyesebb összecsapásokra kerül sor. A férj megvonja bizalmát és anyagi támogatását a pazarló asszonytól s a hallatlan értékű Restaud-ekszerék masodszori elzálogosítása után sarokba szorítja feleségét, hogy színvállásra bírja a szeretőtől született gyermekek megnevezése céljából. Anastasie nem erkölcsi, csupán anyai ösztöneire hallgat, amikor körömszakadtáig védi szeretőjétől származó gyermekeit. Ádáz összecsapások következnek egyfelől a grof, a kékvérűség és az arisztokrata vagyon öröklésének jogi sikra terelődött számonkérése, másfelől a bűnös asszony biológiai ösztönétől s attól a tudattól hajtva, hogy férje kitagadja az örökségből a fattyukat. Ezek az ellentetek olyan polusokat mutatnak, melyek a polgarkirályság korának nagy tarsadalmi és erkölcsi változásaira jellemzőek. Anastasie a hús-vér asszony ösztöneire és érzék-szerveire hallgat, nincsenek gátlásai és valójában ő képviseli a mohó polgárságot, mely fogyaszt, fal es rombol. Férje a nemesi értékrend képviselője, mely erkölcsi értékeit s vagyonát kívánja átmenteni a romlás e századán. Míg férje stabilerkölcsű, kiegyensúlyozott, cselekedeteit a ráció jegyében vegrehajto csiszolt intellektuel és arisztokrata, addig felesége családalapításra alkalmatlan eleve megbizhatatlan beteg hiszterika, az erotika egy beteges képlete, mely korántsem alkalmas az arisztokrata család új egészséges agának létrehozására. E természetrajz és a leirt erkölcsi állapotok teremtik meg Restaud grof és felesége, azaz az arisztokrácia és a mohó polgárság csillapíthatatlan konfliktusát, mely a Balzac-i műben a tragediák régióiba torkollik.

Rastignac, Eugene de a nagy polgári karrierrek tipikus megtestesítője. Alakjával Balzac a múlt század húszas éveiben, a restauráció korának egyik születő típusát rajzolja meg. Egyes irodalomtör-

ténészek szerint ő a modern arivizmus első képviselője. E feltörekvő polgari típust megtaláljuk Stendhal, Zola majd később Mau-passant műveiben.

A Comedie humaine kronológiája szerint Rastignac 1819-ben joghallgatoként bukkan fel Parizsban s a szegényes Vauquer panzio lakója. Itt tengetik napjaikat fogyó és pusztuló életek mint Goriot apó, paranyi évjaradekból elő öreg tisztviselők, Vautrin a szökött galyarab, akinek vonasaival csak a romantikus Hugo-i alak Jean Valjean alakja vetekedhet. E szegényes panzio aporodott levegőjéből indul hodito útjára az akkor kispénzü diák, Bianchon doktor, aki mindvégig elkiseri útjan Rastignac-ot, a becsvágyó fiatalembert.

Rastignac kitünő tulajdonságokkal indul a szülői házból, mely kifogástalan erkölcsi utravalóval bocsájtotta párizsi útjára a fiatalembert. Az első év az ismerkedes és a nyomoruságos diákélet jegyében zajlik. A nyitottszemű fiatalember hamar rajön a gazdag es körülrajongott nők szerepere a tarsadalomban. Rövid habozás után, látva Goriot apó nyomoruságos végnapjait a gyors ervényesülés és felemelkedés útját választja s öntudatosan indul el az arisztokrata szalonok exkluzív világa fele. Felfelé törekvéseben élete számos szerelmi geometriát alkot a Saint Germain negyed palotaiban. Vagyonának megalapozója gyakorlatilag a Goriot-lány és Nucingen báró bankjának manipuláló tevékenysege. A jomegjelenésű, tehetséges es vonzó fiatalember hüen követi a panzióban lako Vautrin, a bün cinikus professzorának szabályait, melyeket így fogalmaz meg: "Az embertömegbe ugy kell benyomulni, mint az ágyugolyó, vagy belejelopakodni, mint valami gyógyithatatlan ragály. Minél hidegebb fövel számít az ember, annal biztosabban jut előre, Ugy nézze az embereket, mint a postalovakat, melyek egyetlen feladata, hogy önt előrevigyek. A tisztesseg fabatkát sem ér. Az embereket, de különösen a nőket eszköznek kell tekinteni."

Rastignac valóban jeles tanítványnak bizonyul, Vautrin farkaserkölcset a tökéletességig fejleszti s a gyakorlatban meg is valósítja.

Szemforgató és helyezkedő egy időben, vakmerő, de óvatos ha kell. Pályájának emelkedését olyan egyéniségek mint d'Espard, a kor egyik legbefolyásosabb arisztokrata nője egyengeti. Az irodalmi élet és az újságírás köreiben sűrűn bukkan fel alakja s reggelig tartó tivornyákon vesz részt, Etienne Lousteau, Lucien de Rubempre, Bixiou és más bohém társaságban. A júliusi forradalom után érkezettnek látja az időt, hogy politikai ambícióit megvalósítsa. 1832-ben alakjával az olvasó mint államtitkárral találkozik (Les secrets de la princesse de Cadignan) Henri de Marsay kabinetjében. Politikai pályafutása sima és problémamentes. Először mint közmunkaügyi államtitkár, majd mint belügyminiszter folytatja egyre felfele ívelő pályáját.

Vagyonának megalapozása Nucingen báró cinkos beleegyezésével történik. A ravasz elzászi bankár harmadik likvidációja megteremti Rastignac vagyoni alapjait. Pénz és politikai hatalom összpontosul itt egy olyan egyéniség kezében, akiben tökéletesen egyesül a szalonok csiszolt diplomáciaja a farkaserkölcsű politikával. 1838-ban oltár elé vezeti Augusta de Nucingen-t egykori szeretőjének lányát s ezzel tetemesen megnöveli vagyonát (La Cousine Bette). Rövidre rá megszerzi a grófi címet (Le Deputé d' Arcis). 1845-ben választják Franciaország pair-jének s élete deleń haromszázezer frankos évi jövedelmet mondhat magának.

Eugen de Rastignac a társadalmi és politikai karrierizmus utolérhetetlen Balzac-i alakja, aki szegény diák korában jól agyába véste Vauquer-ne dohos penzójában a ragadozomódjára elő Vautrin intelmeit. Élete egyetlen felfelé törekvő vágy, amit lepcsőzetesen tüntető gyorsasággal valósít meg. Jellemét a gatlástalanság, a becsatlenség és a szivós kitartás torz keveréke alkotja. Kitűnően igazodik el korának differenciált társadalmában s a legbonyolultabb körülmények között is a céljának legmegfelelőbb módzatat választja. Életutját siker és irigylésre méltó nők egyengetik.

Halpersohn, Moses doktor (1778-1849). a Comedie humaine orvos-társaságának egyik legkülönösebb egyénisége. Lengyelországi zsidócsalad sarja, Párizsban ahoz a lengyel emigrációhoz tartozik, mely az 1830-31-es dramai események következtében hazatlanul bolyongott szerte Franciaországban. Szürke, igénytelen rendelőjében megfordul

a kor minden rendü-rangu paciense.

Halpersohn doktor a reménytelen esetek utolsó menedéke volt. Hozzáfordultak mindazok, akikről az orvostudomány lemondott. Gyógyszereit a szláv népek évszázados tapasztalataira építette. Szerinte ezek a népek a történelem folyamán az azziai gyógynövényvilágból hallatlan hatású gyógyszereket főztek és oldottak ki s atvették a kínaiak, a perzsák és tatárnépek teljes tapasztalatgyűjteményét, melyet iratlan formában őriztek meg keső századok számára. A kitűnő megfigyelőképeség az orvosokkal, ha szakmai tudással párosul, rendszerint elsőrendű diagnosztát eredményez. Ilyen volt Halpersohn Moses, aki a nagy elődök tudományát mondhatta magáénak. Bejárta Középkeletet, Nyugateuropát és mindenütt magáévá tette a legjobb tapasztalatokat. Lázcsillapító gyökerekből készült főzeteit csak maga ismerte. Porai és növényi kivonatai abban a korban csodákat műveltek. Érintkezésben állt Heidelberg és Dresden legjobb orvosai-val, kicserélte tapasztalatait, de tanítványt nem vett maga mellé soha.

Paciensei végtelen tisztelettel öveztek, ám egymás közt titokban kapzsinak és telhetetlennek tartották. Halpersohn doktor ugyanis a legborsosabb honoráriumokat szedte be pacienseitől, melyek messze meghaladták Bianchon és Desplein doktorok tiszteletdíját. A kapott pénzt soha nem tette el, íróasztalán mindig ott hevert egy halom huszfrankos, de százfrankos is akadt bőven. Ilyen árat a gyógyításért csak kimondottan gazdagok engedhettek meg maguknak. Halpersohn megis spartai életmodot folytatott, tíz százalékát sem fogyasztva el keresetének. Hatalmas jövedelmét szinte maradéktalanul lengyel hazájába juttatta vissza, a szegények és elnyomottak megsegítésére. (L' envers de l'histoire contemporaine). Azt a felfogást vallotta, hogy a gazdagok meg tudják fizetni a pénzért vett egészséget, a szegényeknek meg megvannak a maguk orvosai.

Az orvosi praxist kimondottan pénzszerzési célból üzte, hogy ugyanazzal a pénzzel az emberi szenvedésen enyhítsen. Lengyelországi kísérletei során felfedezte azt az ellenvirust, mely az akkori idők lengyel mocsárlázát, egy végzetes szövődményektől kísért betegséget gyógyította. Gyógymódját Párizsban is a legnagyobb sikerrel alkalmazta. Gazdag betegeit ezekkel a szavakkal fogadta: "Ön atad nekem

Balzac: A történelem tükre mögött. Ford. Havas Albert. Budapest. Christensen és T-sa.

kétszáz frank tiszteletdíjat. Ha a vizsgálat után megigérem a gyógyulást, ön ezer tallért ad nekem."

Kétségbeesett gazdag betegek minden szabad óráját lefoglaltak. Halpersohn hideg szakszerűséggel, nagyfoku józansággal, türelmes kitartással kezelte betegeit. Ha gyógyulást ígert, abba nem igen tévedett. Jozan életmodjában ellensegek sem találhattak kivétlivalot. Tarsasagba nem járt, ötvenhatéves kora ellenére szerelmi élete teljesen rejtve volt, egyesek szerint nem is létezett. Minden energiáját a nagy cél szolgálatába allította: Egészséget árult a gazdagoknak, hogy a kapott arany segítségével fájdalmat enyhítsen.

Halpersohn alakját Balzac 1848-ban rajzolta meg, pár mesteri vonással. Eredetileg utolsó orvosalakját a hazai valóságból akarta megformálni, ám szerelmével Hanska asszonnyal való egyre melegebb viszonya közelebb hozta Balzac-hoz a lengyeleket és azok problematikáját. A kontinentális méreteken gondolkodó Balzac alakjainak megformálásában Lengyelország egyre jobban az előtérbe kerül. Amilyen mértékben forrosodik a szerelmes levelek hangvétele Balzac és Hanska lengyel grofnő között, úgy szaporodnak a lengyel származású alakok a Comédie humaine társadalmában. A hazátlan lengyelekkel és az egész Chopin generációval szimpatizáló Balzac számos cikkben fejtette ki meleg emberi együttérzését s mély érdeklődéssel figyelte Lengyelország jövőjének alakulását.

Lousteau, Etienne (1799-) A revolverező ujságírói tevékenység koronázatlan királya. Színporkazoan szellemes, kissé pesszimizmusra hajló. Remekül ismeri Parizst, az üzleti köröket és azok szerteágazó szféráit, a tényleges és fiktív kiadók világát, a fővárosban keringő arisztokrata pletykákat. Otthonos a színházak világában éppúgy, mint a játékkaszinókban. Egyetlen cikkével tönkretesz vagy elindít színésznői karriereket. Ravaszul, de mesteri tökéletességgel kalkulálja ki a politikai csoportosulások és sajtószerveik jövőbeli esélyeit, ami főleg a juliusi monarchia után nagy jelentőséggel bír. Ma még fillér sincs a zsebében, de holnap miniszterhelyetessel vacsorázik. Kitűnő összeköttetései révén mindig tudja, hogy melyik üzletembert vagy bankart esetleg képviselőt kell

elmés cikkeivel celbavenni. A hatás nem marad el, a celbavett fizet s ismét folyik a pezsgő a zsaroló ujságírás és a közreműködők, a bulvársajtó bizonytalan létalapjain vegetáló félbohémek köreiben.

A videkről felkerült Lucien de Rubempre-t Lousteau oktatja ki a párizsi ujságírás módszereire s a revolverező módszer előnyeire.
(Les illusions perdues).

Ő a mindenre kapható ujságírás kitűnő mestere. Gátla'stalan, de van hidegvé're. Első cikkeit Finot színhazi lapocskájában írja s szinte örökre lekötelezi az ervenyesülni kíváno fiatal színesznöket, akik vakon engedelmeskednek Lousteau szexualis vagyainak. Emile Blondet mellett ő az Emberi Színjáték második legsikerültebb bohémalakja a párizsi sajtó világában. Életének egyetlen értelme Madame de la Baudraye, aki iránt őszinte szerelmet érez (Splendeurs et Miseres des Courtisanes). Bonyodalmaktól bearnyekolt szakításuk bekövetkeztével Lousteau visszahull az ujságírás bohémjeinek nappal küzdelmes és céltalannak tűnő, éjjel elragadoan színes világába.

A Lousteau által gyakorolt elvtelen ujságírási módszer a polgári társadalom kialakuló szakaszában honosul meg, a polgári liberalizmus korában eri el tetőfokát s ma is világszerte beteges csökönységgel tartja magát, főleg a laza jogrendszerű tőkes államokban. Lousteau habozas nélkül szerkeszt, persze jó pénzért, elveivel ellentetes part-nyilatkozatot s ezzel nemcsak erkölcsi relativizmusáról, de állandó készségeről tesz tanuságot mindenfajta opportunizmus mellett. A revolverező ujságírás bizonytalan kereseti forrás sokszor azonban tetemesen karpotolja a penztelenségben tengődő ujságírókat. Lousteau és Lucien de Rubempre alakjain keresztül felvontatja kora Párizsának korrumpált napi-sajtóját, mely a valóság manipulálásának kezdetet jelzi a polgári társadalom hajnalán.

Fischer, Elisabeth kisasszonyt családjában hol Lisbeth-nek, hol Bette unokatestvernek becéztek. Egyszerű munkásszülőktől a Balzac-i időszámítás szerint 1776-ban született. Unokanővere Adeline, kitűnő házasságot kötött a császári hadsereg anyagbeszerző tisztjével Hulot báróval. Az előkelővé lett unokanőver 1809-ben felhozatta

magához Párizsba Elisabeth kisasszonyt, megtaníttatta írni, olvasni s tanoncként helyeztette el a híres Pons-fiveréknel, akik a császári udvar himzői voltak. A jó kézügyességű, de csiszolatlan vidéki lány két év leforgása alatt a cég első segédkisasszonyának rangjára emelkedett. Külseje- Balzac szerint a régi francia regények pikáns barna nőalakjaira emlékeztetett. Ennek ellenére kerőit sorban elutasította. Ehelyett önálló otthont rendezett be maga számára a Louvre közeleiben és sűrűn látta vendégül előkelő unokanővérét és annak rokonságát. Am úgy adódott, hogy a felette levő lakásban egy szép fiatal lengyel száműzött Wenceslas Steinbock nyomoruságos kis padlásszobájában nyomora miatt öngyilkosságot kísérel meg s Bette az, aki visszahozza a biztos halálból. Ettől a pillanattól kezdve értelmet kap a harminchéteves, most már vénleány sorban levő Bette élete. Sorsának alakulását Balzac "La Cousine Bette" című művében vázolta. Ápolni kezdi a lengyel menekültet s új távlatokat nyit számára. Vésnök-tanoncként helyezte el a Florent et Chanon cegnel a rue de Tournelles-ben. S ahogy az évek teltek, úgy szaporodtak előkelő rokonának Hulot d'Ervy báró gunyos megjegyzesei a szegény rokon címére különös tekintettel vénleányi állapotára, öltözködésére és modorára, a báró a "kecske" gúnynevet akasztotta rá. A vénleány megunta egy napon az állapotára történő gunyos celözgást s bejelentette, hogy neki is van szeretője, egy kimondottan szép fiú, aki művész is, az ötvösszerszámok kitűnő kezelője. Mindez persze furcsán hangzott annak az öreglánynak a szájából, aki szegett gyapjuruhajában, madarakkal himzett szalmakalapjával inkább házvezetőnőnek vagy vásárcsarnoki kofának hatott. Betti neni, mert már így hívtak, kis unokahuga, Hortense egy napon csupa kíváncsiságból megismerkedett a jóvágású Wenceslas-al és azon nyomban bele is szeretett. Mitöbb, a csinos fiatal lány rövidesen a lengyel művész felesége lesz.

Bette úgy érezte, hogy előkelő rokonai megrabolták. Erre bosszút esküdött s mindörökre meggyűlölte előkelő rokonait. Bosszúból még a kerítő szerepét is elvállalta s a csinos polgárasszonynak tűnő Madame Marneffe-et összehozza az öregedő Hulot báróval, aki elveszti fejét, mecénása, szeretője és támogatója lesz a polgárasszony-

Balzac: Betti neni. Ford. Erdei Zalan. Budapest, Christensen és T-sa

nak. Bette neni bosszuja lassan kezd kikristályosodni. Az öregedő Hulot báró elherdálja szeretőjére a család anyagi biztonságát és jövőjét s boldogtalanságot zudít leánya Hortense házasságára is. Időközben a vendlány sikerrel restaurálja külsejét, kitűnő varronókkal készített divatos ruhákat, kecses cipellőket és szürke selyemharisnyákat szerez be garderobe-ja számára. Időközben megkondulnak a Hulot báró családja felett a vészharangok. A megfiatalodott külsejű vendlány sikerrel csempészi be magát az idősebbik Hulot rokonhoz, Pforzheim grófjához és házvezetőnője lesz a már kissé gyengeelméjű öregúrnak. Vendlányi életkorának utolsó éveiben eléri hogy a szenilis öregúr megkérje feleségül, úgy hogy 1841-ben meg is történik házassalándókként való kihirdetésük. Betti neni, aki hiúságból és bosszuvagyból a poklot szabadította rá gazdag rokonaira, mégsem éri meg, hogy oltár elé vezessék. Ugyanis négy nappal az esküvő előtt az öregúr hirtelen agyvérzésben meghalt s Betti neni effölötti csalódásában tüdőveszt kapott. A Balzac-i időszámítás szerint 1845-ben távozik az elők sorából.

Sechard, Jerome-Nicolas (1750-1829). 1813-ig nyomdatulajdonos majd szőlősgazda. Kitűnően megrajzolt kontrasztos alak, eredetiségét Balzac azzal fokozta, hogy paradox módon ő a Comédie humaine egyetlen írástudatlan nyomdásza. Mindezek ellenére ügyesen vezeti nyomdáját és szőlősgazdaságát, üzleti érzeke, furfangja és természetes paraszti esze segítik vagyonának allando gyarapításában. Egyike az Emberi Szinjátek legmarkánsabb fél-paraszti figuráinak. Zsugorisága meggátolja, hogy fiát a kitűnő David Sechard-ot, az ujitot és feltalálót anyagi pusztulásától megmentse. Apai érzesei csak egy szemvillanásra jelentkeznek, már-már hajlik a tönk szélén álló, katasztrofa felé sodródó fiának és menyének megsegítésére, ám utolsó pillanatban angolna módjára siklik ki erkölcsi felelősségének és kötelességének teljesítése elől. Vagyonát mindenki előtt rejtgeti és semmit sem tesz fia kiszabadításá^{ra} az adósok börtönéből.

Fiat, az almodozo, feltaláló típusu David-ot afféle félresikerült figurának tartja, aki erzeketlen a pénz és az anyagi világ realitá

saival szemben. A zsugori szőlősgazda után elavult nyomdáját aranytalanul magas megváltási költséggel sikerült fiára testálnia, visszavonul szőlősgazdai környezetébe s egyetlen gondja vagyónának allandó növelése. Ugy erzi, hogy idétlen fiugyermekkel verte meg a sors, akire egy garast sem érdemes áldozni. Az analfabéta nyomdász paranoid képlet, minduntalan okokat gyárt annak bizonyítására, hogy miért nem segíti egyetlen fiát anyagi elesettségében. Nem hisz fia kitartásában s még kevesbbé az olcso rostosnövények felhasználási lehetőségében a papirgyártás területén. S mikor fia ezt apja szemeláttára a presházban bebizonyítja, gátlastalanul kész a talalmány ellopására, annak ellesésére saját celjaira (Les illusions perdues).

Jellemének vizsgálatánál az olvasó nem tudhatja, ravaszsága vagy zsugorisága irányítja-e döntően minden cselekedetét. Balzac kétségtelenül kontraszt alaknak szánta fia David es felesége Eve alakjainak ellentétéül. Jerome-Nikolas Sechard alakjának megrajzolásával Balzac egy olyan tipust teremtett, mely a francia paraszt minden agyafurtságát egyesíti Harpagon zsugoriságával.

Vignon, Claude (1799-) Ő a Comedie humaine irodalmi kritikusa. Szeleskörű intellektualis tevékenységét fejt ki, az 1520 óta fennálló "College de France" professzora, az erkölcsi és közéleti tudományok akadémiajának tagja es a Becsületrend lovagja. Vignon szerint a műbirálat külön tudományág, mely rendkívül éles szemű, univerzális műveltséggel rendelkező es nagy olvasottságú embert kíván. Amint azt több helyen kifejti, Vignon szerint a műkritikus kitűnően kell ismerje korának szellemi áramlatait, valamint esztétikai es erkölcsi elveit. (La muse du Departement)

Műbiraloi tevékenysége előtt, ugy 1824 körül még görög nyelvet es irodalmat tanított. Kesőbb ujsagíróvá vedlett at s megismerte a laptulajdonos adáz arculatát, mely azt követelte tőle, hogy adja fel egyéniségét es szentelje életet kizárólag a hirlapírasnak.

Balzac: A megye múzsája. Ford. Csiki Aladár. Bukarest, Kritérium, 1969

Vignon úgy 1836 után kényelmes körutazásokat végez Olaszországban a Camille Maupin alnevet felvett szép és tehetséges Felicite des Touches-al. Nemegyszer szállnak meg Genua-ban, Franciaország ottani főkonzulja, Maurice de l'Hostal bárónál. A főkonzul szalonja lesz az a hely, ahol elejétől végig elbeszeli Bauvan gróf házassági csatlódásait (Honorine). Olaszországi útjuk végén, szakít az erzekény-lelkű Felicite-vel, akire a szakítás tragikusan hat.

Claude Vignon kétségtelenül nagy szerepet vitt a Comedie humaine iroinak és költőinek szellemi irányításában. (Beatrix) A későbbi évek során közigazgatási és politikai pályát fut be és Hulot báró távozása után referenssé nevezik ki az allamtanácsban. Kapcsolata a kbr iroival és nevesebb újságíróival szinte állandó jellegű, főleg Emile Blondet és Nathan társaságában bukkan fel a legsűrűbben. Titokban szenvedélyesen vagyakozik Madame Marneffe után, akinek szalonjában sűrűn megfordul s úgy 1845 körül bevezeti Stidmann-t is, a neves szobraszt. 1846 után tudományos pályafutása csucsaira emelkedik, kinevezik a Sorbonne egyetem professzorává. Előadásait a College de France - n nagy érdeklődéssel hallgatják. Széleskörű irodalomtudományi tevékenységéért beválasztják a Richelieu biboros-alapította Institut de France- tagjai köze. Korban jocsán előrehaladott már, mikor udvarolni kezd Hannequin de Jarente közjegyző idősebbik lányának, am egy nálánál huszfévvel fiatalabb költő személyében versenytársra akad. Vignon úgy találja, hogy közte és a lány közt fennallo nagy korkülömbsegnel fogva tanácsos lenne visszalépnie, ugylis tesz s elveszi menyasszonyának hugát.

Honorine (1794-1831) Párevi gyermekkori barátság után naivan és a szerelem legcsekelyebb jele nélkül feleségül megy Octave de Bauvan grófhhoz, az allamtanács tagjához, akit a kor fedhetetlen erkölcsü bírójának és a királyi család jogtanácsosának ismertek. A grófot szenvedélyes szerelem fűzi ifju feleségéhez. Villamcsapásként éri, amikor felesége egyéves házasság után elhagyja. Honorine szíve szavanak engedelmeskedik, amikor egy fiatalember iránt szenvedelyre lobban, követi azt. A házasságtörésben fogant gyermekét Honorine hamarosan elveszti s a csabito fiatalember felelötlenül el-tűnik. A megtörtlelkű fiatalasszony a pusztulas szelere sodrodik.

Balzac: Honorine. Ford. Havas Albert. Budapest, Christensen és T-sa
Balzac: Beatrix. Deutsch von Paul Mayer, Zürich, Diogenes, 1977

Büszkesége nem engedi meg, hogy támogatást fogadjon el férjétől. Visszavonul s bérelt kerti ház virágterméséből tartja fenn polgári egyszerűségű háztartását.

Ez az alig százoldalas kis mű (Honorine), tompított izgalmú cselekményével, romantikus felepítésével egyike a Comedie humaine labirintusában elrejtett elbeszéléseknek. Bámulatos önfeláldozás, kötelességtudat, nemes becsületérzés, egy életen át kísértő bűntudat, és lemondás formálja a cselekvő személyeket romantikussá. Octave de Bauvan gróf felesége hűtlenségét megbocsajtva életének következő kilenc évét az önzetlen gondoskodásnak szenteli. Ismerve felesége ~~hűtlenségét~~, büszkeségét, titokban egész apparátust szervez az egyedülletre ítélt fiatalasszony körül. Honorine abban a tévhitben el, hogy a körülötte zajló háztartása saját munkájának eredménye, melyet zárdai egyszerűséggel és szorgalommal vezet. Nem veszi észre, hogy házvezetönője, egy püspök szakacsnökje, volt férje támogatását élvezi, hogy virágtermésének atvevői is egytől-egyig megfizetett emberek, akik szokatlanul magas áron vásárolják fel Honorine virágait. A vezeklő asszony soha nem számoltatja el házvezetönőjét s így észre sem veszi, hogy háztartásának költségei messze meghaladják a virágokból és kézimunkáiból származó jövedelmet. A férj pedig szigorúan titokban tartja azt, hogy hivatásán kívül életének egyetlen célja van: a hűtlenne vált s magát önszántából magányra ítélt asszonyt támogassa és ha az idő eljön, kastélyának biztonságos falai közé visszafogadja.

Bauvan gróf széleskörű jogi és társadalmi ismeretekkel rendelkezik, de tökéletes vaksággal közelíti meg a női lelket. Nem tudja, hogy egy pompas fiatal nő, természeténél fogva nagyfoku érzékenységgel megáldva, sohasem bocsájtja meg a férfiaknak, ha minduntalan kioktatják s ezzel megalázzák. A Stendhal-i alakok galanteriájában tökéletesen tudatlan gróf egyáltalán nem számolt azzal, hogy a szerelem mint érzelmi elem s a velejáró érzéki vonzalom együttesen rezonál s enélkül a házasság csak addig házasság, amíg a nőben egy idegen férfi megjelenése érzelmi és érzéki viharokat kavart. A további, már az irracionális területére tartozik. A múlt század első felének konzervatív, vallaserkölcstől átitatott arisztokraciájában a házasságtörés meg mindig a kolostorbavonulást vagy az öngyilkosságot látta

büntetési módozatnak. Mivel azonban a királyi udvarok a hazassagtörés melegágyai voltak, az egyház kénytelen volt szigorú rendszabályainak enyhítésére.

Bauvan gróf minden cselekedete az arra érdemtelen hazassagtörő nő megsegítésére Stendhal kitűnő könyve A szerelemtől elolvasása után neveltségesnek és ostobának tűnik. Személyi titkárárt, akiben tökéletesen megbizik, aki később mint Genua-i konzul meseli el ezt a történetet, hőbortos agglegénynek alcázva becsempészi az imadott nő közelébe, mint szomszédos telektulajdonost, abból a célból, hogy kikutassa felesége jövőbeni céljait. Hónapokig tartó kémlelés után a személyi titkár feltárja Honorine valódi helyzetét, majd felfedi magát s visszatérésre kéri a házassagtörő asszonyt. Honorine kolostorba akar vonulni, de férje szigorú utasítására egyetlen kolostor sem veszi fel az apácák soraiba. S ekkor kísértetiesen merül fel az alternatíva. Levélváltás következik, a Balzac-i episztolografia területére tartozó megrázo őszinteségű, a lelkek minden mélységét feltárho levelek, melyek igazi gyöngyszemei maradnak a Comédie humaine-nek. Egyházi és erkölcsi nyomásnak engedve Honorine visszatér férjéhez, de szótlan önfeláldozása merő tiltakozás a szerelemnélküli házasság ellen. Honorine ketszer vétkezik. Először, mikor a szerelem hívó szavának engedve férjét elhagyja. Es vétkezik másodszor is, amikor társadalmi kötelességtudatból visszatér, az elhagyott férjhez. Ezzel lábbal tiporja a női szabadságelveket s érzelmei ellenére szemforgató módon veszi át a gondos és szerető feleség ~~világi szerepét~~ szerepét. Az utóbbi végzettszerű gyorsasággal örli fel a lelket s most már a halálon kívül nem mutatkozik más alternatíva...

Manerville, Paul de gróf a becsapottak és rászedettek, valamint a kisemmizettek arcképcsarnokát egészíti ki. A jobb sorsra érdemes gróf kitűnő külsővel és hatalmas örökséggel indul pályáján. A császárság bukásakor a huszonegyéves gróf előtt tárva állnak a parizsi és vidéki arisztokrácia szalonjai s az eladó lányokkal rendelkező anyák versengenek érte. Kitűnő szarmazása és neveltetése révén Franciaország nagykövetségi attaséjaként teljesít többévi szolgálatot

többek között Madridban, ahol kitűnően megtanult spanyolul. A monden életbe a huszas evek elején tér vissza, ott találjuk Henri de Marsay valamint a parizsi aranyifjak vezére Maxime de Trailles grofok társaságában. Maxime grof dáridoitól és botrányaitól ez időtájt az egész Parizs visszhangzik. Henri de Marsay grofhoz kötött barátsága bizonyul a legtartósabbnak. Kettőjük pályáját a La Fille aux Yeux d'Or fejezetein át és a Le contrat de mariage című műben fellelhető levelváltásig követhetjük.

Tragediája ott kezdődik, amikor beleszeret a Bordeaux-ban élő Casa-Real spanyol főnemesi család sarjába a szépséges Nathalie-be. A leány edesanyja, a még mindig kíváncsú, agyafurt üzletekkel foglalkozó szépasszony, férje halála után mértéktelen költségeivel elverte a családi vagyont. A kívülvilág előtt kinos erőfeszítéssel sikerült a család gazdagságát és függetlenségét keltő benyomást biztosítani. Nathalie anyja körmönfont ravaszsággal ékeli be magát lánynya és leendő veje közé, lányát négy szemközt arra oktatja, hogy a férjét kezdettől fogva engedelmes bábuvá kell tenni s ez a folyamat már a nászéjszakan el kell kezdődjön. A szép és kíváncsú Nathalie-t tudatosan kesziti elő a házasságtörésre. Őva inti lányát, hogy soha se legyen, még a legforróbb órákban sem férje szeretője. Jegyzőjével az álnok fiskálissal, úgy fogalmaztatja meg a házassági szerződés anyagi részét, hogy a veje vagyonából hamarosan potolhassa elherdált vagyonát.

A becsület, a lovagiasság és az idealizmus szellemében nevelkedett Paul de Manerville grofot orvul, alávalóan keríti be végzete, melyet anyósa Madame Evangelista mesterien készít elő. Hiába hangzik el Henri de Marsay grof, a függetlenség apostolának cinikus intő szava, hiába ovja e házasság megkötésétől a Manerville család öreg megbízható jogtanácsosa. A szép és kíváncsú Nathalie iránt érzett szerelme és a beteljesedés vágyától hajtva, alairja a házassági szerződést, mely öt év leforgása alatt gyakorlatilag megfosztja vagyonától, mely átvandorol felesége és anyósa birtokába.

Paul de Manerville grof kitűnő tulajdonságai ellenére képtelen felismerni az angyalian szép női mosoly mögött meghúzódó álnokságot.

Balzac: Az arany szemű lány. Ford. Bokor Balázs. Kolozsvár, Erdélyi Szepműves Céh

Balzac: A házassági szerződés. Ford. Bajomi Lazar Endre. Emberi Szinjatek III. Magyar Helikon, 1963

Anyósa a háttérből oly mesterien irányítja lánya cselekedeteit, hogy a két szerelmes között a testi-lelki kapcsolat tökéletes harmoniája soha se jöhessen létre. Manerville gróf kitűnő lovas, a legvérmesebb paripát is képes betörni, am feleségében nem tud olyan vágyakat ébreszteni, mely egyensúlyban tartja a jó házasságot. A házasság fiziologiájának területe ez, melyet Balzac s később Stendhal fejtett ki, addig ismeretlen tökéletes logikával.

A kíváncsian szép Nathalie hűvösen csillogó ékszer marad a grofi haloszobában. A férj soha nem jutott el arra a pontra, hogy égőtűzű gyémántot csiszoljon belőle, legalábbis a maga számára.

A Balzac-i okozatok logikus fejleménye, hogy Nathalie, az érett asszony szenvedélyével veti magát Felix de Vandenesse gróf karjaiba. Ezzel be is teljesül Madame Evangelista ördögi terve. (Le lys dans la vallee)

A jogtanácsosok és jegyzők jó tanácsaira fittyet hányó Paul, a női lélek és fiziologia rejtelseiben teljesen járatlan férj, pár év alatt vagyonától megfosztva áll a hajó fedélzetén, azon a hajón, mely Indiába viszi, hogy ott újabb vagyont szerezzen az elveszett helyébe. Henri de Marsay leveleiből csak az indulás előtt tudja meg, hogy felesége Vandenesse gróf szeretője lett. No meg azt is megtudja, hogy parizsi társaságokban mint tekőzlő kártyást emlegetik, aki elherdálta vagyonát és csupán felesége és anyósa önfeláldozó szelleme mentette meg azt, ami még menthető. Kában, ledorongoltan, megsemmisülten állva az induló hajó fedélzetén a naiv becsületesség arisztokrata áldozata valami ilyesfélét mormolt maga elé:

- "Valyon mit vétettem ellenük?"

Rabourdin, Xavier (1784-). Penzügyminisztériumi hivatalfőnök, a közigazgatási reformterv spiritus rektora. Egező fiatalon ismeretlen partfogója segítségével jut be a közzolgálatba, ahol veglegessé válik. Huszonkétéves korában már helyettes irodafőnök s még huszonötéves sincs, mikor irodafőnökként léptetik elő. 1809-ben vezetik be Le Prince ur, a volt becsüs hazába, ahol beleszeret annak egyetlen leányába Celestine-be, aki tizenhétéves, kitűnő nevelésű és elragadó-

Balzac: A völgy lilioma. Ford. Benedek Marcell. Budapest, Revai

an bájos teremtes. A leányzó kétszázezer frank hozományra tarthatott igényt. Mindezek ellenére esküvőjük után anyagi lehetőségeik erősen megcsappantak. A férj kinevezése felsőbb fokozatba valahol elakadt(Les Employes).

A fiatalasszony hallatlan erőfeszítéseket tesz férje előmenetelének megkönnyítésére. E célból szalont nyit és fogadónapokat tart, teadélutánokat rendez, ahol jelen vannak férje miniszteriumi felletesei. Celestine szalonja polgari szalon ugyan, de izléses berendezésével, kellemes hangulatával olyan legkört teremt, melyet sok vidéki arisztokrata szalon kénytelen nélkülözni. Rabourdin-ne szalonjának vonzerejét csak növelte a kitűnő konyha és a ház urnőjének szépsége. Lupeaulx pénzügyi államtitkár szinte allando jelleggel van Celestine szalonjában jelen.

Rabourdin évtizedes szakmai megfigyelései arra vezettek, hogy kidolgozza hires közigazgatási reformját, mely az uralomra jutott polgarság érdekeit kell tükrözze s mindenkeppen a haladás szolgálatába kell álljon. Balzac Rabourden alakján keresztül szol a kor illetékeseihez, meghozza szokatlan módon regényformájában javasolja az illetékeseeknek az adminisztráció tökeletesítését, az állami bürokrácia csökkentése érdekében. Balzac kitűnő szeme jól látja, hogy a tökeletesedés minden területen egyszerű változtatásoknak köszönhető és hogy gazdaságossá tenni annyi, mint egyszerűsíteni. Egyszerűsíteni viszont nem mas, mint kikapcsolni egy haszontalan szerkezetet, tehát átcsoportosítani. Rendszere tehát az atcsoportosításon alapul. Terveben ott szerepel az adocsökkentés, mely az atcsoportosítás következtében nem jelent majd kevesebb bevételt az állam számára. Szükségessé vált, ugyanis a hivatalnoki szervek megreformálása is. Elgondolása szerint kevés tisztviselőt kell alkalmazni, meg kell kétszerezni vagy háromszorozni a fizetésüket és megszüntetni a nyugdíjakat. Fiatal hivatalnokokat kell alkalmazni mint Napoleon, XIV-ik Lajos és Richelieu tette, de feltétlenül sokáig kell őket fontos beosztásokban tartani, nagy tiszteletet mutatva irántuk.

Rabourdin az állami főadminisztrációt három miniszterium hatáskörébe helyezte volna. Javaslatá szerint a többit meg kell szüntetni. A tengerészeti és hadügyminisztériumot össze kell vonni, a belügy-

miniszterium feladata lenne, hogy egyesítse a kereskedelmet, a rendőrséget és a pénzügyeket. A külügyminisztériumnak viszont egyesítenie kellene az igazságszolgáltatást, a kiralyi haz ügyeinek és a művészetek pártolásának tevékenységét. Az említett három miniszterium mindegyike kétszáznál több tisztviselőt nem foglalkoztathatna, így csak a fizetések tizenhárom millio frankot takaríthatnának meg az államháztartás számára.

Figyelemre méltó adóterve abban állt, hogy bekében a tömegfogyasztást kell megadóztatni s az ingatlanok megadóztatását háboru esérére kellene fenntartani. Bekeben az állam ne ijéssze el a magánemberek vállalkozó kedvét. A bekeidők termelésének előfeltetele a kölcsön. Csökkenteni az adó súlyát Balzac szerint nem adocsökkenést jelent, hanem annak a jobb elosztását az egyszerűség elve alapján. Az alkohol adója, a termelési adó és a fogyasztási adó közt egyensúlyt kell kialakítani. A sóadót meg kell szüntetni s a luxuscikkek után kell progresszív adózást bevezetni.

Ha alaposan átnézzük a Balzac sugallta közigazgatási reformtervet, akkor megállapíthatjuk, hogy a szerző saint-simonista elmélete keresztül-kasul átfonja azt. Számos eredeti és modern ötlete kétségtelenül a modern polgari tarsadalom tarsadalmi igényeit tükrözi. A terv utópista tétélei is nyilvánvalóak, melyek valóban naivnak tünnek.

Am Rabourdin nem tudja megvalosítani közigazgatási reformtervét. Egy intrika következtében feletteseinek kegyvesztett lesz, reformterveit elégeti s lemond. Elete nek főbb allomai a Les petits bourgeois, valamint Cezar Birotteau című művekben követhetők. Felesége halála után 1840-ben elvállalja egy megálapítandó vasuttársaság igazgatói tisztét. A múltó évek során fájo szivvel gondol elgáncsolt és megvalosíttatlanul maradt közigazgatási terveire s arra, hogy lemondása után a miniszteriumban helyét a kor egyik legtehetségtelenebb hivatalnokának adták oda. Reformterveinek erősen vitatható tétéleit leszamítva Rabourdin a Comedie humaine egyik számottevő pozitív alakja.

Petit-Claud, Pierre a Boniface Cointet tulajdonában levő papirgyár jogtanácsosa. Gimnaziumi tanulmányait David Sechard-al végzi, majd jogot tanul. Szegény szabó fiaként indul el jogtanácsosi pályáján. Piszkos és zavaros arcszine betegségekre és kiegyensúlyozatlanságra vallott. Szarka~~s~~szeme nagyfokú megbízhatatlanságról árulkodott. Az erősen kopaszodo epés fiatalember a gyors ervényesülesen kívül nem lát sürgősebb teendőt maga számára. Minden vagyoni fedezet nélkül ügyvedi irodát vásárol abban a reményben, hogy leendő felesége hozományból kifizeti. A Boniface Cointet cég nemcsak papirgyárral, hanem jolfelszerelt nyomdával is rendelkezett. A cég félszemmel, de nagy érdeklődéssel figyelte Sechard David kicsi és primitív nyomdájának működését, mely kapacitásánál fogva nem jelenthetett konkurenciát a papirgyárnak. Annál inkább érdekelte a ceget~~az~~ analfabéta Sechard nyomdász fiának a papirgyártás területén történő új találmánya, mely forradalmasítaná a papiripari technológiát. (Les illusions perdues)

A Boniface Cointet cég Petit Claud segítségével ördögi tervet agyal ki David Sechard gazdasági tönkretételére, valamint új találmányának megszerzesére, mely a papirgyártás önköltségének a felét ígéri. E célból felajánlják Senoches-ne gyámleányának a kezét megfelelő hozománnyal, melyből bőven kifizethető az ügyvedi iroda.

Petit Claud felismeri a roppant lehetőséget és elfogadja cégének ajánlatát. A drámai fordulat okozója a Párizsban könnyelmű és veszélyes életformát folytató Lucien de Rubempre, aki megszorult helyzetében váltót hamisít, akitől David nevében háromezer frank erejéig. A hamisított váltó közben lejár, a vidéki pénzpiacra forog közkezen és így kerül David Sechard ellenfeleinek birtokába. Ovatolás, vegrehajtási előkészületek következnek. Az üzött vad, a johiszemű, tisztalelkiismeretű feltaláló David körül az alnok jogász és a végrehajto fonta hurok egyre szorosabban feszül. Fizetésképtelensége elkerülhetetlenül a börtön kapuja fele mutat. David vállalja sorsát, nem vadolja Lucien-t és sorsa beteljesedik.

Petit-Claud színlag elvállalja David törvényszeki védelmet, de célja a feltaláló további költségekkel való megterhelese és elbuktatása.

Közben felbukkan Bargeton-né aki ezuttal Chatelett baro nejekent ter vissza Parizsbol. Férjét ugyanis megyefőnökként nevezték ki. A bárónő megígéri az ambiciozus ügyvédnek, hogy támogatja megyei szinten a főügyesz helyettesi pozíció elérésében.

David Sechard elfogatása után minden olajozottan működik. A Cointet-fiverek cége potom pénzen megvásárolhatja a tönkretett feltaláló új papirgyártási eljárását, annak minden jogi és anyagi előnyeivel. Számításuk beválik, mert a találmány rövidesen hárommillio frank jövedelmet hoz a Cointet papirgyárnak. Petit-Claude elveszi felesége hozományát, kifizeti belőle hitelre vásárolt ügyvédi irodáját s számottevő nyereséggel el is adja, utána pedig elfoglalja főügyeszhelyettesi hivatalát. Petit-Claude pályája az arivizmus a mindenaron való ervenyesüles jegyében indul. Aljaságban messze felülmúlja a kor átlagos ravaszságu ügyvédeknek manővereit.

Carigliano hercegnő Balzac időszámítása szerint 1778-ban latta meg a napvilágot. Apjától, Malin de Gondreville szenatortól hatalmas vagyont örökölt. A csaszarsag bukásának eveiben főúri szalont vezetett Parizsban. Napoleon idejen meghuzodó, kevésbbe feltűnő életet elt s vagyontat át is mentette a vészes esztendőkben. A restauráció után szalonja ismet nyitva allt a kor politikusai, műveszei es penzemberei szamara. Eugen de Rastignac itt éli át élete első főúri bálját s Madame de Beauseant közbenjárásával itt nyilik meg számára a főúri tarsasági élet kapuja, amit kesőbb a tökeletességig megismer és ki is használ. Carigliano hercegnő harmincon tul lévén, habzsolja a szerelmet. Egyidőben tart fenn erotikus kapcsolatokat olyan ferfiakkal, mint Theodore de Sommerieux festő, akinek kepeit az 1808-as tárlaton mesterműveknek titulálja a kritika, valamint a hadsereg minden ezredesének legfiatalabbja Victor d'Aiglemont. Mindket szerelmevel egyszerre bukkan fel a La Maison du Chat-qui-pelote, című műben.

Carigliano hercegnő politikai hitvallása a bourbonok-hoz való szakadatlan hűség, az udvar ezt a hűséget bösegesen honorálja.

Balzac: A Labdazo Macska haza. Ford. Somogyi Pal Laszlo. A Chabert ezredes c. kötetből. Budapest, Europa, 1954

A hercegnő befolyása a politikai életben egyre nő. Ő lesz Balzac egyik legmindenhatóbb női arisztokrata alakja, aki az Elveszett illúziókban (Les illusion perdues) és a (Les Paysans) kitűnő fejezeteiben egyaránt jelen van. Am Carigliano hercegnőt nemcsak a bourbonok kegyeltjeként tartják számon. Az egyházhoz való hűsege is ketsegbevonhatatlan. Ezt már a juliusi monarchia idején bebizonyítja. (Le Depute d'Arcis).

Carigliano hercegnő alapvető szenvedelye a ragyogási vagy, a csel-szöves, a politikai intrika és nem utolsó sorban a szerelem. Érzellem nélkül tart fenn intim kapcsolatokat, lovagjai a labanál hódolnak, míg ő kiosztja számukra a szerepeket, remekül dresszírozza hűveit és leigazottjait. A szív dolgaiban cinikus és könyörtelen. Vaskezzel tartja egyben vagyonát.

Canalis, Constant-Cyr Melchior barot a Comedie humaine Ünnepekt költőként tartották számon. A júliusi monarchia, mely a Bourbon-ház Orleans-i ágának sarját ültette hatalomba Lajos Fülöp személyében, nagy kulturális és politikai teret biztosított Canalis számára. Az örösváltaskor a harmincadik életéveben levő arisztokrata költő végleg elkötelezte magát a trón és az egyház szoszólójának a lira eszközeivel. A párizsi könyvpiacra egymás után jelentek meg a legszebb grafikai kiállítású kötetei, a kor legkiválóbb művészei Bridau, Sommervieux, Bixiou és mások illusztrációival. Luxuskiadású versköteteit arisztokrata szalonokban csodalattal lapozgatták, holott Canalis költészete sem művészileg, sem formailag nem tartozott a kor számottevő költészetéhez. Canalis a szépen összeecsengő, üres szavak mestere, afféle lírai szószátyár, aki versben fecseg mindarról, amiről nincs mondanivalója. Szigorú esztétikai elemzés alatt Canalis fűzfapoéta volt. Mindezek ellenére a klerikális irányzatú irodalmi iskola, a Szeráfok iskolájának feje. Népszerűségét nemcsak luxusos kötetei fokozzák, hanem akadémiai tagsága is. Agya-

furtan adminisztrálja saját népszerűségét, ugyanis a könyvesboltok polcain Goethe és Byron szobrocskái mellett Canalis szobrocskái is megtalálhatók voltak. Ezeket nagy gonddal, az anyagiakat nem kimélve hozatta forgalomba. (Les illusions perdues) A nők kitűnő szolgálatot tettek a kiralyhü költőnek. Chaulieu hercegnő nemcsak háloszobáját nyitja meg számára, hanem a diplomáciai karrier útját is egyengeti. A későbbiek során népszerűségének emelésében olyan asszonyok tesznek szolgálatot, mint d'Espard márkine vagy Cadignan hercegnő. Politikai pályája előtt nincs is akadály, tünényes módon képviselő majd miniszter lesz, a Becsületrend parancsnoka. Szerelmi kalandjainak állomasat a Modeste Mignon című mű örökíti meg. Mindezek ellenére a Sajna-parton fillér nélkül csatangoló, népbölfakadt fiatal költők ellenszenvvel nyilatkoztak Canalisról és hozsannázo lirájáról.

Holott arisztokrata körökben a legnagyobb rokonszenvnek örvendő, polgarlányt vesz feleségül, a grófi uradalom tisztartójának lányát, akinek két milliós hozománya semmiképpen sem megvetendő. Balzac nem kevés ellenszenvvel követi a befutott, meggazdagodott balladagyárost, akinek életutját három kis remekműben követheti az olvasó.*

Schmucke (-1846)

A Comédie humaine polgári törtető alakjainak tökeletes ellentétéként Schmucke alakját mint kontrasztot hasznalta fel a nagy alkotó. Kitűnő zeneismereteivel, tehetségés zongoratanári minőségében indult franciaországi pályáján az Une fille d'Eve című elbeszélésben, ahol a Granville lányok zongoraismereteit bőviti, majd ugyancsak zongoratanárként bukkan fel az Ursula Mirouët című műben. Mindenütt kivívja "a szorgalmas és fölötte megbizható német" elismerést.

Videki zongoratanári pályája után a Splendeurs et miseres des courtisanes című műben komponistaként kerül az olvasó elé. Jellemének fő vonasai közt a barati hűséget, elpusztíthatatlan idealizmusát s egyszerűségét szereti meg mindenki benne, akivel csak kapcsolatba kerül. Nőtlen lévén életének utolsó tíz évét a Rue de Normandie egyik csendes bérházában Pons apoval eli le, nemes önfeláldozó baratságban.

Schmucke-ban tultengett a gyermekes érzelgőség s fellépéséből tökéletesen hiányzott a határozottság. Ez okozta, hogy tehetsége ellenére soha nem tudott befutott nagy művész lenni. Megmaradt csendes komponistának, órákat adó zongoratanárnak s önfeláldozó jóbaratnak. Barátjával, az öreg Pons-al, egyszerű, rosszulszabott, elavult öltö-zékeiben reggelenként végigbandukoltak a macskaköves járdán a zene-intézet felé, ahol órákat adtak. Külsejük es arcuk csöppet sem volt megnyerő, de lelkükben tulzottan finom érzékenység honolt. S ahogy az evek egyre jobban az öregseg nem kívánt állapotába sodorták őket, egyre szembetünőbb lett, különösen Schmucke elszakadása az anyagi világtól. Az öreg muzsikus nemcsak naiv volt, de felenk és gyermeteg is. Gyors felmérést és határozottságot igénylő szituációk előtt teljesen tehetetlen volt.

Harmonikus együttletüket a nemes baratság s az egymás iránt erzett mely tisztelet tette maradandóva. Egyiküknek sem adodott meg az asszonyi ölelés, a gyermekek s a család melege, melyből kitaszított-nak éreztek magukat. Ezert csüngtek kárpotlasul egymáson vegtelen szeretettel es önfeláldozással. (Le Cousin Pons)

Am a ket öreg idilli nyugalmát a pénz és az érvényesüles megszallott-jai máról holnapra kétségbeesett nyugtalansággá változtatták át. A csöndes meghittség pillanatok alatt szertefoszlott. Pons bácsi hatalmas vagyont érő, magángyűjteményét, melyhez hasonlót csak Elias Magus mondhatott magáénak Parizsban, elvetemült törtetők vet-tek celba hogy azt kifosszák. A becstelenseg, a meggazdagodási vágy,

Balzac: Pons bacsi. Ford. Kilenyi Maria. Budapest. Europa, 1962.
Az első kiadás 1847 augusztusában jelenik folytatásokban
a Journal des Debats c. lapban. meg

pokoli dinamikája érvényesül a lelkekben Pons bácsi halálának előestéjén. Remonencq, a keszeg ócskás, a rosszarcu, az ügyvédi existencia utolsó létrafokán álló Fraisiert, a köruti régiségbolt elérhető közelségétől megszedült Madame Cibot körmönfont és jól atgon-dolt támadással indulnak a mesés műgyűjtemény megdézsmálására.

Schmucke számára barátja elvesztése az élet elvesztését jelenti. Hi-hetetlen idealizmusa, gyermeteg hiszékenysége, az anyagiak iránti megvetése, tökéletes kontrasztot alkot a körülötte túlekedő penzköz-pontu világban. Pons halálával maradék józanságát is elveszti, fáj-dalmában süket és vak lesz, akaratnelküli és megsemmisítő letargiá-ba süllyed. Schmucke, aki ugyan jogszerinti egyedüli örököse a va-gyonnak, ájult cselekvéskeptelenségében hihetetlen naivitásával hoz-zasegíti környezetét szennyes terveik megvalósításához s megeleég-szik egy számára odavetett konccal. Aztan menekül ebből a számára érthetetlen infámis világból – a halálba.

Szanalmas, de mely emberi vonásokkal telített alakjat Chabert ezre-dessel és másokkal együtt kétségtelenül a Comedie humaine áldozatai-nak nevsorába kell sorolni.

Sommervieux, Theodore, baro, a tehetséges festő úgy 1809 körül ter-haza Romából, ahol olcsó kalandjaitól tultengő életére erősen ráun. Parizs frivol nőinek színes forgatagában erős vágy fogja el a tisz-ta szerelem iránt, amit hamarosan meg is talál Guillome posztókeres-kedő csinos és kitűnő polgári nevelésben részesült lánya személyében, akit hamarosan ki is ragad polgári környezetéből Roguinet közjegyző-ne sikeres közbejárásával. Ecsetje halhatatlanná teszi a Labdazo macska haza üvegtetős szalonját, melyet környezetével együtt megörö-kit s ki is állít az 1810-es év tárlatán.

Másfél éves boldog korszak következik Augustine Sommervieux élete-ben. Am hitvesi önzetlen odaadásában megfeledkezik arról a házassá-gi törvényről, hogy egy ferjet apro kis női fondorlatokkal meg is kell tudni tartani. Másfél éves önfeledt szerelem után a művész ferj

új baráti kört keres magának a párizsi művészvilágban. A fiatalasszony döbbenten észleli, hogy sem neveltetése, sem erkölcsi felfogása nem illik bele a művészvilág környezetébe. Balzac mestertollal ábrázolja azt a szakadékot, mely a polgári gondolkodásmódot elválásztja a művészvilágtól.

A festő és neje közti ellentét egyre melyül, különösen azért, mert híre járja, hogy férje rangjához és műveszi tehetségéhez melto környezetben forog, melynek központjában egy varazslatos nő trónol Castigliano hercegnő személyében, akivel a festő intim kapcsolatokat tart fenn. Augustine naiv joindulattal keresi fel palotájában főuri vetelytársnőjét, arra kérve a hercegnőt, hogy tanítsa meg ra, hogyan szerezheti vissza a tőle érzelmileg eltávolodott művész-férjet.

A beszélgetés döbbenetes erővel tarja fel az osztálykülömbsegekre épülő erkölcsi felfogások külömbözöségét. A hercegnő éppen egyik szeretőjével egy huszártiszttal enyeleg, amikor a puritan erkölcsű polgárasszony betoppan. A huszártiszt tavozik, de a festő személytelen jelenléte rányomja bélyegét beszélgetesükre. A hercegnő bemutatja, hogy birtokában van a ferfiakkal való banasmod minden csinja-binjanak. Valóságos tárháza az allando hódítás és a szerelem ebrentartásához szükséges kellékeknek és elméleteknek. Kifinomult jártasságával ámulatba ejti az erényes Augustine-t aki maga is megpróbál egy groteszkül rendezett otthoni jelenettel a házasságtörő férjre hatni, de siker helyett minden máskepp alakul. Az elidegenedés még szembetűnőbbé válik. Augustine fegyvertára ezzel ki is merül.

Csalódottan döbben ra, hogy polgári környezetében, ahol a jámborság és az erény volt az élet irányadója, nem vértettek fel azokkal a bonyolult és ismeretlen veszélyekkel szemben, melyek minduntalan a polgári házasságot veszelyeztetik. Megadassál türi az erkölcsi szilárd, megcsalt asszony sorsát. Arca egyre halványul, egykori varázsa, mely ferjet az ecset megragadasára ihlette, erősen megkopott.

Az olvasó a La Maison du Chat-qui pelote című műben, mely 1836-ban lát napvilágot, értesül Augustine Sommervieux polgari származású művészfeleség tragiédiájáról, mely döbbenetes erővel emeli ki a polgari erkölcs s a művészvilág közt fennallo áthidalhatatlan ellenteteket. Sommervieux báró ecsetjével s műveszi egyenisegevel többször találkozik meg az olvasó. Ő illusztrálja Canalis csodás versköteteteit, melyek csak grafikai kiállításukban csodások. (Modeste Mignon) Alakja felbukkan a Les Employes című műben és festői tevékenységéről Balzac számtalan utalására találunk a Comedie humaine rengetegében.

Nathan, Raoul írói pályáját egész fiatalon kezdi. Meg husz éves sincs s már regényének második kiadására köt szerződést a parizsi Dauriat könyvkiadóvállalat. Hatarozott fellelése az irodalmi élet nagyjai között s az újságírói társadalomban született tehetségre vall. Elsőprő sikerű regényét író társai irigységgel vegyes lelkesedéssel fogadják. Lousteau felbujtására a még tapasztalatlan Lucien Rubempre vállalja a mű recenziójának megírását s egy hallatlan rosszindulatu cikkben lerántja a regényt, majd egy újabb cikkében, ugyancsak Lousteau sugallatára az egekig magasztalja. Végül egy harmadik cikkben teljesen semleges hangnemben taglalja. Első színházi sikereit L'Alcade dans l'embarras című színművevel éri el, melyet Finot lapjában ugyancsak Rubempre ismertet, ezuttal rossz-májuság nélkül.

Nathan drámai karrierje ezzel el is indul s mindvégig ő marad a Comedie humaine legszámottevőbb színpadi szerzője. Darabjainak sikeréhez nagyban járul hozzá a két fiatal es tehetséges színésznő Coralie es Florine jateka a Panorama Dramatique deszkáin. Az utobbi eddig Lousteau kedvese volt, am egy szépnapon szakít az újságíróval s Nathan-t tünteti ki szerelmével, amiből egy életre szóló rivalitas keletkezik az újságíró s a színpadi szerző között (Les

Balzac: A Labdazo Macska hazaford. Somogyi Pál László. A Chabert ezredes és más elb.c.kötetből. Budapest, Europa

Modeste Mignon. A regény ötletét Hanska grófné adta. Valójában kettőjük megismerkedésének történetet dolgozza fel benne. Két hónapos rekordidő alatt született meg. 1844 nyarán jelenik meg folytatásokban a Journal des Debats hasábjain.

illusions perdues). Melegléggörű színházi esték után Nathan-t sűrűn látni Bridau, Bixiou, Blondet és Finot társaságában azokon a felejthetetlen művészvacsorákon, melyen ragyogónők kíséretében jelen van a Comedie humaine művészvilága.

1839-ben Nathan-t már befutott drámaíróként tartották számon. Ugyanakkor hírlapiírói tevékenységét sem hagyja abba, belső munkatársi szerepet vállal Hector Merlin Le Reveil című napilapjánál. Ujságiírói munkásságát politikai ambíciója és tehetsége segítik. Számos meghívást kap arisztokrata bálókra s bejáratos lesz Párizs első asszonyának számító Madame d'Espard szalonjába is, ahol megismerkedik a különös szépségű Madame de Vandenesse-el, akinek férje a király bizalmát élvezi. A fiatalasszony szerelmi lángra lobban a drámaíró iránt, de a férj idejében közbelép s így nem bontakozhat ki az, amit Stendhal "Kikristályosodás"-nak nevez. (A szerelemről) Madame de Vandenesse volt ugyanis az egyedüli nő, akiért Nathan áldozatokat hozott, hogy szalonképessé tegye elhanyagolt külsejét és ápolatlan hajzatát. Közben megőrzi magának Florine-t akihez ez időben lanya barátság fűzi.

Felötlik benne a politikai karrier lehetősége is, melynek megvalósításához sajtótámogatás lenne szükséges. Erre pedig a saját lapja lenne a legalkalmasabb.

Anélkül, hogy egy új lap üzleti, anyagi és politikai oldalait tüzetesen átgondolná, napilapot alapít, mely három hónap leforgása alatt megbukik s anyagi csődjevel mag alá temeti a forrofejű vállalkozót. A lappal együtt foszlanak szét a politikai álmok, a választási hadjáratba vetett reményei s Nathan már-már az öngyilkosság szélén áll, amikor ismét felbukkan Madame de Vandenesse a mentőangyal szerepében. A fiatalasszony azonban tudomást szerez Florine-el való tartós barátságáról s a bonyodalmaktól való óvatos félelmében visszalep s nem lesz a drámaíró kedvese. Az 1835-ös színhá-

zi évad sikerre viszi Nathan három új darabját s szinte korlátlanul uralja a színházi repertoriumot. Mindez feledtetni az elszenvedett anyagi és erkölcsi kudarcot, amit a lapalapítással kapcsolatban elszenvedett. A szindarabok társszerzőjeként Monsieur et Madame Marie-Gaston-t tüntettek fel, holott Nathan valódi társszerzője du Bruel volt, akivel korábban szép sikereket aratott.

Eletének és alkotói tevékenységének fontos állomása az 1838-as év, amikor nagysikerű regényével végleg megalapozza anyagi létét s erkölcsi tekintélyét s ettől kezdve az elismerés fényében unottan éli Párizs befutottjainak dedelgetett életét. Husz évvel első regényének megjelenése után, faradtnak és öregnek érzi magát, rendezi viszonyát barátnőjével Florine-el, aki ifjú szerepeiből rég kiöregedett, de barátságból s emberi helytállásból jelesre vizsgázott az évek folyamán. Azonkívül soha asszony nem sütött a dramairónak olyan pikánsan joizű fánkot, mint Florine. Esküvőjüket Balzac 1840-évében jelöli meg s ugyanabban az évben tüzik Nathan mellére a Becsületrend keresztjét. Utoljára a Komediasok⁸ oldalain tűnnek fel s aztán nyomtalanul eltűnnek a Comedie humaine roppant embererdejében.

Corentin, az 1771-ben született titkosrendőr alakját a realista eposz szerzője Fouche tulajdonságaival ruházza fel. Ahhoz a Fouche-hoz igazítja alakját, akit minden idők legnagyobb és legfelkelmetesebb rendőrminisztereként tart számon a történelem. Az Otranto-i herceg utolérhetetlen szimatja és politikai értesülései révén nélkülözhetetlennek bizonyult úgy Napoleon, mint a Bourbonok számára. Rendőrminiszterként szolgálja a császárt, ugyanakkor részt vesz bukásának⁹ előkészítésében. A visszatérő Bourbonok sem tudnak lemondani szolgálatairól, Fouche az egyedüli, aki előre tud Napoleon visszatéréséről. A helyreállított császárság száz napja alatt Napoleon értesül Fouche ismét „előrelátó”, már a

Fouche, Josef otrantói herceg (1759-1820) francia politikus, a titkos diplomacia utolérhetetlen mestere, a modern kor politikai rendőrségének megalapítója. Minden rendszert elvtelenül kiszolgált.

Bourbonok visszahozásán fáradozó kísérleteiről, ám elmulasztja Fouche felakaszttatását- ahogy a császár mondta - az első lámpasra¹. A rendőrminiszter félelmetes kombinátori képességeivel úgy manipulálja minisztériuma irattárat, hogy azon őrajta kívül senki nem tud eligazodni.

A kormányok minden időkben úgy támaszkodnak a titkosrendőrség értesüléseire, mint nyomorék a mankójára. Így teszi Fouche potolhatatlanná^{magát} a vergőzős politikai porondon, kémeinek és ellenkémeinek bonyolult hálózata megengedi számára, hogy virtuozus fölényvel s az uralkodónál nagyobb tisztánlátással tekinthesse át a politikai küzdőteret. Fouche tehetsége és besugo hálózata segítségével a politikai szinter olyan területeit is tisztán látja, ahová sem a Bourbonok-nak sem a császárnak nincs tökéletes bepillantása.

A Comedie humaine számos régenyében Fouche élő történelmi alakként bukkan fel. A realitás és a fikció keverékeként létrejött Corentin tipikus Balzac-i alkotás, alakján keresztül a valóság szüremlik át a Comedie humaine fejezeteire. Corentin ugyanis Fouche természetes fiaként vonul be az Emberi színjátékba, ahol Payrade gondos kiképzése alatt a kor legtehetségesebb titkosrendőre lesz. Legfontosabb megbízatását 1799-ben kapja, amikor is a királyhü parasztság ellenforradalmi mozgalmáról igyekszik pontos képet szerezni. (Les Chouans) Corentin minden erejével küzd Montauran marki, a felkelés vezérének kekrekerítésére. E célból felhasználja a szép és kíváncsi ügynök-nő, Marie de Verneuil szolgálatait. Payrade tanítomesterével karöltve Corentin a királyhü arisztokrácia ellenforradalmi gócait is ki akarja fürkészni és megsemmisíteni. E célból megfigyeles alatt tartat vidéki kastélyokat, utkereszteződéseket, temetők családi kriptáit, fogadókat, mindenütt az ellenséget szimatolva. Felső utasításra nagyszabásu hajszát indít a feltehetően Cinq-Cygne grofnő kastélyában rejtőzködő d'Hauteserre és a Simeuse ikerfiverek alfogatására.

Balzac enyhe ironiával kiseri a titkos ügynökök és az egész rendőrszervezet melléfogásait és baklövéseit. (Une tenebreuse affaire)

1 E. Ludwig : Fouche. Un portret istoric. Editura Cugetarea, Bucuresti 1939.

rancsra ott kellett hagynia a hadsereget és segédkeznie kellett XVI-ik Lajos kivégzésében, melyet apja hajtott végre. A forradalom és a rémuralom már nem tette lehetővé számára a félelmetes tisztséggel való szakítást. A Tronus sorompónál és a Grève-teren felállított verpadok napjában többtucat fejet juttattak a fűreszporos kosárba.

Samson elege művelt ember volt, allampolgari és választói mivoltára egyaránt büszke. A polgárosodás folyamata magát a hohért sem hagyta érintetlenül. Szabad idejében a kertészet volt kedvenc foglalkozása. Sárga rózsákat termelt. A császárság alatt átvette kiöregedett apjától az ítéletvégrehajtói tiszteletet. A visszatért Bourbonok vegleg megerősítették tisztségében, mely a hivatalos akták szerint királyi ítéletvégrehajtó elnevezést kapta.

Samson a francia közelet legfélelmetesebb személyisége volt. A polgárság és az arisztokrácia egyaránt borzadályos undorral emlegette nevet, nem csoda, hisz a forradalom és a rémuralom idején arisztokrata és polgári fejek egyaránt hulltak az egymást követő halálos ítéletek futoszallagján. S kivétel nélkül a Samson család tagjainak keze által. Mert a Samson-ok azzal nyerték el a történelmi család elnevezést, hogy hat teljes évszázadon át apáról fiúra szállt a főtelmes tisztség. Ősei hol a közelet igazgattak a halalraitelték nyakán, hol fatöken ütöttek le aldozataik fejet, aszerint, hogy a kor igazságszolgáltatása milyen kivégzési modot irt elő. A guillotine feltalálásával, melyet először egy borjun próbálta ki, nem változott, csak módosult a Samson-ok szerepe. Segédeinek jutott ugyanis az a feladat, hogy a halalraiteltet a deszkához szíjjazzak. Az elgurulo fejet szabály szerint hajánál fogva a hohernak kellett felemelve a kivégzesen résztvevő személyeknek bemutatnia. A kivégzes után a lehuzott kesztyűt egy mozdulattal a földönlevő koporsóba ejtette.

A polgárkirályság eveiben erősen megcsappant a kivégzendők szama. A masina alá csak hétprobas rablogyilkosok kerültek, a politikai vetségeket már nem büntették halállal. A kivégzes, mint tömegeket vonzó ceremónia, a nyílt ter~~ek~~ről beszorult a nedves, szürke börtönfa-

egészségügyi vizsgálatokat tart, ellenőrzi a falu ivóvizének higiéniáját, irányítja az állategészségügyet. Ő a néptanító, a halottkém, szülész és gyógyítóorvos. A falu melyet nepbetegségek tizedeltek, rövid idő alatt egészséges népszaporulatot mutat fel, s a mezőgazdasági fellendülés a jólét első jeleit mutatja.

Benassisdoktor harmadik nagy lépése a falu gazdaságának bekapcsolása a megye gazdasági vérkeringésébe. Fejlett haziipart hozat létre s a falu első mezőgazdasági és kezműipari termékeit hamarosan Grenoble piacán dicsérik.

A nagy szervező ökologus és gyakorló orvos hatalmas és megérdemelt tekintélyre tett szert megyeszerte. Gyógyító munkáján kívül a falu gazdasági felemelkedését tartja céljának. Tizenkét éves kemény munkája után, virágzó falu bontakozik ki az alpesek lábainál, börcserző műhelye, téglaegető telepek növelik a falu jövedelmét.

Aszkétikus visszavonultságában, a közjó érdekében kifejtett tevékenységében Benassisdoktor kétségtelenül romantikus alak, azon orvosalakok egyike, melyeket annyira igényelt a francia vidék a napoleoni háborúk befejezése után. Hivatásának teljesítése közben beállt agyvérzésén az érvágás sem segít. Kinlódás nélkül tavozik az elők sorabol. Koporsoját a banatos hegyilakók kísérik. Sirköven, melyet 1829-ben a vigasztalanul egyedülmaradt hegyiparasztok állítottak, ez áll: „Dicsertessék az Úr neve. Itt nyugszik a jó Benassis ur, mindnyajunk atyja. Imádkozzatok lelkéért.”

A felbukkano balzaci alakok nevjegyzéke

Finot, Andoche 70, 71
 Collin, Jaqueline 62, 63, 64
 Samanon 38
 Fraisier 73
 Fischer, Elisabeth 90
 Blondet, Emile 50, 51
 Hulot baro 63, 90
 Remonencq 72, 73, 74
 Goriot, Anastasie 84, 85
 Gaudissart, Felix 82, 83
 Vignon, Claude 93, 94
 Magus, Elias 56, 73, 74
 Maxime de Trailles 41, 42, 43
 Claparon 30
 Valois lovag 60
 Desplein doktor 68
 Madame Evangelista 97, 98
 Gigonnet 32
 Nucingen, Frederic de 28, 29
 Bauvan grof 94, 95
 Petit-Claude, Pierre 101, 102
 Lousteau, Etienne 89
 Gobseck, Esther van 30
 Sechard, Jerome-Nicolas 92
 Sechard, David 92, 93, 101, 102
 Honorine 94, 95
 Sauviat, Veronique 34
 Goriot, Delphine 77, 78
 Grassou, Pierre 58
 Val-Noble, Sousanne 59, 60
 Graslin, Pierre 33
 Keller, Francois 26, 27
 Manerville, Paul, de 96, 97, 98
 Nathalie 97, 98
 Cerizet 31
 Mangelod 35
 Birotteau, Francois 74, 75

Marsay, Henri de 78-80
 Madame Rabourdin 69
 Schmucke 73, 74, 104, 105, 106
 Carigliano hercegnö 102, 103
 Halpersohn, Mozes 87
 Canalis Constant-Cyr, Melchior 103, 104
 Madame Cibot 71, 72, 73, 74
 Rastignac, Eugen de 85, 86, 87, 28, 29
 Coralie 80, 81, 82
 Troubert püspök 76, 77
 d'Arthez, Daniel 61, 62
 Gobseck, Jean-Esther van 39-45
 Bianchon, Horace 67, 68, 69
 Collin, Jaques 29, 63
 Palma 37
 Corentin 110, 111, 112
 Pons 73, 58
 Benassis doktor 114, 115
 Genaro Conti 65
 Popinot 119
 Chatelet, Sixte, baro 116, 117
 Werbrust 39
 Gaillard, Theodore 60
 Goriot apo 44, 78
 Camusot 81
 Contenson 63
 d'Espard, Jeanne-Clementine 117, 118, 119, 120
 Gamard 75, 76,
 Bridau 66
 Bousquier 59
 Bonnet plebanos 74
 Madame du Bruel 68
 Schinner 66
 Des Touches, Felicite 64, 65, 94
 Raoul, Nathan 108, 109, 110
 Bixiou, Jean-Jaques 66, 67
 Samson 112, 113, 114
 Rabourdin, Xaver 98-100
 Sommervieux 106-108.

- Claudia Schmölders : Über Balzac. Zürich, Diogenes Verlag, 1977
- Maurice Bardeche : Balzac romancier. Paris, Gallimard, 1944
- Farago Gáspár : Balzac varázsa. Kolozsvár, Erdélyi Szépmíves Céh
- E. Ludwig : Fouche. Un portret istoric. Bucuresti, Editura Cugetarea
1939
- Szerb Antal : A világirodalom története. A francia realizmus.
Budapest, Magvető, 1973
- Wilhelm Weigand : Stendhal und Balzac. Essays. Leipzig, 1911
- Stefan Zweig : Drei Meister. Balzac, Dickens, Dostojewski, Leipzig, 1920
- Natan Ribak : Balzac tévedése. Budapest, Gondolat, 1961
- Bokor Balázs dr. Balzac világának rövid áttekintése. Kolozsvár,
Minerva RT. 1929
- Nicolae Iorga : Istoria literaturilor romanice, Bucuresti-VM, 1920
- Szalay Máttyás : Balzac művészi fejlődése. Kolozsvár, Transsylvania
1927
- Szalay Matyas : Vilagot teremtő Balzac. Kolozsvár, Minerva RT. 1937
- Tudor Vianu : Figuri si forme literare, Bucuresti, Casa Scaloelor,
1946
- Alexandru Al. Philippide : Scrieri. Studii si eseuri. Bucuresti,
Minerva, 1970
- Balzac : Comedia umana. Editie critica de Angela Ion, Bucuresti,
Editura Univers, 1981
- Napoleon. Schicksale, Taten, Wirkungen. Menschen, die die Welt veren-
derten - című kötetből. Herausgegeben von Roland Gööck. Europäische
Bildungsgemeinschaft Verlag, 1979
- Wolfgang Hess : Französische Geschichte. Von der Restauration bis
zum Zweiten Kaiserreich (1815-1870) Braunschweig ,
1926
- Marx-Engels-Lenin : Despre literatură si artă. Bucuresti, Ed. Minerva
1974 (Biblioteca pentru toti)
- Tudor Vianu : Studii de literatură universală si comparată. Bucuresti
Editura Academiei, 1963
- Viktor Roth : Die furchterregende Welt Balzacs. Ebenhausen/Werk,
München, 1983

VÉLEMÉNY

Viktor Roth: "Az európai klasszikus polgári társadalom kialakulásának tükröződése Honoré de Balzac világában" című doktori értekezéséről

Az értekezés négy fejezetre oszlik, amelyek közül az első kettő Balzac írói kialakulását jellemzi, a harmadik a francia polgári társadalom pénzügyi világának alakjairól és jellegéről ad képet, végül az utolsó, a leghosszabb, Balzac számos "visszatérő" alakjának jellemképét tartalmazza. Míg az első két fejezet meglehetősen ismert és sablonos leírását adja a költői kialakulásnak, nem egy ismételéssel, és nem is szemléletesen kronológiai sorrendben elrendezett módon, a harmadik és a negyedik fejezet, főként az utóbbi, érdekesen mutatja be a balzaci világ fontosabb szereplőit. Igaz ugyan, hogy amint a szerző maga hivatkozik rá, 1987-ben már megjelent egy repertóár az "Emberi komédia" szereplőiről, valamint - mint ahogy a szerző erre is utal értekezésének 53. lapján - Fernand Lotte 1952-ben elkészítette Balzac "Emberi komédiájának" alakjairól szóló bibliográfiáját, az értekezés írója azonban a segédeszközök közvetlen felhasználásán túlmenően kétségtelenül önálló elmélyedéssel és Balzac számos művének, valamint a róla szóló irodalomnak ismeretében készítette el gondos munkáját, amely által egyúttal kétségtelenül képet adott Balzac világának sajátosságairól, és a klasszikus polgári társadalom franciaországi kialakulásának néhány - emberi sorsok és jellemek bemutatásán keresztül történő - vonását szerencsésen rajzolta meg.

A szerző nem mutatkozik a filológiai munka különöse ismerőjének, hivatkozásai igen sokszor fölöslegesek vagy semmitmondók, de kétségtelen, hogy a hatalmas balzaci életművön "keresztüljárta" magát, és hogy bizonyos írói képességgel, rutinnal rendelkezik.

A disszertációt a legfontosabb, Balzacról szóló szakirodalomból összeállított bibliográfia egészíti ki, amelynek hazai szempontból érdekessége, hogy elég sok benne a román vonatkozás. Különösen Tudor Văduva, a valóban kiváló román komparatistára való hivatkozásait emelném ki. Megjegyzem még, hogy a szerzőnek német nyelven egy könyve is megjelent "Balzac világról", és hogy mint a Temesvári Egyetem egykori hallgatója sok év óta foglalkozik a témával, amelynek kidolgozását disszertáció formájában benyújtotta.

A disszertáció elfogadását
Szeged, 1983. szeptember 25.

érdemjeggyel javaslom.

Dr. Vajda György Mihály
tszv. egyetemi tanár